

© “Yoshlik” № 5 (234) 2010 y.

O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, «Kamolot»
yoshlar ijtimoiy harakati muassisligidagi
yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali.

1982 yildan chiqqa boshlagan.

Jamoatchilik kengashi raisi:
Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:
Feruz MUHAMMADJONOVA
Saidvafo BOBOYEV
Abulqosim MAMARASULOV
Ahmad OTABOYEV
Minhojiddin MIRZO
Shuhrat SIROJIDDINOV
Shunqor XUDOYBERDIYEV
Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:
Sobir O‘nar

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Luqmon BO‘RIXON

Mas‘ul kotib:
Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay‘ati:
Bobur ALIMOV
Iqbol MIRZO
Abduqayum YO‘LDOSHEV
Abdusaid KO‘CHIMOV
Sirojiddin SAYYID
Rustam MUSURMON
O‘rozboy ABDURAHMONOV
G‘affor HOTAMOV

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

Ushbu son “Yoshlik” jurnali tahri-
riyatining kompyuter markazida sahi-
falandi.

Manziliimiz:

Toshkent. sh.
O‘zbekiston shohko‘chasi, 16-«a» uy.
E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru
Tel/faxc: +99837 227-0-227,
245-5-793, 245-0-552

MUNDARIJA

MUHARRIR MINBARI

Onalarning mehridan yaralar jahon. 2

ADIB XONADONIDA

Umarali NORMATOV. «Mo‘jizalarning mo‘jizasi» hamda «saralamoq»
bobidagi oqsoqlik xususida. 4

NASR

Ahmad A‘ZAM. Tugmachagul. Novella. 10
Xoliyor SAFAROV. Ikki hikoya. 4

NAZM

Shermurod SUBHON. Men hayotni tanladim. 21
O‘roz HAYDAR. Yomg‘ir chiltoridan taralganda kuy. 32
Adiba YMIROVA. Nurdan yaralganmi nigohlaringiz. 38
Nargiza ASAD. Tushlarimga kirasan oppoq. 47
Nurmurod MEYLIYEV. G‘azallar. 46

SAN‘AT

Bahrom TOJIYEV, Hulkan RO‘ZIYEVA. Oila haqida qo‘shiq. 22

ADABIY DO‘STLIK

Alyona YEL‘SOVA. «Shudringning oq yaproqlari». 34

ADABIYOTSHUNOSLIK

Xurshida HAMROQULOVA. Hayot-mamot oralig‘ida
tutashgan manzil. 42

BIRINCHI UCHRASHUV

Komil MAJID. Sog‘inib boryapman. 37
Asqar TO‘LLIYEV. G‘amlaring birma-bir bosdim ko‘ksimga 31

TOMOSHABOG‘

Jovli XUSHBOQ. Rusning sodda bolasi. 40

TADQIQOT

Dilnavoz SALIMOVA. «Hayot mash‘alidir haqiqat...». 45

YELPUG‘ICH

Abdurazzoq OBRO‘Y. Xotinning gapiga kirsang. 48

Bosishga 18. 05. 2010 yilda ruxsat berildi.

Qog‘oz formati 60x84 1/8. Nashriyat hisob tobog‘i 6,0.
Indeks 822 ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 maydaMatbuot
va Axborot agentligi tomonidan 0253 raqami bilan ro‘yxatga
olingan. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yoshlik»dan olindi»
deb izohlanishi shart. «O‘zbekiston» NMIU bosmaxonasida
chop etildi. Buyurtma № 10-746 **Manzil:** Toshkent shahri,
Navoiy ko‘chasi, 30-uy.

ОНАЛАРНИНГ МЕҲРИДАН ЯРАЛАР ЖАҲОН

Мамлакатимизда, мана 12 йилдирки, Юртбошимиз ташаббуси билан Хотира ва қадрлаш куни нишонланаётир. Жуда яхши ўйланган, халқ руҳига мос маросим. Тагин айнан 9 майлиги ҳам яхши – шу куни фақат урушда эмас, умуман ўтганларни, яқин қавму қариндош, дўст-биродарларингни ҳам эслайсан, руҳларини шод қилишга интиласан. Бу анъанага айланиб улгурди. Шу куни ўтганларни хотирлаб Оллоҳ йўлига қўй сўйиб Худойи қилувчилар кўпайди. Ҳа, бу кун нафақат хотирлаш, балки қадрлаш байрами ҳамдир. Ҳали бошингда омон юрган ота-онангни кўкламининг илиқ бир кунда зиёрат қилиб борсанг, бир оз ширин суҳбатини олсанг, сўнг дуосини олсанг – бу катта давлат эмасми? Она кўлингга қарамайди, дийдорингни кўрса бас, шу етади. Мабодо кўнглини олиш учун бир кило мева олсанг борми, нақд йиллар бўйи шуни матал қилади. Она!.. Сени беғараз яхши кўргани, еру кўкка ишонмагани учун ҳам У – Она. “Бир онанг дўст, бир тананг дўст” дейишади. Ҳаётингда тангу торлик рўй берганида бунинг ёрқин ҳис қиласан. Диний ўғитларда ҳам ота-онангга яхшилик қил дейилади такрор ва такрор. Фарзандга меҳр Оллоҳдан табиий равишда берилган эмиш. Лекин ота-онага меҳр-муруват ақл билан, панду насиҳат билан шаклланар эмиш. Шу боис “унутма” деган маънода бу ўғит деярли ҳар куни такрорланади.

Мустақиллик майдонида Мотамсаро Она ҳайкали бор. Ўзимиз, юртимизга ташриф буюрган энг нуфуз-

ли меҳмонлар ҳам даставвал уни зиёрат қилишади, таъзим қилиб пойига гул қўйишади. Шу йил Президентимиз ташаббуси билан Ватан ҳимоячилари кунда пойтахтимизда ўрнатилган Аскар йигит монументида ҳам дуога қўл очиб турган Она сиймоси қад кўтарган. Хизматга шайланган аскар ўғил Она пойида тиз чўкиб турибди. Бу – Шарққа, янаям тўғрироғи – ўзбекка хос фазилатдир.

Ўзбек оилаларида ҳали-ҳануз машъум урушга кетган ўғил тишлаган қақроқ нон деворда махсус оқ сурпада сақланаётганининг гувоҳи бўласиз. Эҳтимол Она кута-кута дийдаси қуриб дунёдан ўтгандир. Тўқсондан ўтиб юзни қаршилаётган оналар-да бор, фарзанди урушга кетиб қайтмаган бўлса, ҳамон у кутади, кутаверади. Чунки У – Она. Дилбанди кечагина аскар кийимини кийиб хизматга кетганди, ҳали замон эшикни шарақ очади-да “онажон, мен келдим!” дея кириб келади, онаси қучоғига ўзини отади...

Йиллар армони, йилларнинг дилларни тешиб ўтган чандиқ яралари бу.

Муҳтарам Президентимиз 9 май куни Иккинчи жаҳон урушида жон фидо қилган минглаб юртдошларимиз хотирасига ҳурмат бажо келтирар экан, уруш арафасида мамлакатимизда 6,5 миллион аҳоли яшаган бўлса, шундан бир ярим миллиони урушда бевосита иштирок этганини таъкидлади.

Яъни ёш гўдак ва болаларни, қариялар ва аёл-

ларни ҳисобга олмаганда, халқимизнинг 40 фойиздан кўпроғи кўлига қурол олиб, жанг майдонларида қатнашган. Ва бу даҳшатли урушда қарийб 500 минг юртдошимиз, яъни урушда қатнашганларнинг 30 фойизи ҳалок бўлган.

Ҳаммамиз яхши тушунамиз: шунча қурбон ва йўқотишларни халқимиз Ватанини фашизм балосидан, фашизм қуллигидан сақлаб қолиш учун берган.

“Ишончим комил, – деди Президентимиз, – бизнинг ота-боболаримиз суронли уруш йилларида қандайдир номаълум тепаликни эгаллаш, унга қизил байроқ ўрнатиш учун эмас, хаёлида авваламбор ўз ота-онаси, болалари, сеvimли ёри учун, уларнинг келажиги ва тинч ҳаёти учун жон фидо қилган”.

Шуларни эшитар экансан, беихтиёр олов ҳўлу қуруқни баравар ўз домига тортгани сингари қатор шоиру ёзувчиларни ҳам даҳшату балоларга гирифтор қилгани ёдинга тушади. Биз Султон Жўрани, Мусо Жалилни, Юлиус Фучикни биламиз. Улар жуда эрта ҳаётни, демакки, адабиётни ҳам ташлаб жувонмарг бўлиб кетдилар. Адабиётимизда уруш кўрган забардаст ёзувчиларнинг “Шинелли йиллар”, “Ҳазрати инсон”, «Вафодор» каби романлари пайдо бўлган. Кейинги йилларда ҳам кўплаб асарлар пайдо бўлди. Ёзувчи Н.Эшонқул 1986 йилда эълон қилган “Уруш одамлари” қиссасида уруш ортидаги, чекка қишлоқдаги инсонларнинг беаёв уруш туфайли дуч келган фожиаларини кўрсатиб берди. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шўҳрат бу асарга юқори баҳо берган эди. Жанггоҳларда қон кечиб келган Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов урушдан сўнг қарийб олти йил ўтгач, “Қайдасан, Марико!” қиссасини ёзиб эълон қилди. Қандай ҳиссиётларга, муҳаббатга тўлиқ гўзал асар.

Жанг кўрган инсонлар бугун 90 ёшдан ошган кишилардир. Улар сони тобора камайганидек ёзувчи-жангчилар ҳам бирин-кетин бу ёруғ олам билан хўшлашиб кетдилар. Шўҳрат, Матёқуб Қўшжонов, Назармат, Одил Ёқубов, Мавлон Иқром... Кечагина сафларда, адабий давраларнинг тўрида эдилар...

Президент Қарори билан “Ижод” фонди ташкил этилди. Бундан ҳамма хабардор. Унда “кекса авлод вакилларига мансуб оқсоқол адибларга моддий кўмак бериш” хусусида ҳам алоҳида банд бор. Фонд жамоатчилик кенгаши бу борада уларга ёрдам кўрсатиш тартибини ишлаб чиқди. Бу оқсоқол адибларни эъзозлашнинг адолатли йўли, албатта.

Шулар ҳақида ўйлар экансан, Президентимизнинг ушбу сўзлари тагин эсга тушади: “Бундай эзгу ниятларни, юртимизнинг, халқимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш, гўзал ва бетакрор Ватанимизнинг тараққий топишига ҳисса кўшиш барчамиз учун, бугун яшаётган авлод учун ҳам фуқаролик, ҳам инсоний бурчдир”.

Умарали НОРМАТОВ:

«Мўъжизаларнинг мўъжизаси» ҳамда «сараламоқ» бобидаги оқсоқлик хусусида

Модомики “Ёшлик” хонадонимизга ташриф бурган экан, суҳбат аввалида бир гапни айтиб ўтсам, муҳтарам журналхонлар буни мақтанишга йўймаслар, деган умиддаман.

Сўз санъатининг меҳригиёсими ёки тақдир тақозосими, умр йўлдошим Венерахон ҳам филолог – узоқ йиллар мактабда адабиётдан дарс берган, ҳозир нафақада, оилада энг фаол китобхон. Унинг таъсирида бешта синглиси – барчаси филолог бўлиб етишди. Божаларимиздан бири машҳур адабиётшунос Бегали Қосимов, яна бири зукко билимдон тилшунос Маҳфузилло Раҳмонов. Қизим Шоира филология фанлари номзоди, олий ўқув юртида доцент. Уч ўғлим бошқа касб эгалари бўлса-да китобсеварликда ота-оналаридан қолишмайди. Шавкат Раҳмоннинг тўнғич қизи Нодирахон хонадонимизга келин бўлиб тушган, саккиз яшар набирамиз Насима ҳозирдан юрган йўлида шеър тўқийди... Устозу шогирдлар, ҳамкасблар ўз йўлига. Дўсту биродарларим, улфатларимнинг ҳам деярли барчаси адабиётга дахлдор одамлар. Табиийки, хонадонимиздаги давра суҳбатларининг бош мавзуси – **Адабиёт**. Мана, ярим асрдан ошибдики, деярли ҳар куни бизникида мажолис-ун нафоис.

Салкам етмиш йилдан бери даставвал адабиёт шайдоси бўлиб, адабиёт бўйича таълим олиб, сўнг филолог-адабиётшунос, мунаққид сифатида адабий

давраларда юриб, адабиёт ҳақида бетиним ўй суриб, у-бу нарсалар битиб, талабаларга дарс бериб, сўз санъати инсоният яратган, аниқроғи, Аллоҳ бандаларига инъом этган ноёб неъмат, сирли-сеҳрли **хилқат** эканига такрор-такрор иқрор бўлдим. Ҳар гал чинакам санъат асарини ўқиганда, томоша қилганимда ҳайратдан ўзимда йўқ яйрайман, бир неча кун ўзимга келолмай юраман. Шу ёшимда ҳам болалиқдан қолган бу одат мени тарк этгани йўқ. Шундай ноёб мўъжиза билан танишмай, бу дунёдан ўтиб кетиш одам зоти учун катта йўқотиш-ку, деб қўяман ўзимга ўзим. Кўнгилга шу хил туйғу солгани, сўз санъатига майл, меҳр уйғотгани, ризқимни шу соҳадан бергани учун Яратганга шукроналар айтаман. Инсон фаолиятидаги ҳеч қайси соҳа адабиётчалик сир-синаотга бой эмас, инсон ва унинг табиати, қисмати, қалби, руҳияти тўғрисидаги ҳақиқатни кашф этишда ҳеч бир соҳа сўз санъати билан бўйлаша олмайди, унинг ўрнини босолмайди.

Фандаги буюк ихтиро, кашфиётларни, чунончи, нисбийлик назариясини Эйнштейн бўлмаса, бошқа бир даҳо олим яратавериши мумкин. Санъат, адабиётдаги буюк кашфиётларнинг туғилиши эса ниҳоятда шахсий-индивидуал хусусиятга эга. “Герники”ни фақат Пикассо, “Улисс”ни фақат Жойс, “Ўткан кунлар”ни эса фақат Қодирийгина яратиши мумкин. Санъатнинг бошқа тур-

ларини асло камситмаган ҳолда, бадиий адабиётнинг имкониятлари беқиёсдир, десам муболаға бўлмас. Масалан, рангтаасвир, архитектура, мусиқа, кино ба-жариши мумкин бўлган вазифаларни ёзувчи, шоир сўз санъати орқали адо этавериши мумкин. Санъат асари яратиш учун кўпдан-кўп ашё, асбоб-ускуналар керак. Электр энергияси бўлмаса, кино – ҳеч нарса. Бадиий ижод учун эса қалам билан қоғоз бўлса бас. Ҳатто улар бўлмаганида, оғзаки тарзда ҳам яратилаверади. Бадиий ижод ана шунақа ноёб хилқат... Уни ардоқламай бўладими ахир!

Боз устига, инсон фаолиятига оид соҳалар ичи-да сўз санъатичалик тутқич бермайдиган, қолип-қоидаларга тушмайдигани йўқ. Жаҳонда ўтган, бугун қаламтебратаётган ҳар бир чин ижодкор, улар қаламига мансуб ҳар бир чин асар ўзича бир дунё; янги асари билан ижодкор ҳар гал янгича йўл, усул, “қоидалар” кашф этади. Бунинг устига, ижодкор шахсидек сирли, сеҳрли ажабтовур зот бошқа соҳа одамларида топил-маса керак. Аллоҳ инсон зотиға хос жамики кучли ва заиф, зиддиятли, мўъжизакор сифатларни мужассам этиш учун ёзувчилик истеъдодини, шоиру ёзувчиларни яратган бўлса ажаб эмас. Ўзингиз ўйлаб кўринг, Аллоҳ ўзининг мислсиз қудратини намоён этиш учун бу ёруғ оламни, коинот жавҳари саналмиш инсонни яратган. Қарангки, ёзувчи-санъаткор балки Аллоҳнинг шу яратувчилик сифатиға тақлидан сўз орқали инсонни, тўғрироғи, инсон тимсолини яратишға журъат этади.

Абдулла Қодирийдек биргина мислсиз истеъ-дод соҳиби яратган бадиий кашфиётларни эслайлик. Юсуфбек ҳожи, Ўзбек ойим, Отабек, Кумуш, Зайнаб, Анвар, Раъно, Солиҳ маҳдум, Обид кетмон сингари тирик инсонларни – ўзбекнинг ранг-баранг табиатли фарзандлари сиймосини айни тирик, балки тириклар-дан тирикроқ одамлар каби гавдалантириш чиндан-да мўъжиза, ахир!

Адабиёт илми бадиий ижод табиати, ижодкор шахси, ижод психологияси бо-бида кўп ишлар қилди, қиляпти. Аммо улар мутлақо етарли эмас. Бу борада чин кашфиётларға кўра чалғишлар, ҳар томон оғишлар мўлроқ. Инсоният ҳали улкан истеъдодлар хизматини муносиб қадрлаш даражасига кўтарилгани йўқ. Биз ҳануз чинакам истеъдод соҳиблари билан бу соҳаға даъвогар тамагир, ҳаваскор коси-бларнинг фарқиға ета олганимизча йўқ.

Ўтган аср бошла-рида, кўп асрлик адаби-ётимиз туб янгиланиш йўлиға кирган кезлари “Адабиёт надир?”, “Театр надир?” де-ган саволлар қатори

“Танқид надир?” деган масала ҳам кўндаланг кўйилди. Шунда, тараққийпарвар ижод аҳли вакиллари-дан бири, ўзбек жадидларининг отаси Бехбудий адабий танқид ҳақидаги мақоласида ҳаёт-мамот аҳамиятиға молик саволға жавоб ахтариб “танқид сараламоқдир” деган оқилона жавоб топди. Дарҳақиқат, адабий танқиднинг бош вазифаси, асл функцияси адабий жа-раёни синчиклаб кузатиб, билимдонлик, нозик дид, фаросат, бундан ҳам муҳими, холислик билан ёнда-шиб, ундаги, яъни катта оқимдаги хас-хашаклар ора-сидан чинакам бадиий кашфиётларни, чин истеъдо-дларни топа билиш, кашф этиш, уларға одилона баҳо бериш, чин асарларнинг чин нафосати, асл моҳиятини очиб беришдан иборат экани ўша кезлардаёқ аён эди. Миллий танқидчилигимизнинг илк босқичида Вадуд Маҳмуд, Чўлпон, Абдулла Қодирий ва Ойбеклар айни шу йўлдан бордилар...

Афсус, минг афсус, тоталитар режим ҳамма жабҳани, жумладан, адабиётға раҳнамоликни қўлга олганидан кейин бу хайрли тамойил барбод бўлди, танқид майдонида қиёмат кўпди. Улкан миллий уйғониш туфайли қад ростлай бошлаган соғлом ада-бий жараёнда пайдо бўлган ҳар бир ёрқин истеъ-дод, чин бадиий кашфиёт дейишға арзигулик ҳар бир асар, Абдулла Қаҳҳор сўзлари билан айтганда, найза кўтариб қарши олинди; Чўлпон, Қодирий, Фитратлар қисмати, Чўлпон шеърияти, “Ўткан кунлар”, Фитрат драмалари, “Сароб”, “Қутлуғ қон”, “Навий”, “Жалолид-дин”, “Қўшчинор”, кейинроқ “Тобутдан товуш”, “Юлдуз-ли тунлар” теварагида кечган машъум машмашалар, адабий жаҳолат, тўғридан-тўғри демагогиядан иборат кампаниялар яқин кечмишимизнинг энг кирлик – қора кунлари тарзида тарихда қолди.

Истиқлол йилларида кўп хайрли ишлар қатори бу жабҳадаги хатоликлар бартараф этилди, адолат тик-ланди. Танқидчиликда демагогияға йўл очадиган мус-

табид мафкура, адабий сиёсатнинг илдиши қирқилди.

Афсуски, бугунги танқидчилигимизда ҳам “сара-ламоқ” бобидаги ожизлик, оқсоқлик бутунлай бартараф этилгани йўқ, у бошқача кўринишларда давом этапти. Бир вақтлар Абдулла Қаҳҳордек талабчан адиб: “Адабиёт дарёси қуриб-қақшаб ётгандан кўра, лойқа бўлса ҳам тўлиб оққани маъқул, бўтана оқим ҳам охир-оқибат тинади-да ахир” деган эдилар. Ҳозир бизда шундай жараён кетяпти: Истиқлол берган эркинлик туфайли миллий адабиётимиз дарёси тўлиб-тошиб оқяпти, бу оқимда хас-хашаклар, кўпигу қўяқалар беҳисоб. Дидли китобхон ҳафсаласини пир қиладиган хашаки “ижод намуналари” билан баробар, гавҳарга арзигулик бадий топилмалар ҳам йўқ эмас. Бугунги адабий жараённи синчиклаб кузатиб, астойдил сараланса, адабиётимизнинг ҳозирги кунини ва эртасига умид уйғотадиган ҳаётбахш тамойилларни ўзида мужассам этган ижод намуналари ҳам мавжуд эканига амин бўламиз. Ҳамкасбларимга оғир ботса ҳам бир гапни дангал айтмай: танқид адабий жараёндан ортда қоляпти. Сўраб, суриштиришлар шундан далолат бераётирки, кейинги ўн йил ичида, жаҳон адабиётини кўя турайлик, ўзимизда эълон этилган асарларни тўла-тўқис ўқиб, кузатиб борган бирорта ҳам мунаққидни тополмайсиз. Бир вақтлар шахсан ўзим адабиётимиздаги бирорта асарни ҳам эътибордан четда қолдирмай кузатиб, ўқиб борардим. Ҳозир ҳам имкон борича ҳаракат қиламан, аммо

ҳаммасига улгуролмайман. Эҳтимол, шу ёшда мен учун бу ҳол узрлидир. Аммо ёшроқ мунаққидларни бу борада асло кечириб бўлмайди. Танқид майдонида турган, ўзини мунаққид сановчи азамат учун бу машаққатли юмуш мажбурийдир. Адабиёт дарёсида ғаввос каби сузмай, оқимдаги ҳамма нарсалардан яхши хабардор бўлмай туриб, уни саралаш асло мумкин эмас. Афсус, минг афсус, соҳилда туриб олиб оқим хусусида хаёлан, тахминан ҳукм чиқаришга уринишлар, нолишлар кўзга ташланаяпти. Бир вақтлар улуғ бир рус адиби афсуснадомат билан, яхши мунаққидларнинг эътиборсизлиги, ҳафсаласизлиги туфайли қанчадан-қанча ноёб истеъдодлар, бадий кашфиётлар эл назаридан четда қолиб кетаётганини айтган эди.

Сир эмас, бугунги адабиётимизда жиддий жонла-ниш, кўтарилиш жараёни кетяпти, бу ҳол барча адабий авлод вакилларига хос, шу билан баробар, миллий адабиётимиз даргоҳига янги бир навқирон авлод шитоб билан кириб келаётгани қувонарли ҳол. Уларнинг минбарлардаги илк чиқишларини, матбуотдаги илк ҳикоя, шеърларини, илк тўпламларини ўқиб кўринг-а, уларни бундан 20-30 йил бурун адабиётда пайдо бўлган ёш ижодкорлар машқлари билан солиштирганда, бугунги навқирон авлоднинг бўйи бир неча баробар баланд эканига иқрор бўласиз. Шу йил апрель ойида Фарғона вилоятида ўтган адабиёт байрами кунлари ёш шоир ва носирларнинг чиқишлари кўплар қатори мени ҳам лол қолдирди. Айниқса, Марғилондаги педагогика коллежида ўтган адабий анжуманда ёшлар ўқиган шеърлар... Эркин Воҳидов, Анвар Обиджон, Иқбол Мирзодек таниқли Халқ шоирлари қаторида туриб, минбардан шеър айтишнинг ўзи бўлмайди! Залда Халқ шоирларига қандай олқишлар ёғдирилган бўлса, ёшларнинг шеърлари ҳам ўшандай гулдурас қарсақлар билан қарши олинди. Яна бир ажиб ҳолат. Ёш шоир, шоирларнинг айримлари она тилида айтган шеърларини ўз таржимасида рус, инглиз, немис ва япон тилларида ўқиди! Таржима бўйича мутахассислар улар ҳақида илқ гаплар айтди.

Қисқаси, 30-40 минутга мўлжалланган анжуман уч ярим соатга чўзилди. Бирорта одам ҳам зални тарк этмади. Тантанадан сўнг алоҳида-алоҳида ижодий гурунглари яна узоқ вақт давом этди. Шахсий суҳбатлар чоғи ёшлар орасида, шеърят билан баробар, ҳикоя, қисса, драма, ҳатто роман ёзганлари, адабий танқид билан қизиқадиганлари ҳам борлиги маълум бўлди.

Бундай манзарани бошқа вилоятларда ҳам кузатиш мумкин. Ёмон кўздан асрасин, яқин келажақда миллий адабиётимизда мавж ураётган янги тўлқин, албатта, ўз натижаларини беражак.

Азиз журналхон! Навқирон авлод ижодига оид мулоҳазаларимни бошқа алоҳида мақолага қолдириб турайин-да, шу кунги жўшқин оқимдаги жавҳарга тенг биргина зарра – Зулфия Қуролбой қизининг “Ёшлик”да ўтган йили эълон этилган бир ҳикояси талқинини ҳукмингизга ҳавола этсам.

ОНА ШАЪНИГА ҚАСИДА

(Бир ҳикоя талқини)

Жаҳон адабиётида ҳамиша она-Ватан каби бош харф билан ёзилишга лойиқ табаррук Она зотининг мушкул дамларда туққан фарзандига беқиёс меҳр-муруввати хусусида кўп ва ҳўб ёзилган. Миллий насримизда ҳам ўшалар қаторида туришга лойиқ асарлар бор. Устоз Саид Аҳмад қаламига мансуб “Уфқ” романидаги Онахоннинг гуноҳкор – қочоқ ўғлига нисбатан армон, алам-ўкинч билан йўғрилган парвоналиги ифодаси адабиётимизда жиддий ҳодиса бўлган эди. Зулфия Қуролбой қизи “Ёзсиз йил” ҳикоясида айна шу йўналишда бутунлай ўзгача Она тимсолини яратди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳикоянинг сюжет қурилиши пухта ишланган, воқеалар тадрижи персонажлар руҳий эврилишлари таҳлили билан уйғунликда моҳирона ифодаланган. Гоҳ қувонч-таскин, тенгсиз умид, гоҳ дард хуружи, азоб-укубат, таҳқиру надомат, гоҳ йилт этган сурур, хаёлдаги алдамчи фароғат, аслида эса адоғи йўқ мусибатлар билан ўтган икки бандаи ожиз – Она ва ўғил кўргиликлари – бутун бошли бир романга татигулик беором дақиқалар, кунлар, ойлар, йиллар силсиласи биргина ҳикоя бағридан муносиб жой олган. Ҳикояда тиғиз вазиятлар бот-бот такрорланади ва ҳар гал муаллиф беназир зот – Она вужудида мужассам беқиёс **меҳригиёнинг** янги-янги қирраларини кашф этишга эришади.

Асар билан таниш ўқувчи билади: Собир автоҳалокат туфайли ногирон бўлиб қолган. Бу мудҳиш фалокатнинг азоб, изтироби ўғлидан кўра ҳам онахон – Бувгул хола тани-жонини қовуради. Ҳикоя давомида хола вужудини ёндирган оташ, хаста ўғил кўнгли, ороми деб чеккан заҳматлари алангаси тафтини ўқувчи ҳар доим сезиб, ҳис этиб туради. Ҳаётнинг турфа нағмасини қарангки, Собир шу ҳолда қишлоқнинг тенги йўқ сулув қизи Марваридга кўнғил берган, қиз ҳам, ўз навбатида, йигитга ошиқу шайдо. Уларнинг Лайлию Мажнун севги достонини эслатадиган ишқий мулоқотлари ҳар қандай тама, ҳирс ва нафс майлларидан холи, икки фаришта ошиғу маъшуқанинг соф қалб талпинишларидан иборат. Айна шу жиҳати билан асар бугунги замонавий адабиётда урф бўлган ишқий кечинмалар талқинидан бутунлай фарқ қилади. Икки ёш орасида яширадиган ҳеч қанақа сир йўқ. Ҳар икки томон ҳам орадаги мудҳиш кўргиликдан воқиф. Аммо бу ҳол уларнинг кўнғил майлларига асло тўсиқ бўлолмайди. Улар бир умрга бирга бўлишга қатъий аҳд қилганлар. Висол дамларида Собир дардини бутунлай унутади, яйраб-яшнаб кетади. Қиз раъйи, ис-тагига кўра, Онасини қизниқига совчиликка боришга ундайди...

Ҳалокат, хасталик, ногиронлик асоратларидан ҳам кўра мушкулроқ драмалар ана шу дақиқалардан бошланади. Йигит томонда жоҳил, қалбан сўқир ака, қиз томонда эса бағритош ота икки ошиқ – ёшлар

майлига тиш-тирноғи билан қарши турадилар. Фақат Онаизоргина ўғлон билан қиз қалбининг, қиёси йўқ чин муҳаббатининг ягона ҳимоячисига айланади. Биласиз, қишлоқ муҳитида гап ётмайди. Шахсий-оилавий интим сир дарҳол ошкор бўлади, ҳар хил ғийбат, паст-баланд гап-сўзлар ўрмалайди. Бу ҳол катта ўғил билан қиз отаси хуружини аланга олдиради. Ана шундай тиғиз дамларда катта ўғил дағдағаларига, қиз отаси ёғдирган маломат тошлари, одамларнинг таъна-дашномларига, таҳқиру надоматларига, қўйингки, жаммики бало-қазоларга шу муштипар Онахонгина мардона қарши туриб беради. Хаста, аммо чин ошиқ ўғлон кўнғил майли учун ҳар дақиқа жонини, жаҳонини беришга тайёр.

Начора, жоҳиллар қўли баланд келади, Марваридни яқин қариндоши ўғлига зўрлаб узатадилар, у қайтиб келади, сўнг уни оёқ етмас тоғ қишлоғига унаштирадилар. Ошиқ йигит жим туролмайди, хасталигига қарамай қиш чилласида унинг изидан боради, маъшуқасининг албатта қайтиб келиш ваъдасини олиб, бир дунё қувонч, ёрқин умид билан қайтади... Энди ҳам ўғлон, ҳам Она кўксига умидсизлик бир дам чекиниб, яшаш иштиёқи жўш уради.

Афсус, бу қувончли дақиқалар узоққа бормайди, ваъда ушалмай қолади.

Биз юқорида ўқувчини таништириш учун келтирган воқеалар тафсилоти шунчаки қуруқ ҳикоя қилинмайди, балки руҳий-психологик ҳолатлар таҳлили жўрлигида китобхонни ларзага соладиган тарзда берилади. Ҳикояни ўқий туриб, руҳий изтироблар оғушида хаёлга толасан киши: ҳаётда мўъжизалар ҳам рўй бериши мумкин-ку! Эҳтимол, бедаво дарддан ҳам хавфлироқ одамлар – жоҳил, қаҳри қаттиқ кимсалар қаршилик қилмаганида, бу икки ёш қовушганида Собир бутунлай соғайиб, тўкис турмушга қайтиши ҳам мумкин эди-ку! Ахир ҳаётда шу ҳолда ҳам тотув яшаб ўтган жуфтликлар бўлган. Бундан кейинги ҳижрон ифодаси, кундан-кун танни емириб бораётган хасталик азобларини ўғил

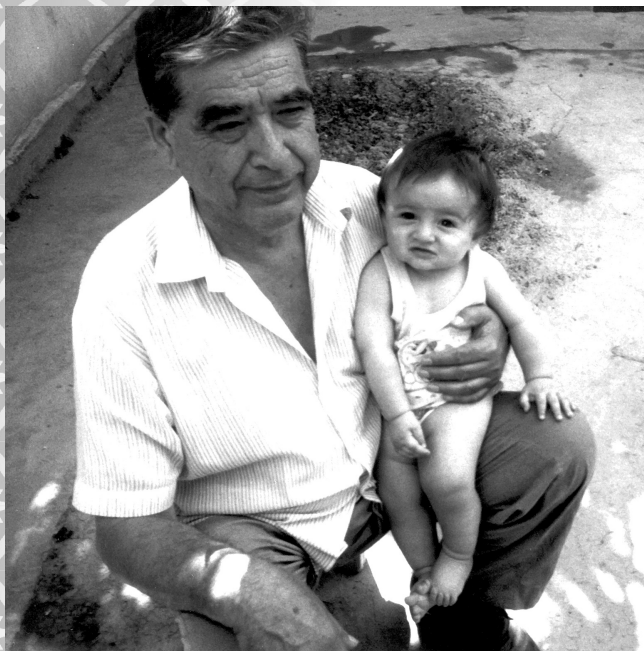

ва Она баб-баравар тортади, икки вужуд бир жон-бир тан бўлиб ёнади. Ҳижрон аламлари худди мумтоз ғазалиётимиздаги поёнсиз фиғонлар каби авж пардаларда акс-садо беради.

Галдаги лавҳа бундан-да ҳаяжонли. Марварид янги йил арафасида келишга ваъда қилган эди. Хас-та Собир маъшуқасини интизорлик билан кутаётир, аммо ундан дарак йўқ. Ўша топдаги Она билан боланинг моҳир рассом гавдалантиргандек унсиз драматик ҳолатлари тасвири кўнгилларни зир титратади. Аниқ кўриб, ҳис этиб турасиз: деразадан кўчага интизор тикилиб турган Собирнинг бир маҳал елкалари силкина бошлади, Бувгул хола, кўнгли вайрон ҳолда, ўғлига томон талпинади. Шу пайт бирдан Собир Она томон ўгирилади. Дунёнинг бутун дард-алами кўзларида жам... Унинг қонсиз юзида йирик-йирик томчилар думалайди. Энди Собирга ҳаммаси аён, ўзининг узоқ яшамаслигини ҳам, Марвариднинг келмаслигини, келтирмасликларини ҳам билади, билади-ю, онасидан яширади, худди онаси ундан яширгандай... Машҳур “Асрор бобо”даги чол билан кампирнинг мудҳиш сирдан воқиф ҳолда, бир-бирини асраш ниятида бир-биридан сир сақлаш ҳолатини – кўнгилларни зир титратадиган вазиятни эслатадиган, аммо тақлиддан бутунлай холи ноёб бадиий лавҳа!

Ўша мудҳиш дамларда Она вужудини кемираётган изтиробни билдирмасликка ҳарчанд уринмасин, ўзини тутолмайди, бари бир оналигига бориб, ўғли бошини кўксига босади. “Қайноқ кўз ёшлар энди унинг кўксини куйдириб, юрагига томчилар ва ундан қон бўлиб, томирларига сизиб оқарди” деб ёзади ҳикоянавис. Бу жумлаларни қаламга тушириш чоғи муаллифнинг қўли титраб турганлигини баралла ҳис этасиз.

Бундай тигиз санъаткорона чизилган лавҳаларни шарҳлаш қийин, ҳар қандай шарҳ унинг асл жозибасини, сеҳрли руҳини тушириб юбориши мумкин. Энг муҳими, ҳикоянавис персонажларни ана шундай муш-

кул вазиятлардан эсон-омон олиб ўта билади. Бу энди чин санъат мўъжизаси.

Қарангки, ошиқ йигитнинг ҳаёт шами ўчай деб турганида ҳам, ҳаётга иштиёқи, висолга умиди бутунлай сўнмайди. Ажаб, энди мавжуд ҳаётда амалга ошмаган **висол** ҳаёт-мамот юзма-юз келган дамларда, кечинмалар жазаваси авжида хаёлда, тасаввурда содир бўлади. Машраб қисматини ёдга туширувчи ошиқ йигит тақдирида мўъжиза рўй беради, гўё Машраб янглиғ аршининг кунгурасида ёр висолига эришади. Ўша висол чоғи Марварид Собирга қарата асл муддаосини ошкор этади; фақат унинг юрагинигина севишини, бошқаси асло қизиқтирмаслигини дангал айтади. “Бошқа ҳеч бир аёл бундай демаган бўларди. Шунинг учун ҳам уни телбаларча севиб қолдим-да”, дея онажонига сўнги дил розини изҳор этади. Висол базми чоғи Онаизор “Бахтли бўлинглар, илойим... Қўша қариб юринглар... илойим”... дея дуо қилади. Шу сўзларни айтаётганида “Бувгул хола ўкириб юборишдан базўр ўзини тийди” деб ёзади муаллиф. Шу лавҳани ўқиётиб, ўқувчи ҳам айна Она ҳолига тушади.

Тасвир яна заминга, мавжуд ҳаётга қайтади. Катта ўғил, хиссиз нодон кимсалар гўё Онаизорни авайлаш мақсадида уни куни битган ўғилдан ажратишга уринадилар, бу ният ўтмагач, ўжар кампирни “иймонсиз”га чиқарадилар. Шунда у “Менинг иймоним – болам!” дея ҳайқиради. Ниҳоят, ўғил жон таслим қилади, онаизорнинг устунга суянганича “Мен ёмон қолдим, сен яхши бор, болам” деган сўзларни дуодай ожизона такрорлаб турганини кўриб, юрак-бағрингиз эзилиб кетади. Сўнг бундан-да залворлироқ ҳолатга дуч келибиз. Пироваврида, онаизор бирдан осмонга тикилиб: “Одамни эрмак учун яратиб, уни эглай олмай қолганидан кейин ўлимни ўйлаб топдингми?” дея савдойиларча шивирлайди.

Бундай исёнкорона шивирлаш асло тақдири азал ҳукмига нисбатан шаккоклик эмас, балки Она қалбидаги фарзандига бўлган илоҳий меҳрнинг сўнги – якуний тасдиғи каби янграйди.

Миллий адабиётимизда пайдо бўлган бу ноёб янгилик – муаззам, мунгли меҳр-муҳаббат кўшиғи шу тарзда интихосига етади, охир-оқибат Она шаънига битилган қасида каби янграйди.

Маълум бўляптики, ҳикоя персонажлари қисмати билан боғлиқ кўргилик, руҳиятдаги изтироблар боиси ижтимоий омиллардан айтарли холи. Ҳаётда юз бериб турадиган тасодиф, осий, тошбағир бандаи ожизларнинг қилмишлари оқибати тарзида талқин этилади; Зулфиянинг бир вақтлар танқидчиликда менсимай қараладиган, унча хуш қўрилмайдиган ижтимоийликдан холи соф “кўнгил мўлларни нағмалари” таҳлили бобидаги адабий тажрибалар йўлидан бориб яратган қатор ҳикоялари, айниқса, “Ёзсиз йил” ўзининг бадиий-маънавий таъсир кучи жиҳатидан соф ижтимоий йўналишдаги етук асарлардан асло қолишмайди.

Адибанинг инсон шаънини ҳимоя қилиш ва улғулашдек мўътабар мавзуну янада теранроқ ва кўламдорроқ ёритиш, муаммоларнинг бетакрор ечимини топиш йўлидаги изланишларида омад тилаб қоламиз.

МУНАҚҚИД ҲАҚИДА

Умарали Норматов – мунаққид, адабиётшунос; 1931 йил 3 январда Фарғона вилояти Бешариқ туманидаги Рапқон қишлоғида туғилган. Тошкент Давлат университетининг (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети) филология факультетида (1952-1957), сўна аспирантурасида (1959-1962) таълим олган. 1962 йилдан Миллий университет ўзбек адабиёти кафедрасига ишлайди, филология фанлари доктори, профессор. 1974-2000 йиллари Ҳозирги ўзбек адабиёти кафедрасига мудирлик қилган. Бу йиллари кафедрада О.Шарафиддинов, А.Алиев, А.Расулов, Н.Худойбергенов, С. Содиқов, Б. Каримов, А. Улугов, Р. Кўчқоров, Д.Қурононов, У.Ҳамдам сингари истеъдодли мунаққид-адабиётшунослардан иборат илмий жамоа шаклланди; мазкур жамоанинг саъй-ҳаракати туфайли О. Шарафиддинов бошлиқ миллий танқидчилик мактабига асос солинди.

У. Норматов 1957 йилдан матбуотда кўрина бошлади, 500 дан ортиқ мақолалари, 50 дан ортиқ адабий-танқидий асарлари, дарслик, ўқув қўлланмалари чоп этилган. Адабиётшунос-олимнинг адабий-танқидий ишлари яхлит ҳолда замонавий адабий жараён ҳамда янги ўзбек адабиёти тарихи, тараққиёти масалаларига бағишланган; унинг қаламига мансуб миллий адабиётимизнинг нодир асарлари таҳлили, ўзига хос талқини, бу адабиётнинг ўнлаб намояндалари адабий портретлари, ниҳоят, янги ўзбек адабиётининг ўзига хос хусусиятлари, тараққиёт тамойилларига оид илмий-назарий ишлари аҳамияти адабий жамоатчилик томонидан эътироф этилган. Мунаққиднинг «Насримиз уфқлари» (1974), «Етуклик» (1982), «Қалб инқилоби» (1986), «Қодирий боғи» (1996) китоблари замонавий ўзбек адабиётшунослигининг ютуғидир.

Умарали Норматов танқидчи-адабиётшунос сифатида мустақиллик йилларидаги миллий адабий жараённи қадам-бақадам синчиклаб кузатиб, адабиётимизда пайдо бўлган янги адабий-эстетик тамойилларни аниқлаш, бугунги адабий жараённинг назарий муаммоларини тадқиқ этиш йўлидан борди. «Умидбахш тамойиллар», «Тафаккур ёғдуси», «Қаҳқорни англаш машаққати», «Кўнгилларга кўчган шеърят», «Устоз ибрати», «Ижод сеҳри», «Ижодкорнинг дахлсиз дунёси» китоблари, матбуотда эълон этилган юзлаб адабий-танқидий мақолалари айна шу муаммоларга бағишланган.

Асарлари рус, турк, тожик тилларида чиққан.

Умарали Норматов 1991 йилдан умумтаълим мактаблари учун тубдан янгиланган адабиёт дастури ва дарсликлари яратиш бўйича муаллифлар гуруҳига раҳбарлик қилди, 5, 9, 11-синфлар учун дарслик, қўлланмалар муаллифи сифатида қатнашди; унинг иштирокида олий ўқув юртлари учун «XX аср ўзбек адабиёти тарихи», «Янги ўзбек адабиёти» китоблари яратилди.

У. Норматовнинг адабиётшунослик, таълим-тарбия соҳасидаги хизматлари муносиб тақдирланган. У Ўзбекистон Республикаси Фан арбоби (1981), Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати (1989); Ўзбекистон Республикаси Халқ маорифи аълочиси нишони (1992), «ТошДУ моҳир педагоги» (1998) унвони соҳиби. Адабий-танқидий мақолалари учун «Шарқ юлдузи», «Гулистон», «Тафаккур» журналлари мукофотларини олган. Ҳозир «Қодирий мўъжизаси», «Нафосат гурунгалари» китоблари устида ишлаётир.

Аҳмад АЪЗАМ

Расми Оловиддин Собир ўғли чизган.

Тўғайча

Новелла

*Мени маст қилади қирқ йил наридан
Китобинг қатига қистирилган гул...*

Муҳаммад Раҳмон

Уни кўрдим. Бекатда, йўқ, бекатнинг орқасидаги дўкон олдида. Дўконнинг у ёғида АЁҚШ бўлар эди, бензин олай деб тўхтасам, бузилиб кетибди, машинамга қайтиб энди ўтираман деганимда у чиқиб қолди. Аввалига нимасидир кўзимга иссиқ босилди, нимасидир қадрдон, кейин менга бир қараб, қошини сал чимирган эди, шу замони танидим. Ҳа, ўша эски қошлардан ҳам нимадир қолган. Айтганча, сўғин билдим, сувоғи мрамар увоқ шу дўкон ҳам ўзиники экан. Харидор йўқ, ичкарида зикланиб, ҳаво олай деб чиққанда мен бориб қолибман. Тўғри келганини! Бўлмаса, ким билади, яна қанча кўришмас эдик. Кўрсам деб юганимга кўп йиллар бўлиб кетган.

Куз. Хазонлар яккам-дуккам эринчоқ тўкиляпти, ерда ётганлари ўтган катта юк машиналари эпкинига тўс-тўполон кўтариб эргашади. Ҳаво бурқиб турибди-ю, унча совуқ эмас, изғирини йўқ, аммо дўкон ичи изғорроқ шекилли, у катта-катта ангор гулли, қалин жун камзул кийиб, устидан белига тивит рўмол ҳам бойлаб, хурпайиб олган. Худди полвонларга ўхшаб. Ўзи ҳам полвондек хотин бўлиб кетибди. Ҳа энди, шунча йил қизлигича турмайди-ку. Лекин унинг олдида ёшлигимни туйдим: елкам ҳали чўкмаган, эгнимда шинам костюм, машинада шунча йўл босиб келаётганимга қарамай, дазмоли ўлмаган, ҳозиргина дўкондан олиб кийилгандек, албатта, чиройли галстук. Сал олифталигим ҳам бор, танлаб кияман. Ўртасидан катта йўл кесган бир қишлоқ, хурпайиб турган бу аёл олдида ёшимга нисбатан анча ёш кўринаман. Унинг қизлигидан ўша эски қоши, ҳа, кейин, одамга қарамай куйдирадиган кўзи қолибди. Тавба, ка-атта хотин-эй, ўзига сал-пал қарамаган экан-да, а?

Илгари қандай ёш эди, қандай эди-я Ҳабиба! Ўзининг асли қандайлиги хотирамда унча эмас, лекин ўйларим, сурган хаёлларимда жуда нозик, йўқ-йўқ, озгин эмас, нафис-нозик, сал қаттиқ гапга ҳам эгилиб кетадиган хивичга ўхшар эди. Кейин, қарғашойи кўйлак, зангори камзулчада, юзини тирсаги билан ёпиб йиғлаб қолгани ҳалигача кўз олдимда: биринчи синфда, нимадир дарсми, бадантарбиямиди, ишқилиб, қўл ушлашиб давра қуриб турган эдик, бир вақти қарасак, йиғлаяпти. Қўл кўтариб жавоб сўрай деса, икки қўлидан ҳам Маҳкам билан Аваз қаттиқ ушлаб, билмаган-да, қўйвормаган. Товуш чиқариб сўрашга ийманган, охири, ноилож, уятдан изиллаб йиғлашга тушган. Нафиса муаллим – бошланғич синф ўқитувчимиз, жуда меҳрибон татар кампир, унинг бошини силаб овутиди, ўпиб қўйди, кейин Баҳорни ҳам қўшиб, уйига жавоб бериб юборди. Маҳкам билан Авазни эса: “Унга эмас, сизларга айб. Қиз бечорани қийнаб қўйибсизлар”, деб койиди. Ўшанда болаларга қўшилиб кулмаган бўлсам керак, чунки жуда ичим ачиган.

Ҳабиба ўшандан бери кўз олдимда ёмғир тагида қолган тугмачагул бўлиб кўринади. Асли ўзи тугмачагул нималигини билмайман, кўрмаганман ҳам, лекин Ҳабиба десам, кўз олдимга тугмачагул бўлиб келаверади. Ёмғир тагида қолган. Албатта, ўша йиғлагани ҳам қўшилиб.

Унда Ҳабиба билан гаплашар эдик.

Кейин... тўққиз йил гапиришмадик. Иккинчи синфдан, ҳар куни бирга дарс ўқиб, бир-биримизни кўриб, бари бир, мутлоқ гаплашмай кетганмиз. Аввалига, болалик, уришли эдик, каттариб, синфдан синфга кўчган сайин уришлигимиз паст синфларнинг ҳаммасига афсона бўлиб, энди ярашсак, бу ҳам янги бир гапга айланар эди. Лекин у, қасам ичгандек, қаттиқ туриб олди. Мен, эҳ-хе, бола бошимда нима жабрлар тортмадим! Қандай ахир, мендан бошқа ҳамма билан иноқ, салом-алик қилади, сўрашади, лекин гўё мени танимайди, мени кўрмайди, унга йўқман. Қанчалар уринмадим, нима йўллар ахтармадим, баҳоналар ўйлаб топдим – барчаси бефойда. Тилимизга муҳр босилган-қолган.

Мактабни шундай битирдик, бирга университетга ҳам кирдик. Шанба куни тушдан кейин қишлоққа, якшанба куни шу вақтлари яна шаҳарга қайтишда бекатларда дуч бўлиб, бошни ирғаб кўядигандек бўлдик. Ниҳоят! Балки, билмадим, энди бола бўлмадик, ҳар ҳафта кўз-кўзга тушади, яна ҳам уришли юриши эриш туюлганди, сал юмшаганга ўхшар эди. Шунда ҳам фақат мен луқма ташлайман, у бир-икки оғиз сўз қотса-қотади, бу ҳам зўрға ҳушига келса: “Ҳа, қалай, ўқишлар?” – “Ҳа, энди, математика-да”. – “Бизда ҳам бош қашлашга қўл тегмаяпти”. Бирдан гап тугаб қолади, унинг қошига тугунча тушади, мени биров кўкрагимдан куч билан итариб ташлайди. Буни ҳам аниқ эслолмайман, балки шундай гаплашамиз деб тасаввур қилгандирман. Уни шу қадар кўп ўйлар эдимки, ҳозир хотирамда рост билан хаёл аралашиб кетган. Кейин, тўққиз йил гаплашмагандан кейин нима гап ҳам қолади ўзи?

У матфакка кирган, мен эса – филфакка. Улар бош корпусда ўқийди, биз хиёбоннинг бу чеккаси, бир чақиримча берида. Олдига бориб юрдим. Ўйласам бўлди, оёғим ўз-ўзидан ўша ёққа тортади. Дарси бошқа аудиторияга кўчса, долонда, тугаса, йўлкада туриб кутаман, у менга узокдан бир чимириладию кейин кўрмасликка олиб, бошини эгиб ёнимдан ўтиб кетаверади. Кўзимни узмайман, юзи инжилиб, ёнидаги курсдош дугонасига тез-тез гапирганидан, қарамаса ҳам кўриб келаётганини, олдига борсам, атай индамай ўтиб кетишини билиб, ичим тутаб

қайтавераман. Баъзан шуурсиз бир илинж билан эргашаман. У бош корпусдан чиқиб, тўртинчи троллейбусни кутади. Мен ҳам шу бекатда, орамиз бир қадам, аммо иккита бегонамиз, гўё у мени танимайди, мен уни. Бўлмаса, кеча қишлоқда бекатга чиққанда салом берсам, бошини қимирлатгандек бўлувди. Шунга умид билан келган эдим. Икки оғиз гапланса нима қилади, а? Ўзи қийналмайдами, а, битта одамни шунча азобга қўйганидан? Ҳеч бўлмаса, нимага орқамдан эргашасан, тинч кўясанми-йўқми, деб жеркиб ташла. Йў-ўқ, жим. Ипсиз боғлаб қўйган. Тураверамиз. Ниҳоят, троллейбус кўринади, уники, фақат унга келади, ичи тўла одам, лекин чиқишга менинг ҳаққим йўқ!

Шунча йигиту қиз бемалол гаплашиб юрибди, автобусу троллейбусларда бирга ўтиради, гурунғ қуради, ҳазиллашади, шарақлаб кулишади; биров бировни еб қўйгани ё опқочиб кетаётгани йўқ-ку! Ўзим ҳам курсдошларим орасида шундайман, қизлар мен билан очилиб-сочилади. Бир-иккита шаддодлари бор, ўткизиб ҳам кўяди. “Университетни битирсангиз, мени оласиз-а?”, дейди, масалан, Саодат; “Менга етиб олинг, “уч”ингиз бор”, дейман; “Вой, ноз қилишларини! Аввал тош-пош кўтариб, сал чиникинг, шу ҳолингизда ким ҳам тегар эди”, дейди қиз тушмагур. “Мен, мен тегаман”, деб ҳазилга қўшилади Гуландом. Саодат дарров унинг гапини қайтаради: “Бу сиздан икки ёш кичкина, тўғри келмайди. Мени олади”, дейди. “Ўзим кўтариб катта қилиб оламан”, дейди Гуландом. “Чимилдиқда кучи етмай, думалаб тушади”, деб яна тегишади Саодат, худди мени унга бергиси йўқдек. Қизариб қоламан, “Бўйим ҳали ҳам ўсиб қолди-ку”, дейман бошқа гап топа олмай. Саодат сакраб туриб, мени ҳам ўтиргани қўймайди. Бўйини бўйимга ўлчаб, кейин бошни елкамга кўяди-да: “Тўғри-эй, уйланадиган бўлқопти”, дейди. Бунақа гапларни жиддий олмайман-у, лекин қизларга яқинлашиб бораётганимни биламан.

Домла киргунча беш-олти дақиқани кулишиб ўтказамиз. Булар қандай ажойиб, зерикмаймиз. Бирга дарс қиламиз, шаҳар айлангани чиқамиз, кинога тушамиз, музқаймоқ еймиз, хуллас, ўйин-кулги, ҳазил-хузул. Бир-иккитаси билан маърузаларда кўз уриштириб ўтираман. Бу ҳам қизиқ: ҳозиргина танаффусда гаплашиб турган эдик, энди нимага ҳали танишмагандек кўз остидан қарайман, яна кўнглимда бир нималар уйғонади – ўзим ҳайрон. Боя тўғри кўнглимда гап ташлаган улар ҳам ширин сузилади. Кўнгли сирларини менга очадиган қизлар ҳам бор. Ҳа, мактабдан севишиб келади, ошиғи бошқа факультетда. Ўғилой деганимизнинг йигити эса Тошкентда. У пайтлари қўл телефони деган нарсалар йўқ, бошқа шаҳар билан фақат “переговорный пункт” орқали гаплашилади. Ўғилой ярим кечалари Собити билан гаплашгани мени кўриқчи қилиб олиб кетади. Йўлда кўрганлар йигити деб ўйласин деб, қўлтиғимдан қўйиб юбормайди, боргунимизча ҳам, келгунимизча ҳам Собитининг гапи, кўнгли ранжиса, кўзёшини менга тўкади. Бегона йигитнинг дарди юки елкамга тушгани анча малол келади, лекин шундай қизлар менга суянгани, уларнинг кўнгли дўстига айланганим ёқади ҳам. Қизларимиз билан шундайман. Лекин нимага Ҳабиба бунақа акс? Худди ёввойидек. Муомаласи нимага фақат менга шундай? Бирон жойим айбми? Шунча тегишганимиз билан Саодат тегадигану мен оладиган бўлиб, шаппа ёпишмаяпман-ку. Шундайман-у, ўзим унча бетаъсир эмасман: Саодат чиройли, кўкраклари тўла, бели эса ингичка, одамнинг қучоқлагиси келади, лекин Ҳабиба қўймайди, ўртада туриб олади. Ўғилой Собитидан хафа бўлиб йиғлаганида ичим ачиб, кўзёшини артиб,

юзини силаб қўйишни истайман жуда, аммо яна Ҳабиба, ёнимдан кетмайди, ўзи томонга тортаверади. Ҳабибанинг ўзи олдида ҳам кўкрагимни тў-ўлдириб, бемалол нафас олгим келади, ахир. Гапимга жавоб берсин, йўқ, десин майли, розиман. Ахир, ўн йил бирга ўқидик. Дим-дим ўйнашимизни наридан кўриб турганлар мени нима деб ўйлайди? Кейин шунчаки ундан-бундан, боғдан-тоғдан гаплашиб юраверсин, менга етади шу. Лекин шу ҳам йўқ! Ситам, ситам! Бўғилиб, ух-ух, бўғриқиб кетаман.

Шанба кунлари дарсдан чиқа автобус бекатига чапамиз. Охирги рейси соат уч-тўртларга қўйилган ўттиз олтинчи автобус. Қишлоқдан ўқийдиганинг ҳаммаси қайтади. Яна эрталаб келиб, бозорини қилиб, энди уйига ошиқаётганлар ҳам тумонат. Ҳафта бўйи зориқиб кутганман: Ҳабиба ҳам албатта келади.

Лекин одам! Бўл-ҳа-бўл, итар-итар! Қолиб кетмасам деб юрак така-пука. Шунча оломон “Пазик” деган чоққина автобусга қандай сиғади дейсизми? Лекин сиғади-ей, битта ҳам одам қолмайди, “безразмерный”. Аммо ичида қиёмат – аёлу эркак, йигиту киз бир-бирига қапишиб кетган, қайнаган, қий-чув: “Бетинг курсин, нарироқ тур!” – “Атай қиялманми? Орқамдан итаришяпти-да.” – “Ҳай, инсоф борми, инсоф?!” – “Уйга ҳам шунақа бигиз ўкча кийиб борадими? Оёқни тешиб юбордингиз-ку!” – “Ҳай-ҳай, бир кунга ҳўкиз ўлмас, икки кунга эгаси бермас. Кўнгил кенг бўлсин-ин.” – “Дипломни ҳўкиз деб бермайди.” – “Э-э, ҳайдан! Резинка эмас, автобус-ку бу.” – “Вой, чаккимни эздинг.” – “Сотолмаганингизни ташлаб келмайсизми, хола? Нима қиласиз сувини шўрғалатиб?” – “Э, эртага нимани сотаман? Мен ҳам пулга олганман буни.” – “Ачиб қолмайди-ми? Нимага елкам ҳўл десам, чаккингиздан экан-да.” – “Шанба кунни ҳам чакки сотади-ей!” – “Босмай! Болаларимни сен боқиб берасанми?”. Бор алам чаккидан олинади, бир муддат чаккифуруш Анзират хола янилиб, ниҳоят автобус биқинини дўмпайтириб жойидан жилади, яна тўхтади, ҳайдовчининг ўзи тушиб, осилиб қолганларни ичкарига итаради, сурил-сурилдан кейин эшикнинг букламаси чала ростланиб, автобус яна юради, шу билан чуввос босилади. Бир оз ҳаво киради, автобуснинг ичи ҳам сал кенгайгандек. Бақир-чақирни шу одамлар қилдими-ей, деб ажабланасан. Ҳали сур-ҳо-сурилда зўрлигини кўрсатган шоввозлар энди юзини буриб олади. Бир хил йигитларнинг эса кўзи чиройли-чиройли қизларнинг чеҳрасига ёпишиб қолган. Гапирмайди ҳам, нигоҳини ҳам узмайди. Боя чиқолмай қолиш ваҳимаси қизларга қарашга қўймаган. Қизлар ҳам буни тушунади, шунинг учун ҳеч бири ҳамқишлоқ ё ошиқ йигитига, менга қарашмадинг-ку, деб таъна қилмайди. Ҳабиба албатта бошқа эшиқдан чиққан, у мен бор эшикка йўламайди. Бемалол туриб олдим экан деб изланаман.

Автобус охирги манзилигача йўловчиларни гала-гала тўкиб боради. Якшанба кунни худди шу тартибда териб келади. Олтита қишлоқдан одам олиб, ичи тўла, бизнинг бекатда тўхташи муаммо, лекин кейин бошқа узлов йўқ, қоидаси ҳам шунақа, тўхтади. Ҳозиргина ҳазил-ҳузул қилиб турганлар бирдан бегоналашиб, автобусга ташланади. Яна итар-итар, “Озгина сурилини!” – “Э-э, мунча! Қаёққа тикиласизлар?” – “Ҳа, томига чиқайликми? Сал силжинлар!” – “Одамлар фақат ўзини ўйлайди-эй. Нимага бунақа, а?” – “Ўзи жойлашиб олган-да, гапини қаранг: чиқма, эмиш!” – “Э-э, чакки сотгани эмас, ўқишга боряпмиз-ку”. – “Мунча жоникасизлар? Бошқаси келиб қолар”. Агар олдин чиқиб, ўтириб олган бўлсангиз, томошаси зўр.

Шунақа. Автобусга ташланган ачавотда, – ўзинг учун ўл, етим, – мен ҳам Ҳабибани кўрмай қўяман. Қўлидаги юки кичкина, ўзи амаллаб илинади. Бу ҳам охирги рейс. Айтдим-ку, қизу йигит – ҳеч бирови дар қолмайди. Яна йўл бўйи қарасам ҳам, қарамасам ҳам кўнгил кўзим унда. У бошини буриб олади, мен томонга кўз ҳам ташламайди. Шу автобусда, ўзи билан бирга кетаётганимни сезиб турганини кўриб, бошқа қизларни кўрмайман, тиришаман, менга ҳаво етмайди.

Бошқа чорам йўқ, унинг дийдори фақат шу вағир-вуғур, тиқилинч ўттиз олтинчида! Қишлоқ билан шаҳар оралиғи эса атиги бир соатча йўл. Ўртамизни бошқа одамлар тўсиб олган.

Шаҳардан келишда ўнтадан ошиқроқ талаба тушамиз. Ҳамма уй-уйига тарқалади. Шунчанинг орасида унга қандай гапираман? Баҳона қилай десам, кўтаришадиган нарсаси йўқ. Битта қишлоқда бир-биримиздан шунчалар узоқмизки! Товушимни чиқармай додлаб юраман.

Бу йилига чидамадим. “Қор ёғар паға-паға” – очик ёқамдан кўкрагимга муздек тегиб эригани эсимда. Қизиб, ёниб кетган эканман. Йў-ўқ, эгним қалин эмас, аксинча, нимдошгина. Биласиз, у пайтлари биз қалин ичкийим нималигини билмас, тизза бўйи қорда ҳам битта кўйлакнинг устидан костьюм-шим, юпка қатирлоқ ёмғирпўшда ҳуҳулаб юраверар эдик. Бошда ҳеч нарса йўқ, дўконларда, топилса, фақат оддий аскар киядиган қўсқи телпак, уни кийгани уяламиз, шаҳарда кўргазма ойнасига гардиши қозондек кепка осиб қўйиладиган тикиш устахоналари анча, лекин бунақасини фақат армани билан жуҳуд, кейин безорилар кияди деб, биз олмаймиз. Замҳарирда сочимиз тикрайиб, бурун кўкариб, сўрраяди. Дарсга кираётганда сочининг қорини силқиб тушириш ҳам бир мартаба. Қизиқ, совуқ ўтмайди, шамоллаш ё бизни, ё биз уни писандга илмаймиз. Ётоқхона фақат бошқа вилоятлик талабаларга берилади, туманлардан келганлар, қизлар сал истисно, ҳаммаси кўрпакўтарди ижарадор. Э-э тавба, печкада газета ёқса ҳам уй исийдими? Лекин мисоли исигандек, қўлни куҳлаб, жунжиб дарс қилиб ўтираверамиз, фақат оёқ музлайди. Ётишда кўрпанинг ичига кириб олсак, марра бизники – бари бир, тонг отади!

Шундай кунларнинг бирида, ҳаводан ҳам юрагим сиқилган, жуда бўлмай кетди, шашт билан Ҳабибанинг олдига жўнади. Бош корпуснинг олдида дарсдан чиқишини бесаёр полаганда айланиб қор ёғаётганини сезмабман ҳам. Тўртинчи троллейбусни ҳаммишагидек индамай бирга кутдик. Олдига бориб, туриб олдим, қарашга юрагим дов бермайди. Ундан садо йўқ. Худди кўнгли-пўнгли йўқ жонсиз бир нарса, қаққайиб турибман. “Эй, хира, мунча илакишдинг, йўқол нари!” деса ҳам гўрга эди, ишқилиб, товушини эшитсам.

Йўқ, бу юриш бўлмайди, одамман-ку мен ҳам, ахир! Айтаман, айнан шу троллейбусида айтаман! Ҳамма чиқади, менга ҳам мумкин, директор отасининг моли эмас бу. Бола бошимдан ҳасрат, рўшнолик кўрмайман! Кундузи ичимга ютган дардларим кечалар қоронғусида хаёл бўлиб отилиб чиқади: Ҳабиба билан гаплашаман! – Ҳабиба ҳам очилиб сўз очади, шунгача ўзи қийналиб юрган! – Тараша қотган кўнглимнинг тиришлари ёйилади, тортган азобларимнинг баҳридан ўтиб, уни кечираман! – Иккаламиз қўл ушлашиб, ширин суҳбатлар қураимиз, кейин қаҳратон қиш эканига қарамай, қишлоғимизнинг қийғоч гуллаган боғларида қувлашмачоқ ўйнаймиз, етиб олиб, уни тутаман, нима қилишни билмай, яна қўйиб юбораман, аллапаллагача қувлайман, шу қувлаб-қувлаб уйқуга кетиб

қоламан. Эрталаб дарсга борсам, ярим оқшомгача мен билан сужбатлашган Ҳабиба яна талқон ютган бўлади, унга қараб ўзим ҳам гунг, лекин ичим тўла ингроқ. Ингроқ кўрагимга қамалиб қолган.

Онда-сонда ҳа-ху деб қўйганимизни айтмасам, та-лабалигимизда ҳам аҳвол ўшандай. Одамлар орасида сал-пал ғудинглашгандек бўламиз, иккаламиз бақамти қолсак, қошини бир чимиради, дунёни қоронғи босади жимлигидан.

Майли, мактаб, кичкина эканмиз, энди қишлоқдан чиқиб, улғайганимиздан кейин ҳам нимаси бу? Ор қиладиган жойим қолмади шекилли. Хў-ўп, мактабда бўйим учун сафнинг охиригидан жой тегарди, ўнинчи синфгача ҳам ўсмадим, юзларим ажин, ҳа, кўримсизроқ, ундан ҳам тўғриси, кўримсиз эдим. Лекин нимага? Касал эмас, ишлаб чарчамас, еб тўймас эдим, нимага туршак-дек мужмайиб юрганман? Дардим ичимга уриб кетган, ҳа, кичкина бошимга катта юк тушган. Мудом мусибат остида қолиб кетганман.

Ўн йил, йўқ, жами тарих ўн бир йил экан. Булунғурда чўмилиб, кейин арава ғилдираги ийлаган тизза бўйи билқ-билқ тупроққа кўмилиб ётганимизда ким кимни олишидан бошланган. Унча эсполмайман, шу ёшда турси кияримдик ё тўйиб чўмилиб чиқиб офтобга тобланганда, уят жойларимизга тупроқ тортиб олар эдикми, ишқилиб, ўша кичкиналимизда Ҳабибани деганман. Бу гап, албатта, ётмаган, унга ҳам етган.

Биринчи синфда, яхши, қалин эдик, ҳали ўқишни унча яхши билмасак-да, Ҳабиба менга “Менинг тўрт оёқли дўстларим” деган расмли китобини берган. Орамизни Раззоқ бузмоқчи бўлди. Бир куни у билан Ҳабибанинг устида айтишиб қолдим. У Ҳабибани олишимни билса ҳам, “Ҳабибани мен оламан”, деди. “Мен олдин айтганман. Ҳабиба меники”, дедим. Раззоқ мени урмоқчи бўлган эди, Вафоқул ёнимни олди, “Мен ҳам сен билан уришаман”, деди. “Э-э, жинни, ҳамсоямиз-ку”, деди Раззоқ. “Ҳамсоямиз, лекин бунга жўраман”, деди Вафоқул. Раззоқ мендан, Вафоқул Раззоқдан кучлироқ эди. Раззоқ: “Кўрасан – бари бир, мен оламан”, деди, лекин ўзини сал нари тортди. “Олмайсан. Ҳабибани Акбар оламан, деб олдин айтган”, деди Вафоқул. “Отаси – амаким, бунингга бермайди, менга беради”, деб туриб олди Раззоқ. “Йўқ! – деди Вафоқул қатъий қилиб. – Олдин айтгани учун, бари бир, Акбар олади. Номардлик қилолмайсан”. Раззоқ менга: “Ҳали қараб тур, кўзингга кўрсатаман!” деб кетиб қолди.

Кейин анча ўйлаб юрдим, Раззоқ нимани кўрсатар экан деб. Бирон шумлиги бор унинг. Ё пойлаб юриб, кетимга бигиз тиқиб олармикан?

Мухлиса опанинг тўйида Самад ака куёвнинг кетига бигиз тиқиб олгани роса гап бўлган. Кейин биз кичкиналарга дўқ уриш бўлиб ўтган. Уришиб қолсак, “Қараб тур, кетингга бигиз тиқиб олмасамми!” деб кўрқитар эдик. Аваз деганимиз ҳатто бозор куни этиқдўздан бигиз ўғирлаб олган, учини нинадек ўткирлаган, энди сал гапга ўқталавериш бало бўлган эди.

Самад ака лабида майиздек дона холи бор Мухлиса опани оламан деб юрган экан, ўзига айтмаганми ё айтса ҳам, Мухлиса опа унга тегмайман, деганми, бизлар билмаймиз, ишқилиб, Мухлиса опани Пахтазовут деган жойга узатиб юборишди. Куёвжўралар келиннинг уйига кираётганда, куёв остонага тўшалган пояндозни энди босаман деб, теградаги йигитлар торт-а-тортга шай талотўпда зинкайиб яқин борган Самад ака куёвнинг

думбасига ғиртиллатиб бигиз тиққан. Куёв вуй-вуйлаб ўзини ичкарига урган. Тўй бузилишига сал қолган. Куёв бир ҳафтача оқсаб юриб, кейин тузалган, лекин тўйнинг эртаси куни анча мазаси қочиб, анави ишини қилолмаган дейишади. Бу шумлик кимдан чиққанини тўс-тўполонда ҳеч ким кўрмаган, кўрганлар айтмайди ҳам, ху кейинроқ, Мухлиса опанинг қўлдан кетгани аламига Самад аканинг ўзи: “Ҳаммасидан ҳам холи хор кетди-да. Лекин мен ҳам қараб турмадим, боладим”, деб мақтанган. Мухлиса опанинг холи ўзи билан кетган-ку, нимага хор бўлади, бунга ақлимиз етмайди.

Ҳабибанинг холи йўқ, лекин бўладиган тўйимизда, тўйимиз муқаррар, албатта, Раззоқ менга бигиз тиқиб олса ҳам товушимни чиқармайман. Ўткир бигиздан учи курт бигиз йириб-йиртиб ёмон киришини кўп гапиримиз, мен бунисига ҳам чидайман. Ишқилиб, Ҳабиба менга тегса бас! Фақат кетимга шимимнинг ичидан тунуками, фанер тахтаи кесиб қўйиб оламан, Раззоқнинг бигизи ўтмайди. Лекин Раззоқ бигиздан баттар ёмонликни ўйлаган экан. Тинчгина дарс ўтаётган эдик, ҳеч бир алоқаси йўқ жойда “Майлими?”, деб қўлини кўтарди. Нафиса муаллим гапидан тўхтаб: “Ҳа, ташқарига чиқасанми? Майли, лекин тез қайт”, деб рухсат берди. Раззоқ эса тўрсайиб турди-да, кейин бирдан, томдан тараша тушгандек: “Акбар Ҳабибани оламан, деди”, деса! Ҳа, пақ этиб шу гапни кў-ўйиб юборди хонасаллот. Кейин яна безрайиб тураверди. Ҳамма жим бўлиб қолди. Мен кўрқувдан тош қотдим. Нафиса муаллим эса Раззоққа: “Ҳа, бўпти, ўтир”, деди-да, дарсни бепарво гапириб келиб, ёнимда тўхтади, бошимга қўлини қўйди, кўрагимга эгилиб: “Жўраев сенга қизи тугул, б...ни ҳам бермайди”, деб шивирлади-да, ҳеч гап бўлмагандек ўтиб кетаверди. Бирдан бўйинини қисиб қолибман. Ёмон уялдим. Ҳабиба томонга қарашга юрак ҳам йўқ.

Бу дарсда Раззоққа: “Ўл, шимпанзе! Кўрасан ҳали!”, деб пўписа қилдим. “Ма-аллим, қаранг, нима деяпти”, деб зорланди Раззоқ. “Сен уни орангутанг, де, – деди Нафиса опа. – Шунда икковинг ҳам маймун бўласан”. “Майли – мен орангутанг, сен шимпанзе – жазосига орқанг қизил”, деб Раззоқни майна қилдим. Ҳабиба берган китобда шимпанзенинг расмини кўрганман-да. Раззоқ яна безрайди, гап тополмади, у шимпанзе қанақа маймунлигини ҳам билмайди. Лекин ўзимнинг юрагим така-пука. Энди дарсдан кейин катта танаффус. Ҳабибанинг отаси – директоримиз Жўраевнинг ким қанақа маймун экани билан иши йўқ. Унга маймун – ўзим. Катта танаффус келса, линейкани ўзи ўтказиб, менга: “Қани, маймунбой. Олдинга бир қадам чиқинг-чи”, дейди. Ув-в, ана, кейин бошланади: “Манави бола, ҳали ўзи мишиғини артолмайди, лекин Жўраева Ҳабибани оламан депти. Мен қизимни шунақа оғзи бузук мишиқига бераманми? Асло! Уят, шармандалик. Ҳайф бунга!” Директоримиз шунақа гапларни кўп гапирди, бир нарсани тутиб олса, қўймайди. Бир марта Аваз билан Раззоқ ёнғоқ ўйнаётган, мен бир чеккада қизиқиб қараб турган эдим, шуни кўрган экан, колхоз радиозелидан менга тўнкаб гапирган, “Эшоннинг ўғли қимор уйнаяпти-ей, қиморвоз бўлиб кетибди!”, деб. Бунга эшоннинг ўғли эканимнинг нима алоқаси бор? Кейин Раззоқ ҳам эшон-боболардан, нимага уни айтмайди? Яна бир марта рамазонга чиқишимизни пойлаган экан, “ҳофиз”имиз Вафоқул эди, мен, Аваз, Маҳкам, яна биров, жўрлик қилганмиз. Ҳа, энди бу ҳам бир ўйин эди-да, ё эса чолу кампир саксонга чиққан Шодикул бобо билан етмишдан ошган Сафия момонинг дарвозасига бориб: “Худойим қўчқордай ўғил берсин бешигингизга!” деб бақирамизми? Момо ҳам

зўр экан, “Ҳа, илоё, айтганларинг келсин! Фақат чувур-чувурни нарироқда қилинглар, бобонгиз пинакка кетган эди”, деб тўртта беш тийинлик танга чиқариб берган. Ўша куни завқимиз келиб ярим оқшомгача рамазон айтганмиз. Лекин эртаси куни Жўраев ашулаҳонлигимизни фақат менинг бурнимдан чиқарган. Линейка ўтказиб, “Қани Абдуллаев, олдинга чиқ”, деди. Мен чиқдим. Битта мен, бошқаларни тилга ҳам олмади. “Мана, таниб олинглар – тиланчи! Эшоннинг ўғли эшикма-эшик гадойчилик қилиб юрибди. Ҳамманг кўр гадойни! Ҳайф шунча тарбия! Уят, шармандалик! Яна “аъло”чи ўқувчи эмиш.” – Жўраевнинг хусумати бор, бўлмаса, нимага фақат менга ёпишиб олади? Ҳалиги Ҳабиба ҳақидаги гапимни эшитган бўлса керак дейман. Ишқилиб, топиб олгани мен-да.

Ҳабибанинг шунча азоб бергани етмагандай, отасининг ҳам кун бермагани. Лекин бу гаплар кейин бўлган. Эсимга тушиб қолди-да, шунга айтяпман.

Ҳаммаси Раззоқнинг сотқинлигидан бошланди-да ўзи. Ушанда директоримиз албатта ҳайдайди деб ишонганман. Линейкада олдинга чиқариб: “Орамизда бунақа тарбиясиз болаларга ўрин йўқ” дейди, вассалом! Шу ернинг ўзида, мактаб ҳовлисида жилдимни қўлтиғимга қистиришади, бошим эгик, кўзимда ёш, синфимга қайтиб кирмай, уйга кетаман. Синфдошларимдан айриламан, Ҳабибани энди кўрмайман, мен – ёмон болани бошқа қишлоқлардаги мактабларга ҳам олмайдилар, бошимни олиб Мирзачўл деган бўрилари кўп, шоғоллари ҳам болаларга тегинадиган, ажиналари тикилиб ётган овлоқ чўлларга улоқиб кетаман. Кейин, албатта, Ҳабиба мени сўроқлайди, излаттиради, лекин кеч, мен қайтиб келмайман. Ўша ёқда мактаб директори, йўқ, ундан ҳам зўр – колхоз раисининг жуда чиройли қизи, мени ол, мени ол, деб орқамдан эргашиб юради. Ҳабибани деб қуйиб-қуйиб, охири, аламига колхоз раисининг ўша жуда чиройли қизини оламан. Э, ҳа, қишлоққа келмасак бўлмас экан, келамиз: ўша жуда чиройли қизни олганимни Ҳабиба кўрсин-да. Бирга келамиз, “Победа”да, ўзим ҳайдайман. Шафтоли рангида, яп-янги. Якшанба куни бозорга тушамиз. Қосим налўгчи ўтирадиган дарвозанинг тўғрисида “Победа”ни қуйиб қуйиб, қўл ушлашиб бозор айланамиз. Жуда чиройли қиз елкамга суянган, мен, чап қўлим унинг белида, кинода кўрганман-да шунақа юрганларни, ўнг қўлим билан чўнтагимдан бели синаман янги бир сўмликни чиқариб, Каромат холага узатаман. Каромат хола менда шунча пул борлигига эси оғиб қарайди. Э-э, йўқ, бир сўмликка қойил қолиши унча тўғри эмас, уч сўмлик, яхшиси, беш сўмлик бўлсин. Ўн сўмлик яна ҳам зўр-у, лекин ўзимники эканига ишонмайди, отасининг пулидан ўғирлаган деб ўйлайди. Мен индамай иккита бармоғимни айри қиламан: икки стакан, ўн тийинлик қилиб! Каромат хола чўнтагимизга тў-ўлдириб бир стакандан солиб қўяди. Лекин қайтимига пули етмайди. Мен, майли, қўяверинг, сизга совға, деб қўл силтайман. Каромат хола: “Илоё, тупроқ олсанг, олтин бўлсин!” деб дуо қолади. Ўйлаб қоламан: беш сўмнинг қайтими кўп, ҳа, ниҳоятда кўп қолади, шунча пулни битта кампирни ҳайрон қилишга кеткизгандан кўра, ўзимда тургани яхши, ўша бели синаман бир сўмликни чўзганим маъқул. Энди қайтимига ичим ачийди-ю, лекин, майли, бу келганимда пистасини текинга берар. Бутун бозор бизга маҳлиё. Савдо тўхтаб қолади. Мен эса бепарво, ҳеч кимни писандга илмайман, писта пўчоқ лабимдан пириллаб учаверади, зўр колхоз раисининг жуда чиройли қизи қўлимни қуйиб юбормайди. Ана шунда Ҳабиба мени кўриб, шу ерда анқайиб турган Раззоқнинг бетига тупу-

ради, “Ҳе, ўл, тилинг кесилсин, мени шундай Акбардан айирдинг! Ана, қара, уни мендан ҳам чиройли қиз ўзиники қилиб олибди!”, дейди-да, йиғлаб юборади.

Ҳабибанинг изиллаб йиғлаётгани кўз олдимга келиб, ўзим ҳам эзиламан. Йўқ, Мирзачўлга кетсам ҳам, Ҳабибани оламан деган гапимдан қайтмайман, зўр колхоз раисининг жуда чиройли қизи бўлади, албатта, лекин мен унга йўқ дейман. Ҳабиба эмас, қарамаганимга энди шу жуда чиройли қиз изиллаб йиғлаб қолади. Қишлоққа “Победа”ни миниб битта ўзим келган бўламан. Бозорда писта чақиб юрганамда Ҳабиба мени кўриб роса қувонади. Кейин: “Майли эди Акбар мени олса”, деб Раззоқнинг бетига тупуради. Вафоқул жўрам, ҳамсояси бўлса ҳам, Раззоқнинг кўкрагига калла қуйиб ағнатади. Мен Вафоқулга худди катталардек: “Бошқа урма. Бетига Ҳабибанинг тупургани етади. Ҳали кичкинамиз-ку, эртага ярашиб, жўра бўлиб кетамиз”, дейман-да, мардлик қилиб унга ҳам бир стакан писта олиб бераман.

Раззоқ билан яна жўрачилик қилиб кетавердиг-у, лекин қўл кўтариб тўрсайиб тургани кўз олдимдан кетмайди. Ҳа, яна, Нафиса муаллим ўшанда бошимга қўлини қуйиб, ҳалигиндек уялтирган бўлса-да, бу гапни директоримизга айтмаган, шу ҳам эсимда. Кейин, Раззоқнинг бу пастлиги, – ўғил болага жуда пастлик-да бу, – Ҳабибани бутунлай меники қилиб ҳам қўйди. Ҳаммага эшиттириб айтди-да, яна дарс пайти.

Бу йили, пахтага чиққунча шундай юрдик. Ёз бўйи Ҳабибани кўрмасам ҳам, у меники эди. Уч ой давомида, қизлар алоҳида, биз алоҳида ўйнаганимиз учунми ё Ҳабибаларнинг моли бошқа подага ҳайдалганигами, қишлоғимизда учтаги, тўрттаги пода бор эди, бири-биримизга дуч келмаганимиз. Балки ўйину чўмилишларга чалғиб, шу олар эсимга келмагандир, билмайман.

Ишни Баҳор бузди. Сентябрда ҳафтами-ўн кун ўқимай, пахтага чиқаришди. Дарсимизни ўқигандан кейин, уйга бориб нон-пон еб келдик-да, кейин яна тизилишиб, далага йўл олдик. Фартуқчаларни тақиб, эгатларни бўлиб оляпмиз. Албатта, Ҳабибанинг ёнидаман, менга тушган эгат Баҳорнинг кўзини ўйнатиб юборди. “Олдин мен олдим-ку”, десам ҳам, “Узоқдан сендан олдин кўриб, оламан, деб келлаётган эдим”, деб қўймади. Турган гап, Ҳабибанинг ёнидан кетгим йўқ, “Узоқдан кўриб ҳам айтмаганингдан кейин ҳисоб эмас. Энди, майли, сен бу ёғимдан туш”, деб муроасага чақирдим. Баҳор: “Ҳа-а, биламан, Ҳабибани деб бермаяпсан”, деди. Мен, албатта, мункир келдим. “Ҳеч ҳам-да. Қара, қандай яхши очилган”, дедим. Бермадим. Баҳорнинг роса алами келди. Унча эсимда йўқ, Маҳбуба холанинг ўзи келиб қолдими ё териб бориб, биз катталарга қўшилдикми, ишқилиб, Маҳбуба холага Баҳор: “Акбар қизингиз Ҳабибани онангни... деб сўқди”, деди. Мен сўкмаганман, балки боя эгат талашганда, ўғил болаларга сўкиниш унча айб эмас эди, оғзимдан чиққандир, лекин Ҳабибани эмас, Баҳорнинг ўзини. Маҳбуба хола менга бир қаради-да: “Ҳа, оғзи ёмон бола, сўкма бунақа, уят бўлади”, деди. “Сўканим йўқ. Баҳор, эгатни бермаганим аламига, алдаяпти”, дедим. Баҳор: “Сўқдинг! Сўқдинг! Шунақа ёмон гап билан сўқди”, деб туриб олди. “Ҳабиба, ўзинг айт, сўкмадим, а?” деб ялиндим. Ҳабиба теримдан бошини кўтармади. Бу орада Баҳор: “Орқангдан сўқди, сен эшитмадинг”, деб гиж-гижлаганими, ишқилиб, бир оғиз ҳам ёнимни олмади. Шу-шу, йўқ ердаги тухмат сабаб, уришли бўлиб, Ҳабиба мендан юз буриб кетди. Тўққиз йил, тўққиз йил-а!

У пайтлари уришиб-ярашишимиз жуда осон, сабаби ҳам арзимас эди. Ёжиллашиб қолганда ёқалашиб ё мушт-

лашиб юрмаймиз, “Сен билан уришдим!” деймиз, у томон ҳам “Уришсанг уришавер, мен ҳам сен билан уришдим”, дейди – тамом, гаплашиш тўхтади. Ким биринчи оғиз очса, шу ютқизади. Лекин бирга ўйнаймиз, ўтга чиқамиз, буткул гаплашмай кетишнинг иложи йўқ, ўртада биров туради. Масалан, дейлик, Аваз билан уришлиман, унга бирон гапни айтишим шарт бўлса, Вафоқулга: “Анови мано-ви ишни қилсин”, дейман, Аваз ҳам Вафоқул орқали: “Ҳа, бўпти, қилади”, дейди. Агар шу пайти ўртада биров топил-маса, шу биров Авазнинг ўзи бўлади. Авазга: “Анови мано-вини қилсин”, дейман, Аваз ҳам ўзим орқали менга: “Бўпти, эшитди, қилади”, деб жавоб беради. Уриш ҳам кўпга бор-майди. Ё чули-чули ўртага тушади, ё ўзимиз гаплашиб кетамиз. Бу ҳам қизиқ. “Э-э, бўлди, ярашамиз”, деймиз. Бировимиз: “Бўпти, унда сен гапир”, деймиз, унимиз: “Йўқ, мен эмас, ўзинг бошла. Уриш ўзингдан бўлди-ку”, дейди. Хуллас, келишилади, ярашиб кетаверамиз. Баъзан ўйнаб юрганда уришли эканимизнинг ўзи ҳам эсдан чиқиб қолади.

Лекин Ҳабиба акслик қилиб туриб олди. Албатта кимлардир ўртага тушган, бусиз бўлмайдими-ку, лекин Баҳорга ишондимми ё оламан деганимни жуда қаттиқ олдимми, шушу, гаплашмай қўйди. Оламан деганим ҳам бориб-бориб, ҳар куни, ҳар соат кўрсам ҳам, кўрмасам ҳам уни ўйлаб юришга айланди. Лекин у орани тамом узди. Ўз оғзи билан: “Ақбар, мендан умидингни уз”, деса ҳам, айтдим-ку, майли, рози эдим.

Ҳозир айтишга кулгили, ҳатто завқи ҳам бор, лекин у пайтлари, эҳ-ҳе, кимлар билан талашмадим, кимлардан қизганмадим. Раззоқ, очиқ айтмагани билан, зиёнчилигини қўйгани йўқ. Менга қизиқиб, Аваз ҳам уни бир олмоқчи бўлди. У билан ҳам уришдим. Яна бошқалар чиқди. Ҳозир ҳаммаси эсимда йўқ, битталаб санаш ҳам қизиқ эмас. Лекин “С.Жўраев” деган бир шоир пайдо бўлиб, анча қўйдирганини унутолмайман. Бошланғични бошқа қишлоқда ўқиб, кейин бизга келган. Мендан бир синф юқори. Шеърлари ҳатто “Жомбой тонги”да ҳам босилди. Ватан, атиргул, ўрқач-тоғларни ёзар эди-ю, лекин шеърлари, менинча, мактабимизда Ҳабибадан бошқа қиз йўқ, албатта, унга аталган. Шоирдан ўтаман деб, ўзим ҳам ёзадиган бўлдим. Кечалари ухламай шеър тўқийман, ажойиб ҳаяжонга чўмаман: “Боғда гуллар ўзгача, Сувда кумуш кулгулар. Юрагим бир кўзгача, Жўш уради туйғулар”. Шундай чиройли ёзганимга кейин ўзим ҳам ҳайрон. Албатта, боғда Ҳабиба юргани учун гуллар ўзгача, сувнинг ўзи кулмайди-ку, Ҳабибанинг қотиб-қотиб кулаётгани кўз олдимга келиб, кулгиси эшитилиб туради, кулгининг кумушлиги нима эканини тушунмасам ҳам, жўшиб кетаман. “Жомбой тонги”га ҳам юбордим, лекин “обзор”да “урилдим”. Жуда алам қилди. Тагин шу “обзор”да “С.Жўраев” мақталиб, мисол учун тўрт қатор шеъри келтирилган! Самандарнинг фамилияси ҳам Ҳабибаники билан битта эканини айтмай-сизми! Кейин мен шеърларимни ҳеч кимга ўқитмадим, Ҳабибага, албатта, етмаган, ҳаяжонларимни эса шундоқ “қалбимга кўмиб” қўя қолдим.

Маъмур деган бир узокроқ тоғаси бор эди, биздан уч ёш катта, миқти, тош қўтариб чиниққан, полвон йигит, тагин денг, най ясаб, пуфлашни ҳам ўрганиб олган. Найни-ку ясаш осон: қуруқ карракни кесиб, чўғ сим билан бу учидан битта, у ёғидан олтита тешик очасиз – тайёр, лекин меникидан қанча пуфламай, қуй чиқмайди, фақат ҳуштак чийиллайди, карракнинг куюги оғзимдан кетмайди. Маъмур полвонники, уйимиз яқин, кечқурунлари садоланиб келади, Ҳабиба ҳам эшитиб турибди деб, бағрим тилимланади.

Муштдай бошимга тоғдай бу юк рашк жуда оғир; уни ўйлашларим бир зиндон, шу зиндон ичига сира чиколмайдиган бўлиб тушиб кетган эдим. Болалик-ку, қувончли кунлар кечгандир, байрам, кўпқари, тўй, сайил, ҳар турли ўйинлар, ишқилиб, нимадир шодликлар бўлган, лекин у қарамагани учун ҳеч бири татимаган.

Биринчи курсни ҳам уни ўйлаб, олдига қатнаб ўтказдим. Лекин бу орада ўқишни ҳам ташлаб қўйганим йўқ. У пайтлари берилиб, басма-басига, шавқ билан ўқир, баҳога жуда қизиқар эдик. Киришда “уч”ларим бор учун ўқишни стипендиясиз бошлаган бўлсам-да, кўп ўтмай пешқадам талабалар сафига чиқиб олдим. Биринчи семестрни “аъло”га яқунладим. Албатта, кимлигимни Ҳабибага ҳам кўрсатиб қўйишим керак эди. Лекин у кўрмайди, қандай ўқияпсан деб бекатларда бир оғиз сўраб ҳам қўймайди. Курс бўйича рўйхатнинг бошида турганим учун имтиҳонларга энг олдин кираман. Домланинг кайфияти биринчи кирганинг топширишига жуда боғлиқ деган ишонч бор, яхши ўқийдиганларнинг кўпчилиги, ҳатто бошқа гуруҳлардаги қизлар ҳам эшик олдида шивир-шивир, имтиҳондан чиқишимни пойлайди. Эшикни илжайиб ёпишим билан олқиш, чапакка кўмиламан. Қизлардан бир хиллари энди ўзининг ҳам “аъло” олишига ишониб, дик-дик сакрайди. Хуллас, эътибор жойида, ўрнимни топиб боряпман. Булар, айниқса, қизларнинг эргашиши, албатта, Ҳабибанинг озоридан дардланган кўнглимга малҳам. Яна бу орада бўйим чўзилапти, эт олдим, кўкрагимни кериброқ юришга ўтдим, шаҳарнинг майда-чўйда безориваччалари тегинолмайди деган бўлдим. Ана шу пайтлари унинг қарамаслиги бота бошлади. Мактабдаги ҳаётим ҳаёт эмас, заҳар-заққум бўлди, шундан ўсмадим, бола бошимдан эзилиб, тўкилиб юрдим, юзларимни ажин босди, э-э, хуллас, ҳар куни уни кўрганимдан эркин нафас ололмадим, энди, мана, ҳозирлари уни ҳафтада бир, яъни кам кўрганим учун сал ҳаво тегди, ёруғликка чиқдим, жонланиб боряпман, демак, йиғиштиришим керак деган ўйларга борадиган бўлдим. Баъзан эса бундан ҳам ажабтовур фикрлар юритаман: шу севмасам-чи, дейман; мана, масалан, қиз чиройли, чеҳраси очиқ, муомаласи яхши бўлса, уни яхши кўрсанг, у ҳам сени яхши кўрса, ўртада шу ҳар хил машаққату азоблар бўлмаса, қандай яхши, уни севасан, қийналмай ҳам ўқийверасан. Мисол учун Саодатни олсам, жуда келишган, уйлсанг, уйингни гуллатади, бемалол севиш мумкин. Лекин Ҳабиба шунақа хаёл сургани ҳам қўймайди, ўртада туриб олиб, кунчилик қилиб чимирилаверади, қизларимиздан биронтасига яқинлаштирмайди, бирга кинога тушсак, ўртага ўтириб олади, қўлини ушлашга тўсқинлик қилади, униси билан кўз уриштирсам, қошининг ўртасига киндор тугунча тушади, хулласки, кун бермайди менга. Олдига умид билан отланиб бораман, ит ғажиган суякдек эзилиб қайтаман. “Ўзи эмас, итга ҳам бермас”, деб аччиқ ҳам қиламан ичимда, жуда ўтиб кетган вақтлари. Ҳа, дарвоқе, тилим ҳам анча бурро бўлиб қолган.

Шу билан ёз келди. Ҳозирги талабаларга қандай, унча билмайман, лекин бизнинг пайтларда таътилнинг таътиллиги йўқ, талаба – университетга текин мардикор, у-бу ишга албатта юборар эди. Кейин ўқиш бошланади, ўн беш-йигирма кун ўтмай эса – пахта. Биринчи курсни битирганда ССО – студентлар қурилиш отряди деган нарсга тузилиб, биз – эр йигит ҳам унинг сафида Нукусга жўнадик. Ҳа, эр етиб бораётган эдим лекин. Аммо камбағалнинг оғзи ошга етганда бурни қонабди, деганлари менга тўғри бўлди: билмадим, не ёзуғим бор эдики,

фалокатга учрадим. Мана, ниҳоят, ўсиб, тўлишиб, одам бўляпман деганимда, бу кўргулик менга қараб турган экан, оёғимдан чиқди.

Кўйлакнинг фақат этагидан тугиб, терлаган яғринни иссиқ шабадага ланг очиб ишлаб юрганимда оёғим куйиб қолди. Куйганнинг ҳам даражалари бўлар экан, меники “4-А” даражасида пишди. Ҳа, пишди: битум – қорасақич бақир-буқур қайнаб-тутаб куйилганда жон аччиғида “Воҳ!” деб чангаллабман, оёғимнинг териси шундоқ кўлимга ажралиб, тагидан оппоқ гўшти чиқиб қолди-да, бирпасда ёстиқдай шишиб берди. Икки оёғимнинг ҳам дўнгсали ё гулгайи дейдими, ишқилиб, усти, бутунича нима бўлса – бўлди. Қаранг, қўлда қалин қўлқоп-у, оёғим яланг! Товони босилган латта бошмоқни илдириб юраверганман; эсингиздами, ху бўларди-ку, икки сўму неччидир тийинлик. Ёниб ўз алангасига ўзи эриб қайнаган қорасақич темир қувурдан вишиллаб келганда кўкрагимни, кўлимни тортибман, лекин оёғим турган жойида қолаверибди. Устига вақирлаб куйилди-кетди. “Воҳ!” дедим-у, бошқа товушим чиқмади. Нуқул ихрайман. Мен билан навбат алмашиб, энди соялайман деган нарпайлик Эркин инқилашимни эшитиб қолиб, чопди. Қурилишимизда ишлаётган бир юк-машинада, Эркиннинг тиззасида, ҳар силкинганда жоним чиқиб, касалхонага етдик. Шу ётишда баланд иситма билан тўрт кун алаҳлабман. Қанақа муолажалар қилишди, билмайман. Кўзимга ҳеч нарса кўрингани йўқ, лекин тепамда чоп-чоп кўп эди. Ярам аламга кириб, оғриқни сезганимдан кейин “перевязка” деган даҳшати бошланди-ку! Ў-ў, буни қаттол душманиннга ҳам соғинмайсан! Оёқларимни сассиқ бир малҳам суриб, чақалоқни йўрғаклагандек, докага ўрайдилар, хона қайноқ, дим, дока тагидаги ҳамма нарса сўриб, ўзига тортиб ёпиштиради. Кейин уни кўчириб олишларини кўрсангиз! Ҳа, худди терак пўстлоғини шилгандек, қатир-қутур қилиб арчадилар. Ишонинг, шундай, дока ўрамини оёғимнинг тагидан, кафтдан узунасига қайчилаб очадилар-да, пўстлоқни этдан айириб олаверадилар. Куйиб, ўлган гўшт. Ана шу ўлгани докага ёпишади, шуни ажратиб олишлари керак. Э-э, бунинг азоби! Ҳозир ҳам инграб кетаман. Кўз олдимда икки ёнимда турган қорақалпоқ қизларнинг жуда ачини қараб туришлари. Эркак дўхтир менга ўхшаганларни кўравериб қотиб кетган, одамнинг оёғи демайди, ваҳший, “Мана, мана, и-и, ана, бўлқолди”, деб ишини қилавереди. Қизларнинг олдида додлай олмайман, “Ҳа, юракли йигит!”, дейди дўхтир. Юракли йигит эса фақат “Их-их-х” ихрайман, қаттиқ тишланганимдан тишларим синиб кетай дейди. Одам боласи, бошига тушса ҳар қандай дардга кўнар, ўлиб қолмаса бўлди экан. Худога шукр, умрим бор экан, ўлмадим-у, лекин касалхонада тўққизми-ўн кун ётиб, нақ ўн беш кило ориқлабман. Болдиримнинг суякларини қиличдек ўткирланиб, қирраси чиқиб қолди. Ё тавба, дейман ўзимга қараб, одам ҳам шунча ўзгарар экан-да, а? Буларнинг Қизкетган деган катта каналининг бу чеккасидан у чеккасига сузиб бориб келаётган йигит эдим-а. Энди қаранг, хурпайган соч тагида чўкик кўзу умшддек туртиб чиққан ёноқлар. Рангим оппоқ, жон йўқ. Ўзимни танмайман. Эй, биласизми, ётган жойингиздан ўзингиз туриб, ўз оёғингизда мана шу дераза олдида бориш нечоғли бахт эканини! Мен шугина бахтни орзу қилардим.

Уйга хат ёзмадим, ким топиб келади, деб уйлабман, ҳалиги киноларда урушдан ярадор қайтганларга ўхшаб, ҳассаса қийишқ таяниб, кутилмаганда кириб бораман деган хаёл ҳам бор, кейин роса гинага қолдим. Касалхонадан ҳам ҳеч ким хабар қилмаган. Бўлмаса, нари бориб, бери

келиб ётганман. Ҳаммамиз ҳам уйдан илк дафъа узоққа кетганимиз учунми, курсдошларимнинг ҳам хаёлига келмаган. Лекин ҳар куни уч-тўртталашиб кўргани келадилар. Форишлик Эгамберди “тахта пичини” дейдиган иккита вафли, бир шингил аччиқ узум билан. Вафли томоғимдан ўтмайди, кўм-кўк узум эса чап ичагимга юқ ҳам эмас. Лекин ҳеч кимда пул йўқ, ҳамма чалакурсоқ. Бир-иккита дашт-лигимизни айтмаса, қолганларимиз мева-чеванинг ичида ўсиб, ўрганган, бу ерда тушимизда кўряпмиз. Менга эса витамин керак, тўйиб-тўйиб енг, дейди дўхтир, куйганга фойда экан. Қурилиш отряди шу йили биринчи тузилиши, ҳисоб-китобдан кейин туғилганми, ишлаганимизга тийин ҳам бермаган. Уйдан олиб борган беш-тўрт сўмимиз бир-икки ҳафтадаёқ тугаган. Пулу емак бўлмагандан кейин ишнинг ҳам тартиби кетган. Куйишимдан бир кун олдин Эркин икковимиз бир қорақалпоқ акамизникига мардикор тушиб, мингини саккиз сўмдан ўн мингга қуйиб беришга келишган, шу куни мингга ғишт ташлаган ҳам эдик. Касалхонага тушиб қолганимдан кейин Эркин бориб, акага айтган экан, ака унга қуйган ғиштимизнинг пулини берибди. Курсдошларим мени кўргани шу пулга “бозор қилишади”. Харидлари тўртта “тахта пичини”, бир килоча қанақадир узум. Бошқасига етмайди. Бу ҳам менга етиб боргунча, “бир татиб кўрай, ма, сенинг оғзинг тегсин” билан, ўзлари ҳам оч, вафлидан икки дона, узумдан атиги бир шингил қолади, холос. “Кечирасиз, жўра, узум кўрганимиз ҳам отам замонида эди-да. Мана, шуни ҳам зўрға сизга асраб қолдик”, деб ўзлари яна суқланиб туради. Аччиқ узумни ютоқиб ейман, қишлоқда уйимизнинг олди ҳам, орқаси ҳам тоқзор, ваиш, олмаю нафтаолилар тагида тўкилиб ётгани кўз олдимга келиб, шифага вақтида ўша меваларга тўйиб олмаганман деб ўксинаман. Вафлини жўраларимнинг ўзига қайтараман, шу заҳоти чанги чиқиб кетади. Ҳар куни ярим соат ачиниби ўтирадилар. “Ёмон ориқлаяпсиз-да, жўра. Бунақада...”, деб у ёғини айтишга кўнгиллари бормайди. Бир куни дўхтирнинг олдида кириб: “Жўрамизни беринг, ўзимиз қараймиз”, дейишса, албатта, дўхтир кўнмаган, “Ҳали жойидан ҳам туролмайди-ку, сизларда шароит йўқ, қандай қарайсиз?”, депти. Кейин гапни бир жойга қўйиб, менга айтишди. “Жўра, бу ётишда сизни ўлдириб қўйишади. На овқати бор, на қарови. Обке-тамиз”, деб туриб олишди. Мен – ётган халта суяк, тўғри чўзилсам бир нави, лекин қароватдан оёғимни тушириши билан минг бигиз санчигига учрайманки, ҳеч у ёқ-бу ёғи йўқ – дўзах! Яна бу яраларни қайта боғлаш азоби. Бу ердан кетсам, докани ўзим аввал ивителиб, кейин ечаман деган умидда рози бўлдим. Бошқа илож ҳам йўқ. Ростдан ҳам, ойнага қарасам, қандай тез ориқлаётганим худди кўриниб тургандек бир ваҳима эди. Шом қораси, кеч тушганда, ҳазили йўқ, ўғирлаш операцияси бошланди. Тўртта курсдошим кўргани келган бўлиб, иккитаси қўлини замбар қилиб, мени кўтарди, иккитаси оёғимдан ушлади-ю, касалхонанинг пастак девори орқасида яна учтаси турган экан, уларга ошириб, ўмариб кетаверишди. Навбат алмашиб, ўзлари хурсанд, мен не азобда, “Ҳа, энди ўлмайсиз, жўра, ўзимиз бор”, деб ётоқхонага етказиб келишди.

Ўн саккиз-йигирма яшар пўконидан ел ўтмаган бола-лармиз, кўпнинг бунақа фидойи меҳри, самимий оқибатига энди дуч келишим. Боладек опичлаб юрадилар, макарон шўлтиқларидан чиқиб қолган данадек гўштни менга илинадилар. Билмайман, қандай эплашди, касалхонадан ўша сассиқ малҳамни банкаси билан ўғирлаб чиққанлар. Яраларимни ҳам ўзлари боғламоқчи эди, лекин ҳеч бирининг юраги чидамади. Ўзим қиламан. Қотган докани иви-

тиб кўрдим – бўлмади, сув ўтмас экан. Ўзим каравотда, оёқларим курсида, аввал ҳа-ҳулаб чоғланаман. Кейин то-вондан оёқ учигача қайчилайман-да, нафас ростлаб, яна ўзимга далда билан бир додлайман. Шу додлаганча вой-додлаб, чинқириб докани арчиб оламан. Оёқларимнинг усти бутунича қип-қизил гўшт... Э-э, майли... батафсил айтавермай, кўнглингиз айнийди. Хуллас, жўраларим те-памда парвона, ўзимга ўзим қарайман. Ҳафтадан кейин уругтлик Мавлоннинг кўлига ҳам қорасақич сачраган эди, “Тангадек жой менга шунча азоб берди, Акбар жўрам ни-маларни кўрмаяпти экан!”, деб бошқа ишга чиқмади. Яра-сини баҳона қилиб, фақат менга қаради. Ҳалиги жойларга ҳам кўтариб боради, “Бўлдингизми, қачон бўласиз?” деб тахта эшик олдида офтобга пишиб қараб туради.

Пулсиз, оч-наҳор юравергандан кейин ишга чиқмай кўйдик, август охирида бизни тантанали суратда ССОнинг шарафли сафидан ўчиришди. Куч билан вагонга чиқиб олиб, пул бермай Самарқандга етиб келдик. Бу пайтлари сал-пал оёқ босишга ўтган эдим. Автобусга чиқишга яра-мас эдим, отрядимиз бошлиғи таксига йўлқира тўғрилаб берди, уйга ҳам келиб олдим. Уйда... майли, бу ёғи хай-риятчилик.

Лекин куйганимни нимага бунча тафсилоти би-лан айтяпман? Ўзингиз ҳам билиб тургандирсиз, шунча узун азобнинг бирон кунида Ҳабибани унутганим йўқ. Алаҳлаганимда отини айтиб чақиргандирман, лекин ал-дамай, ўша уч-тўрт кун эс ҳам кирарли-чиқарли эди, ле-кин ўзимга келганимдан кейин дақиқа ҳам кўз олдимдан кетмаган. Бошимда термилиб ўтирган. Шунча нарсани кўряпман, фалокатнинг шарофати, машаққатларни ен-гиб борганимдан кейин энди менга қарайди деб, умид қилганман. Қишлоқда пайтим уйимизга келиб кўрмагани табиий, турган гап, лекин уч ой ўтиб, пахтадан қайтгандан кейин, декабрда бекатда турганимда нечтаси ҳол-аҳвол сўрашди, у эса оёғимга бир кўз ташлаган бўлди, холос. Нималарни кўриб келмабман-а қайси юртлардан. Шун-да... нима, мен одам эмасманми, жуда ўтиб кетди!

Сентябрь, октябрда ҳам пахтага чиқмадим. Шаҳар касалхонасида ётиб яна даволандим. Оёғимнинг териси, гўшлари куйиб кетгани билан, пайлари омон экан, ҳам ҳалиги қорақалпоқ дўхтирнинг азобига чидаб оёғингни бўзиб кериштиравер, бўлмаса тортишиб битади, чўлоқ кўлиб қолсан деб ўргатганини қилавериб, яна азот юриб кетдим. Яраларнинг устани йилтираб юпқа тери қоплаб, тириш-буриш чандиқ бўлиб бита бошлади, фақат икки-та уч тийинлик тангадек жойи қолганда, ноябрь охири-да курсдошларимни соғиниб пахтага бордим. Шунақа кутиб олишдики! Ҳақиқатан ҳам урушдан бутун чиққан қахрамондек. Кўкрагимда орден билан, кўлимда чиройли ҳасса йўқ, холос. Гуландом: “Ўзим айланай!” деб юзим-дан чўлпиллатиб ўпди, кейин билмайман, нечта қизнинг кучоғига тушдим. Саодат йиғлаб ҳам юборди, йиғи ҳам юқумли касаллик эмасми, ўраб турган қизлардан яна бир-нечасининг кўзига ёша келганини кўриб, зўрға ушладим ўзимни. Шунчаси ўртага олиб, меҳр кўрғазиб турса, таъ-сирли бўлар экан. Намунча ваҳима десам, энди тамом, Акбарнинг икки оёғи ҳам ярамайди, бечоранинг ўқиши қолди деган гаплар чиқиб, бу хурсандчиликлар шунга экан.

Пахтадан қайтдик, ўқишлар яна бошланди, яна ўттиз олтинчи автобуснинг бағавоти. Ҳа, ҳали айтганим, Ҳабибани кўрдим, у узокдан бир қаради, олдида борга-нимда бир чимирилди – бўлди. Холос, шу! Ана шунда ўтиб кетди. Лекин тишимни тишимга босдим, сиримни

бермадим. Бошқалар билан кулиб сўрашдим, унга миқ этмадим. Уни кўрмаётгандек тутдим ўзимни. Уч-тўрт ҳафта индамадим, олдига ҳам бермадим. Байрамга бирга қишлоққа келдик. Янги йилнинг интизорли кутиш кунлари ҳам ўтди, бирга қайтдик. Табрик гап номига ҳам бўлгани йўқ. Ке-йин, шу ҳафтамиди, кейингисими, қор ай-ланиб ёғаётган бир куни, дарси тугагани мўлжал олиб, йўлида кутдим. Тўртинчи троллейбусга бирга чиқдим. Ўтиришга жой йўқ экан, у тутқичга суюниб олди. Мен ҳам бориб шу тутқични ушладим. Анча вақтдан бери бекатда ёнма-ён талқон ютган бўлсак-да, салом бердим. Алиққа тили айланмаганидан нима демоқчилигимни билганини билдим – фойдаси йўқ. Гапни ундай бошлайман, бундай деб сўз очаман деган тайёргарликларим ҳавога учди. Ле-кин орани бирёқли қилишим шарт, айтаман деган фикр-га ёпишиб олганман. Жим туриш душвор, лекин ичимга сиғмаяпман. Унга эгилдим, бир пас нигоҳини тутаман деб тикилдим, кейин бор-э деб, шивирладим: “Ҳабиба, мен сизни севаман!” Кинолардагидек бунақа куруқ изҳори дил қилишимни ўзим кутмаган эдим. У тутқични қаттиқроқ чангаллаб, устига дўл ёғаётгандек ғужанак бўлиб олди. “Ҳабиба, жавоб беринг!” – гапирдимми, инграндимми, ишқилиб, шунақа сўзлар тўкилди лабларимдан. У бо-шини кўтармади. Турган жойимда фақат унга термилган кўзим қолди, кўл, оёқ, гавдам ўзимники эмас, умидсиз, ви-долашув алами билан нураб кетдим, ситилдим: “Ҳабиба! Ҳабиба! Индамай турманг, гапиринг!” Тутқичдаги кўлидан ушлаб олмоқни жуда-жуда истадим, лекин у шу ёнимда бошини эгиб турган кўйи совуқ узокларга кетиб қолди, ўзи йўққа энди кўнглим етмади, унсиз чинқириб қолаверди.

Сал юргандан кейин, навбатдаги бекатда троллейбус тўхтаб, эшиги шарақлаб очилган эди, ўзимни ташқарига отдим. Куйиб кетган эдим: одам боласини шунчалар хор қилиш мумкинми! Йўқ, одам боласи ўзини шунчалар хор қиладим!

Шитоб билан қаёққа, қанча юрдим – билмайман. Қаттиқ шивирлаб қилган нолаларим эсимда: “Эҳ, менга қарамади-я! Менга-я! Шунча йил чин юракдан севдим-ку!.. Ҳали қараб турсин, шунақа йигит бўлайки!” Мухаббат де-гани шу бўлса, уни ҳам лаънатладим: мен одам эдим-ку, инсон фарзанди, муҳаббат омаду олам дигар шуд, шуми оламининг дигарлиги, ўзгаргани шу бўлса, унинг ҳам баҳридан ўтдим! Агарда “Йўқ!” деган жавобга ҳам арзи-масам. Энди ҳеч кимга ўзимни оёқости қилиб қўймайман. Керак бўлса муҳаббатисиз ҳам энг чиройли қизни оламан! Энди у мендай йигитни топиб бўпти! Эй, бераҳм тош, сув кўрмаган кесак, қуриган чўп, сендан минг, миллион мар-та яхши қизлар бор, шундайлари билан юрайки! Оғзинг очилиб қолади! Йиғлайсан. Изиллаб йиғлайсан. Ҳа, ана шундай. Қараб тур! Мен – жавоҳирни тупроққа туширдим, лекин бошқа бир гўзал ердан пуфлаб-тозалаб олиб кўзига суртар ҳали. У сенга ўхшаб гавҳар баҳосидан беҳаббар бе-наво эмас...

Оғзимга нима келса, қайтармадим, қанақадир парча-пурча шеърларни, қайдадир ўқиган нутқларни айтиб пеш-ладим; тўлиб, тутаб, фиғон қилдим, жаврадим, юрагим ғижимланди, кўнглим оғриди, дунёсига сиғмай кетдим, куюн янглиғ елиб, шамол бўлиб учдимми ҳам дейман, бир вақти қарасам, қўлтиғимда чарм жилдим, истироҳат боғидаман, бир кўшкчада музқаймоқ сотиляпти! Шунча пойинтар-сойинтар алаҳлашнинг ичида шундай қишининг куни музқаймоқ сотилаётганидан ўзимга келдим чоғи. Очиқ кўкрагимга тушган қор парчалари муздек эриб оқаётганини пайқадим, қизиб кетибман. Чанқабман ҳам.

Музқаймоққа ёпишдим. Шундай ёқдики, яна битта олдим. Бунисини ютоқиб ютдим. Кейин яна биттасига чўзилдим. Сотувчи хотин: “Ҳай, ҳай, ука!” деганда тўрттинчисини ҳам ютган эдим. Кўкрагимнинг оташи пасайди. Шу билан совида. Анча йилларга совиб кетди.

Кейин яна илиди, бу энди бошқа кўнгили, ҳам кейинги гаплар эди.

Ётоқхонанинг олдида Гуландом турган экан, атайлаб мени пойлагандек: “Кинога борайлик”, деб қолди. “Яхши”, деб келган жойимдан бурилдим. “Маст эмасмисиз, ишқилиб? Бир хил юрибсиз?”, деб сўради Гуландом. “Сизни кўриб кайфим ошди”, дедим. Шайтон қиз бунақа гапларимга ишонмайди, лекин ёқимли жилмайиб қўяди. Сизга айтсам, Гуландом билан кинога бориш, айниқса кўчада ёнма-ён юриш шу вақти аламимга анча малҳам бўлди. Чиройли қиз! Қани эди шундай гўзал ёнимда кетаётганини у кўрса!.. Э-э, энди кўрганда нима! Мен тўйдим.

Кинода Гуландом, таъсирландими, икки-уч марта қўлимдан ушлаб олди, менинг ҳам елкасидан кучоқлагим келди, лекин ўртамазда Азамат ўтириб олган эди, кўнглим бўлмади, тортдим ўзимни. Гуландом бир ғалати қараб қўйди, кўрмаганликка олдим. Лекин-чи, хотинларнинг холаси, қизларнинг дугонаси бўлиб юриш ҳам менга энди анча малол эди. Айниқса бугун. Бу ёқдан эса Азаматнинг дардини биламан. Яхши эмас. Нукусда мени опичлаб юрганлардан бири шу, Азамат.

Кинодан кейин яна очилиб-сочилиб гаплашиб келдик. Ётоқхонанинг олдида Азамат йўлимизни тўсиб чиқди. Ҳа, тўғри келиб олдимда туриб олди. Гуландом индамай айланаб ўтиб кетди. Азамат ҳозир солиб қоладиган аҳволда эди.

– Қайдан келяпсизлар? – деб у аччиқ илжайди.

– Кинога тушувдик, – дедим.

Азаматнинг юзи ўзгармади. Шунча одамнинг ичиди қиз таллашиб уришмасак эди ҳали.

– Биламан, – деди.

– Билсангиз нимага сўрайсиз?

Азамат мени эшитмагандек:

– Орқаларингда эдим. Кинони кўрмадим, икковингга қараб ўтирдим, – деди эзилиб.

Раҳиминг келди, лекин нима ҳам қилиб бера оламан? Қиз боланинг кўнглига мен буйруқ беролмасам. Ўзимнинг виждоним тоза. “Айтинг, орқамдан юравермасин”, деган Гуландом. Сал бошқачароқ қилиб айтдим ҳам. Бу севишини қўймайди.

– Боришда орқаларингдан бордим, келишда ҳам.

Қани, нима қилишар экан, деб.

– Хўп, нима қилибмиз?

– Ҳеч нарса. Раҳмат! – деб у кўкрагини чангаллади. –

Лекин алам қилди жуда. Сизга ишонаман, лекин ўтиб кетди, жўра! Юринг, илтимос, бизникига чиқайлик, илтимос! Юзта-юзта қиламиз.

Ана, ўзимнинг дардим бир ёқда қолиб, Азаматнинг ҳасратини тинглаганимни кўрсангиз. Дардини менга кўп ёрган, яна қулоқ бердим. Лекин мунғайиб ўтиришида ўзимнинг аҳволимни ҳам ойнадагидек кўрдим. Ҳа, одам ўзини оёқости қилдириб қўймаслиги керак, қиз бола севмаганини билдирдим, бўлмаганини бўлдирма-а, итдек эргашиб юришдан бари бир наф йў-ўқ. Э-э, бунга ҳам қойил лекин, шундан шунча йўлга пойлаб бориб, кинода орқамиздан жой олиб ўтириб, яна эргашиб қайтибди. Чидаганини! Кўнгли қандайлар эзилгандир. Яна севган

қизини кинога олиб тушган одамга ишқини дoston қияпти. Муҳаббат дегани ғурурни ҳам ўлдириб юборар экан.

Йўқ, мен энди бундай бўлмайман!

Кейин... муомала ҳам қиз болага ҳусн берадим, билмадим... Ҳабиба нимага бундай, сал буқиниб юради-я?

Китобларда тасвирланган олтин куз эди. Тераклар заъфар рангида чўзилган, тутлар сариққа ўранган, куз нафаси ҳатто ғўза баргларига тегиб, четларига қирмизи бўёқ суртиб чиққан эди. Бизда асил тийрамоҳ сентябрда эмас, ноябрь охирида тушади. Энди узилган ҳусайнилар шираси зўрлигидан бармоқдек ўйнаб кетади, келинбармоғининг эса бели торайиб, ўзи тишга тегса, кирсиллаб асал сачратади. Ана шу мавсумда одам ҳам кучга тўлади, чопиб чарчамайди, тоғни урса талқон қилгулиги бор.

Қизларимиз янада етилиб, чиройлари балқиган: Гуландом – сулув, Саодат – барно, Дилором – зебо, Зумрад товланиб туради, Гуласал эса ўз номи билан, у билан ўпишсанг – асал, кўп бошқаларининг ҳам таърифи шундай, бу фасли ҳазон севмаганингга қўймайди, лекин эндига келиб, кўпи эгалик ҳам. Уч-тўрттасининг тўйи ҳам бошланди. Барининг уйга кўзи тўрт.

Бу ёқда эса пахта тугаган, лекин бир-икки пишакизи қор ҳам тушдики, ҳали жавоб йўқ, декабрнинг ўрталари, баъзан янги йилнинг тагига далада ушлаб тураверишади. Бирчигиту кўр кўсақдан бошқа нарса қолмаган, термасак ҳам, далада санғиймиз. Гулхан қиламиз, ғишша қамишни ёқиб, атрофида исиниб ўтираемиз. Қизлар буйрагини олдириб қўймаса бўлди. Сариқ ҳам кўп, ундан Худо асрасин. Лекин ёшлик – ёшлик, тарвузлар уватда тарсиллаб ёрилиб ётган бир пайтда одам салқинга қарайди!

Утлаган қўйдек ёйилганмиз. Нариги далада ҳам шундай ранг-баранг сурув сочилган экан. Саодат ёнимда, унаштирилган йигитидан нолиётган жойида бошини кўтариб, узоққа тикилиб қолди. “Ҳу анави ёқда бир қиз сиздан кўзини узмаяпти”, деди. “Шундай гўзалнинг ёнида анави таъвияга нима бор экан деб ҳайрондир-да”, дедим. “Йўқ, беҳазил. Кўзида алам бор”, деди Саодат. “Кўзини кўрдингизми-ей? Шунча узоқдан?” дедим-у, кўнглим бир нарсани сездим. Балки ростдан ҳам қарагандир, ундай бўлса... кимлиги ҳам белгили: матфак Хатирчига келган эди, даламиз икки туман чегарасида, улар билан ёнма-ён туриб қолганмиз чекилли. Саодат ундайвергач, қарадим: бизга ўхшаб далада дайиган талабалар. Эгилиб пахта чимдилаётган қизлар орасидан биронтаси бу томонга қараб тургани йўқ. Ҳабиба ажралиб кўринмайди. Кўрганимда нима барака топаман? Кўриб бўлганман. Саодатнинг гапини уч йил олдин эшитганимда, ишонмасам ҳам, юрагим ҳаприқар эди. Энди, нима, дунёнинг даласида гала-гала сочилган қизнинг биттаси, холос. Кўкрагимда ҳар замонда симиллаб қоладиган куюниқ доғини айтмасам, энди куймай қўйганман. У ҳам юргандир ўшандай тугмачагулга ўхшаб. Ҳа, у унча ўзгармади, бекатларда кўз қиримни ташлаб қўяман, ўша-ўша нозиклиги, ҳали ҳам ўнинчида ўқийгандек, ўсмир кўз. Қарғашойи қуйлак кийса, ҳў ўша биринчи синфда йиғлаб тургандек туюлади. Ўқиши оғирми, зоти шунақами, сал тўлишмади ҳам.

Мен эса ўсдим, куч олдим, биринчи курсларда иккита Акбар бемалол сиғадиган шимни ҳам зўрға топиб, белни “гармошка” қилиб тортиб юришларимиз, уялишимиз билан бирга, қолиб кетди. Энди эгнимизда андазаси хушбичим, ёпишиб турадиган кийимлар. Сириб қиямиз, ўзимизча олифта. Кўнглимда ҳали-ҳамон Ҳабибанинг доғи онда-сонда белги бериб турса-да, даволатмай-

ман. Ётган илоннинг бошини кўзгама, дейишади, холни безовта қилиш ҳам ёмон. Бу ҳам юрагимнинг бир холи. Лекин энди ҳали кўп нарсани кўрмаган янги ошиқларга анча-мунча тажриба ўргатишим мумкин, лекин нима керак, ўтган гаплар ёпиғлигича қолсин – қизларимиз менга одамни кадрлашни ўргатди.

Диплом иши ёзаётганимда вақтим бемалол, уч-тўрт кун қазноққа босилган олмаю анор, шифтларга осилган узумга тўйиб кетаман деб уйга келган эдим, эрталаб чой ичиб ўтирганимизда ойим мулойимгина гап бошлаб қолдилар.

– Сен ҳам катта бўлиб қолдинг. Бугун-эрта битирасан, бу ёғи энди рўзгорнинг бошини...

Бошланди! Шу етмай турувди! Фалончининг у қизи, писмадончининг бу қизи, униси мундай чиройли, муниси ундан ҳам; ой деса – ой, кун деса – кун... хуллас, ҳаммаси осмонни ойимнинг ўғли деб ёритиб турибди, ўғил ўзини босиб, ҳовлиқмай, осмондан ерга тушса бўлди. Онага фарзанди шундай баланддир, лекин билмайдик, ҳамма ёғи тикан бир тугмачагулнинг орқасидан ўн-ун бир йил беҳуда судралиб юрганимни. Айтдим-ку, тугмачагул ўзи қанақа гуллигини билмайман, деб, лекин тиканлари санчиғи жароҳатига малҳам суравериб, чандиқ-чандиқ қотиб кетганман.

– Хўп, пўскалласини айтинг, сочини супурги қилиб мени кутиб ўтиргани ким экан?

Ҳозир уйлангим йўқ, университетда олиб қолишмоқчи, аспирантурага кираман, кейин ўзимга мос қиз танлайман.

Бу гапларни айтолмадим ҳали. Ойим дарров хужумга ўтдилар:

– Дарров тилингни қайрамай, гапни эшит. Мен ҳам бир нарсани билмасам, гапирмайман. Тузукми?

– Тузук. Хўп, эшитаман.

– Эшитаганинг нимаси? Қулоқ сол...

Ойим мени биладилар, мен эса ойимни: мен унча-мунча гапга кўнмайман, ойим унча-мунчага тўхтамайдилар, гапларини охиригача айтмасалар – қутулмайман. Чидаб эшитиб, кейин мен ҳам ётиғи билан, ўқиганман-да, ўзим томонга оғдиришга ўтаман.

Ўзим билан ўқиётган қизларнинг орасида ҳам зўрлари кўп, балки аллақачон йўлдан ҳам ургандир мени биронтаси, лекин унинг ичини билмас, чунки ҳали ёғур эканман. Танлаб-танлаб тозисига учраб қолмай тагин. Ота-онасини кўриб, теги-тугини суриштириб, палаги тозасини танлаб олишим керак. Мана, ўзимизда унинг у қизи ундай, бунинг бу қизи ундан ҳам яхши экан-у, лекин менга тўғри келадигани, ҳа, агар тақдирим тақдирига кўшилган бўлса, фаришта омин деса, худойим йўлимни очиб берса... Оғиз ҳам солиб кўрибдилар, раъйи бор экан, қизининг шу вақтгача инқ этган гапи чиқмаган, унақа гап чиқадиган ҳам қиз эмас, онасини кўриб, қизини ол, қизини кўриб онасини ол...

– Қизини-ку, хўп, тушунарли, олиш керак, – деб гапни кулгига бурмоқчи бўлдим. – Онасини нима қиламан?

– Тилимни қичитмай ўтир. Бу ҳам бир гапи-да. Онаси жуда яхши, билсанг, эрини шу одам қилди. Отаси халқ душмани бўлиб қамалиб, отилиб кетганда олтига жўжабирдай жон, каттаси ўзи, уйда йиртиқ шолча ҳам қолмаган, йўқчилик, тўйда дастурхонда фақат зоғора нон билан шу хотинни олди, хотин унинг йўқ, бунинг йўқ демай, ҳаммасига чидади, эрини Самарқандда ўқитди, фақат ўзи рўзгор қилиб. Бу ёқда ўнта бола яна. Меҳнатга ёмон чидамли! Мана, эр ма-аллим бўлди, обрў топди, ҳозир, кимсан? – элнинг олди, директор! Ҳаммаси шу

Маҳбубанинг тиришиб-тармашиши билан. Қизи ҳам шу палақдан-да, болам, зоти – эрга тегса, эрига суянчиқ. Ўн йил бирга ўқиб, ўзинг ҳам кўриб билиб юрган қиз...

Ана шу ерга келганда меники ҳам тутди-ку!

– Ўн йил бирга ўқиб?! Шу ўн йил, йўқ, тўққиз йил ичида менга салом берганими ё саломимга алик олганими экан? Ойи, сиз нимани ҳам биласиз! Нукусда ўлай деб ётдим, баланд иситма билан... алахлаб! Бир марта кўрдими, сўранг!

– Ҳай, бизга ҳам айтмагансан-ку ётганингни. Ўзинг чўлоқланиб кириб келганингда билиб ўтирибмиз. Кейин, болам, бақирма, нима, билганида шундан шу ёққа сени бориб кўрадими? Қиз бола-я? Унақаларидан Худо сақласин.

– Қанақаларидан асрасин?

– Ҳа... ўшанақа очилиб кетганларидан. Сенинг орқангдан чопиб юрсинми эди? Мен қизга эмас, қиз менга қарасин десанг, билмадим, эртага хотинни қандай эплар экансан.

Тўғри-эй, ойим гапни нишлаб жойига урадилар. Сал ўзимни тутдим-у, унча босилолмадим.

– Ойи, бизлар мактабда шунча йил гаплашмадик, бир оғиз ҳам. Одам ўрнида кўрмас эди... Э-э, қўйинг, ўзи ҳам йўқ дейди.

– Айтяпман-ку, болам, билмасам гапирмайман.

Ойим биламан дегандек майин жилмайдилар. Юрагим ғалати бўлиб кетди.

– Нимани билдингиз?

– Хай энди, ҳаммасини айтиш керакми сенга? Маҳбуба билан гаплашдим, раъйи бор, дедим-ку, бўлди-да.

– Ҳабибанинг ўзи Акбарга тегаман дептими?

– Тўғри гапир. Мунча, орқанг тутиб қолдими? Қайси ўзини билган қиз тегаман дейди дарров? Бу ёғига бир бо-рамиз, икки... сўраймиз.

Ойимнинг хужумлари усти юмшоқ, ботини қаттиқ заминга кўчди. У эмас, бу эмас, мен хўп десам, бўлди экан. Йўқ деб туриб олдим. “Мактабда уни оламан деган мендан бошқа ҳам ошиқлари бор эди, ана, ўшаларга тегаверсин”, дедим. Ойимнинг жаҳллари чиқди, “Бировнинг бола-сига тўхмат қилма. Гап ерда ётмайди, ёмонлиққа чиқариб кўясан”, деб жеркиб бердилар. Билар эканлар, “Муштдай бошингдан ўзинг-ку гап бўлган, энди бунақа дейсанми?” деб ҳам юбордилар. Мен тушунтиришга ўтдим. Аввал бироз аччиқ қилдим, “Тегадиган кўнгли бўлса, олдин ўйласин эди. Ҳо, шунча йил азобларга уни деб чидаган эканман-да. Агар ўзимни бир нарса қилиб қўйганимда ё Нукусда ўлиб кетганимда, бу бемалол яшаб юраверар эди, ҳеч нарса бўлмагандай. Йўқ, мен ўзимни асрадим”, деб ҳам юборибман. Ойим гапимдан таажжубга тушиб, ёқаларига туфлаб олганларидан кейин, ўзимни тамом босиб, одамга ўхшаб жўяли гапиришга ўтдим. Ҳали ўқийман, университетда қолдиришяпти, аспирантурага кираман, Худо хошласа, олим бўламан, хотин олсам, оёқ-қўлим рўзгорга тушловланади, дедим. Хуллас, ҳозир Ҳабиба тугул, бошқа маликасига ҳам уйланмайман, деб анча маъруза ўқидим. Ойим кўнмадилар-у, катта бўлиб қолган фарзанднинг кўнглига қулоқ солмаса ҳам қийин, сал муддатга чекиндилар. Бу муддатда эса ҳаётнинг ўзи Ҳабиба икковимизни икки томонга улоқтириб юборди.

Эътибор қилганмисиз, аёлларимизнинг кўпи, оврупо аёлларига солиштириганда, қоматини адил тутмайди, ўчоққа букчайиб ўт ёқиб рўзгор тутганигами ё болалигидан боши пахтадан чиқмаганигами, эрига мутелигими,

тарбиямиз шундай, хуллас, сал эгилиб, елка қисиб юради, бошини азот кўтариб яшамайди. Шунданми, билмадим, ёш ўтгандан кейин айниқса тўлишганлари гирдигум кўринади. Ҳабибанинг эса саккизта фарзанди бор экан. Албатта, бунчани туққандан кейин қизлигидаги нозиклиги қоладими? Кў-ўп йил мактабда ўқитувчи, завуч бўлиб ишлабди, отасига ўхшаб директорликка кўтарилибди, ҳа, бу ҳам осон иш эмас. Болаларнинг чағир-чуғури адо қилавергандан кейин, бултур шу дўконни қуриб олиб, пенсияга чиқибди.

Мен ҳам унинг университетни битиргандан сўнг икки-уч йил ўтириб қолганини, кейин шу томонлардаги узоқ бир қариндошига тушганини эшитган, лекин ўзини ҳам, эрини ҳам кўрмай кетган эдим. Эрини жуда яхши одам дейишган, Ҳабибанинг болаларининг отасидан кўнгли тўқ эканини гапларидан англадим. Кўзларида меҳрга ўхшаган бир нарса йилт этди-да. Лекин қошининг ўртасида туртиб чиқди: роҳатли бирон кун йўқ, ҳали у боласиникида у ташвиш, ҳали бунисиникида бу, бу ёқда неваралар ҳам бўй етиб, ҳаммаси бир қишлоқ бўлиб бораётган экан.

Шу гапларни эшитганда уялдим-эй. Тенгқур, бир вақтлар синфдош бўлган аёлнинг олдида болалик хотираларимни эслаб, ўзим ҳам бола кўринаётгандек, ўнғайсизланиб қолдим. Кийиниб олганимга ҳам ноқулай аҳволга тушдим. Нимага бунча кеккайдим? Эй, шу замонда саккиз болани туғиб, катта қилиб, ўстиришнинг ўзи бўладими! Эрингни гапирганда, чимирма қошингни, Ҳабиба, у чарчамайдиган одамга ҳайкал қўйиш керак! Зўр инсон экан, мен ўн йилга чидамадим, бу бечора бир умр дош бериб келяпти экан-ку. Ҳа, дарвоқе, саккиз боланинг отаси нимага бечора бўлсин! Ҳабибадек директор хотин билан яшаш ҳам бўёқчининг нилидек осон кечмагандир, ахир. Кейин, ким билади, мени ҳам худо асраб, ҳаётнинг бошқа йўлига бошлаб юборгандир. Ўзига аён. Бўлмаса мен ҳам шунча боланинг ташвишида бир бечора бўлиб юрар эдимми...

Бир оз ундан бундан гаплашган бўлдик. Ҳабиба: “Киринг, бир пиёла чой қилиб берай”, деди. Нима ҳам деб кираман? Бу катта хотинга: “Эсингиздами, сизни қанчалар яхши кўрганим?” демайман-ку. Десам-да, у ҳам: “Ўлманг-да сиз. Тегаман десам, ўзингиз олишдан қочдингиз-ку”, деб чандиб олса. Ҳазил қилиб айтса ҳам, тагида йилларнинг зили қолган-да.

Аммо-лекин ўзига қарамай қўйибди. Бандаи ожиз худбин-да – шу ўзига қарамагани менга ёқибди. Менгаки қарамагандан кейин, ёнимда ўзининг аҳволини ҳам бир кўриб қўйсин, дебман-да. Шундан кўнглимдаги ўша хол сал безовталанди. Лекин бунинг, бари бир, эт олиб, жуда

барваста, бақувват хотин бўлиб кетгани... бунча эмас-да. Ўзи ҳам яшаши керак-ку ҳали. Гирдигум паҳлавон, хурлайиб олган полвон. Бир вақтлардаги инжа нозик Ҳабиба – бу эмас.

Э-э, у Ҳабиба қандоқ эди-я! Қандайлар эди!

Йўлдан учта қатор трейлер учириб ўтди, Эрондан юк ташияптими, ёзувлари арабча, балки афғондан. Эпкини бизга ҳам урилди. Ерда ётган хазонлар дув-в эргашаман деб, атрофга тўзон бўлиб сочилиб қолаверди.

Ҳа, яна бир гап, биз тарафларда қизларнинг кўп исмини бузиб айтадилар: Шафоат – Шапаат, Моҳира – Мойра, Фароғат – Парахат, Раҳматой эса Раматой. Қулоқ ҳам ўрганиб кетган.

Бу директор хотинни ҳам, турган гап, Ҳабба маллим ёки Ҳабба директор дейдилар. У Ҳабибага ҳеч бир ўхшаши йўқ. Агар шунча болани деб қошлиги ҳам қолмаган қошини сал-пал чимириб қўйишини айтмаса. Мен ҳам унинг хотирасидан ўчиб кетганман, ҳозир кўриб эслаб қолди. Ўша вақтлари менга шунча ситам берганини англамагандир ҳам. Бўлмаса, нимага бешинчи курсни битираётганда раъй билдирган? Гап кўп-у, энди ҳозир қизиқ эмас, кераги ҳам йўқ.

Албатта, бу ўша Ҳабиба эмас, бу полвон хотин – Ҳабба. Ҳа энди, бировдан саккиз бола туққан бу хотинни болалигимда ўлгудай яхши кўрганман, деб айтиш ҳам жуда ўнқовсиз. Эшитса, болалари кўзимга кўрсатар, эрининг ҳам ҳурмати бор. Мен бу хотинни севмаганман, биродарлар, умрим баҳориди бир қизни яхши кўргандирман, лекин буни эмас, хаёлимдаги истиғноли Ҳабибани.

Ҳа, у тугмачагуд эди. Ҳозир... э-э, гулхайрини биласиз-а? Сувсиз уват-адирларда ўсиб ётади. Чиройли гуллайди, гулбаргларининг тагида тугмача-тугмача қатланган уруғи етилади, олиб қўйлакка ҳам қадаса бўладигандек. Албатта, тугмаликка ярамайди, авайлаб ушламасангиз, кирт этиб синади. Гулхайрининг гули катта-катта оқ, қирмизи, гулгун очилиб кўзни қувонтиради. Орасида доим зарғалдоқ сайрайди, у ҳам шунинг ошиғи, тўйини шунда қилса чиқар, ичи қушлар бозори-да. Лекин кесиб дасталаб, гултувакка солиб бўлмайди. Танаси узун, бутунича сертук, туки қўлга кириб қичитади. Гулхайри эркин, хоҳлаган жойидан чиқиб, ўзича гуллаб турадиган ёввойи дала гули-да. Лекин гуллари ниҳоятда кўркли, айниқса узоқроқдан қарасангиз.

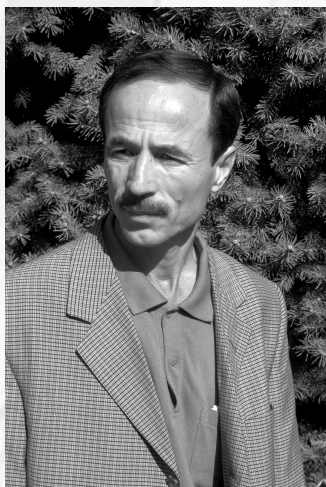
Авзоидан бу ҳаво бир ёгин олиб келади.

Ўтган уловларнинг эпкинида хазон чинқиряпти.

Бу хотинни яна неча йиллар кўрмай кетаман, худо ҳаммининг ҳам раҳминни еган бўлсин.

Ҳе-е, билмайсиз-да, у Ҳабиба қандай бўлган!..

Шермурод СУБҲОН

Мен ҳаётни танладим

* * *

Кечир сени беҳад
севган бўлсам гар
согинган бўлсам
ёлғиз ўзингни

кечир кечиб қир-дала
ва дунёнинг етти иқлимин
топмадим десам аммо
сендек ажаб хур сиймо

кечир
адашган бўлсам
дунёга келиб
сени деб
сени дея...

ИДОРАДА

– “ҳафта боши ишлар тигиз
эртага кел, индин кел”
чоршанба ҳам ўтади шундай
пайшанбани кутасан интиқ
жума ортган юкингни шанба
якшанбага етказар аранг
қарабсанки

душанбага қолар янаги
ҳафта ичи битмаган ишинг...

* * *

кўзда севги
севгида эрк бор
ватанда-чи
жон ва тан...

унутма, ёдингда тут
биримиз икки бўлмас
иккимиз бир бўлмагунча...

* * *

бирга эдик биз
ҳар ерда ва ҳар қачон
ҳижрон иккимиз...

* * *

шеърга яқин юрдим
эй воҳ
юқди қораси...

* * *

мен ҳаётни танладим
афу эт мамот...

* * *

унутма
бугун севгининг тузилган
куни...

* * *

сен ҳам бормидинг
ажримда ҳажр...

* * *

тўқилса қани
олмадек тўп-тўп
бармоқлар орасидан
гуноҳларимиз
айлансак қолсак
фариштага сўнг

хаёлдан кўчсам
ҳаётингизга
яшасак шундай-
ки бизни ҳеч ким
топа олмас
еру кўк аро...

* * *

айт бу нима
севгими
ё севги эмас?
не дедим сенга
демадим ё не?

бу бир қувонч
бу бир бахтдир
элининг дегани
буниси-чи ҳажр, дард
мени егани...

* * *

Кўнлар бири бирига ўхшар
Ўхшамайди тун эса
Мисли дардларинг...

* * *

сукут...
гаплашамиз энди биз
кўзлар тилида...

* * *

ҳамма шоир эмас
шоир ҳаммадир...

ОИЛА ҲАҚИДА ҚҶШИҚ

Оила ҳақида кўп санъаткорлар асарлар яратганлар. Хусусан, рассомлар ижодида бу мавзунинг ёритилиши ҳақида кўп сўзларни айтишимиз мумкин. Аммо ҳозирги мақсад-муддаомиз бир ижодкорнинг битта асари тўғрисида бўлади. Ҳассос, маҳоратли ижодкор – мусаввир Алишер Мирзо асарларининг аксарияти тасвирий санъат ихлосмандларига кўп манзур бўлган ва ҳозир ҳам шундай эканлиги сир эмас, воқеийликдир.

Маълумки, яхши қўшиқни тинглаган одамнинг дили яйрайди. Унинг мазмуни кўнгилнинг чуқур қатламларига сингади. Шундан бўлса керак-ки, яхши муסיқанинг жаранги уни эшитиб бўлгач ҳам қўлоғимиз остида давом этиб турганга ўхшаб туюлаверади. Ва беихтиёр унга жўр бўлиб қуйлаб юборганимизни ёки тебраниб, завқланиб кетганимизни сезмай қоламиз. Ўзбекистон халқ рассоми, академик Алишер Мирзонинг оила ҳақидаги, ўз пайтида кўп сонли санъат ихлосмандларининг муносиб, юқори баҳосини олган тасвирий санъат асари ҳам бежиз “Ёш оила ҳақида қўшиқ” деб аталмагани шундан бўлса керак. Биз муаллиф ижодий фаолиятида тасвирий-бадий рангтасвир асари ва унинг номи орасидаги вобасталик, мутаносибликнинг жуда аниқ ва ифодали топилишини кўп кузатганмиз. “Ёш оила ҳақида қўшиқ”ни томоша қилган киши муайян, оддийдек бўлиб туюлувчи маиший кўринишдаги тасвири кўрса-да, унинг композиция ечими, бадий мужассамаси нақадар тўқис, мукамал яратилганидан огоҳ бўлади. Тасвир тархининг нозик чизгилари, ранг ечимининг гўзал муסיқий жилоси шунга имкон яратадики, томошабин беихтиёр содир бўлиб турган воқеийлик тасвирини давомий, дилга яқин бир қўшиқдек қабул қилади. Унинг тасавурида рангтасвирдаги акс эттирилган воқеийликнинг айнан содир бўлиб турган ҳолати одатий қотиб қолган кўриниш эмас, балки ҳаракатдаги ижтимоий ходиса янглиғ инъикос топади. Асар мазмунига рассом ўзининг ҳаёти, кундалик турмуш тарзининг маълум лавҳалари, бадий кўринишларини сингдириб юборганини сезиб олиш қийин

эмас. Аммо шу билан бирга асар улкан ижтимоий маъно, мазмун касб этувчи умумлашма моҳиятни ифода этувчи бадий ижод намунаси даражасига етганини инкор қилиб бўлмайди.

Оила мавзуси жуда кўҳна ва у мумтоз қўшиққа, куйга ўхшайди, унинг ҳар бир ифодаси турлича кўриниш ва ҳолатда ўзининг янги-янги қирраларини ажабтовур намоян этаверадики, гўё чек-чегараси йўқдек. Ҳар сафар мумтоз, дилрабо куй-қўшиқни тинглаганда, бадий тасвирий санъат асарини эса томоша қилганда шу ҳолат ўзини намоян этишига ҳеч ким эътироз билдирмаса керак. Чунки бунини ички дунёси бой, таассуроти сарҳади кенг, руҳий олами тўқис ҳар қандай киши яхши ҳис этади. Кўнглидан ўтказади ва албатта мулоҳаза юритади, шундан чексиз завқ туюди...

Асардаги ҳар бир буюм, муҳитдаги ҳар бир нарса тасвири ўзбекнинг кундалик ҳаёти, оддий, ўзига хос миллий турмуш тарзи, эр ва хотин ўртасидаги тотувлик, фарзандлар жамоли ва осуда бахт ҳақида ҳикоя қилади. Фарзандлар камоли ҳақида орзулар оғушида сархуш фикрларга чулганган ота образини кўз олдингизда намоян этади. Бу барча таассуротлар рангларнинг гўзал ифодаси, чизикларнинг ритмик ҳолати, нозиклиги орқали дилингиз қатида оҳанг пайдо қиладики, у давомий бўлиб асар ҳақидаги хотира узоқ сақланиб қолади. Бир кўргач, унинг таассуротлари оғушида юрасиз, рангтасвирнинг барча жиҳатларини кўз олдингизга қайта келтириб, эслай оласиз. Ҳар бир асарнинг қуввати, сифати эса унинг узоқ ёдда ўрнашиб қолиши билан белгиланишига ишонч ҳосил қиласиз. Сизда мусаввирнинг бошқа ижод намуналарини ҳам кўриш истаги ҳосил бўлади. Кўргазма залларидан ҳар сафар ижодкорнинг сара асарларини излаб топиб кўришга эҳтиёжингиз пайдо бўлади. Уларни таҳлил этишни ўрганасиз, натижада рассом ижодига хос сифатларни қийналмай аниқлай ола биласиз. Маълумки, мўйқалам устаси ҳар бир асари учун ўзига хос ранг-туслар мажмуи

ва тарх чизиклар уйғунлигини зукколик ва билимдонлик, ила танлаб, уларни маҳорати кучи билан жуда гўзал тарзда жилолантириб кўллайди. “Ёш оила ҳақида кўшиқ” асари ҳам шу, ижодкорга хос сифатлар билан тўлиқ йўғрилганлиги билан ҳам алоҳида қимматга эга.

Тасвирий санъат оламида оила, фаровон, осуда турмуш, бахтли келажак орзуси, фарзандлар камоли тўғрисида хикоя қилувчи асарлар талайгина. Бундай намуналар жаҳон санъатида, хусусан ўзбек тасвирий санъатида ҳам кўплаб учрайди. Уларнинг ҳар бири ўз композиция ечими, тасвирий воситалари билан бир-биридан фарқланиб туради. Чунки ҳар бир ижодкорнинг ўз айтар сўзи, мурод-мақсади миллий ўзига хослик, бетакрор услуб билан фарқланиб туради. Худди шу миллий ўзига хос мазмун ва шаклнинг гўзал мужассамининг намунасини Алишер Мирзо ижодидаги ўзак сифати биз сўз юритаётган асарда ҳам мавжуд. Ундаги бўёқ тусларининг ўзаро ҳамоҳанглиги шу билан бир пайтда, тиниқ ва жозибали товланиши ҳар қандай санъат ихлосманди эътиборини тортади. Асар моҳиятига сингдириб юборилган мазмун, яъни оила бошлиғи ва унинг бекаси кўнглидаги яқдиллик тасвир аниқлиги орқали, ҳар бир асар қаҳрамони сиймосидаги ишора, ҳолатлар, ҳаракатлар воситасида намоён бўлиб туради. Уй бекаси кўзгу қаршисида ўзига оро бераётган тарзда кўрсатилган бўлса-да, унинг нигоҳи, хаёли, фикр-ўйлари оиласи, унинг бошлиғи, ёш икки фарзанди ҳақида эканлиги равшан англашилиб турибди. Ота сиймоси ҳам умумлашма бир тарзда акс эттирилган, аммо унинг юз ифодалари хаёл оғушида эканлигидан дарак бермоқда. Беихтиёр у ҳам ўз оиласи бағрини тўқис қилиб турган маъсум фарзандлари камоли, келажаги тўғрисида ўйлаётганлигини англаб оласиз. Фарзандлар келажаги эса табиийки юрт истиқболи, фаровонлиги, тинчлиги – демакки, Ватан мустақиллигининг мустаҳкамлигидир. Оила, унинг ҳар бир аъзоси эса Она Ватан таянчидир, десак асло янглишмаймиз. Шунини ҳам айтиб ўтмоқ керакки, истеъдодли мусаввир Алишер Мирзо ижодий фаолиятининг маълум даврининг сара намунаси саналувчи “Ёш оила ҳақида кўшиқ” бундан 33 йил муқаддам яратилган бўлса-да, замон, давр синовларидан ўтиб ўз қиммати, қизиқарлилигини йўқотмай келаятган асарлар сирасига кириши ўз исботини топди. Зеро, бу ажойиб дилтортар ранг-тасвир асар мусаввирнинг илк ижодий муваффақиятларга эриша бошлаганидаёқ “Она”, “Интерьердаги қиз”, “Менинг болалигим”, “Ёш оқшоми”, “Кўкатлар бозори”, “Тўй”, “Буви ва набира”, “Санъатшунос О.Олимжонов портрети” каби бир қатор ажойиб асарлардан сўнг яратилган эди. У ўша пайтлардаёқ Ўзбекистон Давлат санъат тарихи музейи залидан муносиб ўрин олгани кўпчиликнинг ёдида турган бўлса, ажаб эмас...

Алишер МИРЗО. “Ёш оила ҳақида кўшиқ”

Баҳром ТОЖИЕВ,
Хулкар РЎЗИЕВА,
Тошкент Давлат Педагогика университети

Холиёр САФАРОВ

ИККИ ҲИКОЯ

ҲАЙДАР БОБО

Охири пайтларда Ҳайдар бобо жуда ғалати бўлиб қолди. Уни гоҳ уй олдидаги омонат курсида мунгайиб узоқ-узоқларга тикилиб ўтирган ҳолда, гоҳ уйи атрофида қўлларини орқага қилганча асабий юрганини, баъзан эса кун қиёмда бўлишига қарамай пешанасига чорси белбоғ боғлаб, томорқасида кетмон ураётганда учратиш мумкин. Ҳаракатлари асабий, ҳавони кесганча ерга шувиллаб ботаётган кетмон тутган бақувват қўлларида аччиқ борлиги яққол сезилади. Ярим соатлар томорқада уннаб, помидор-бодринг тагини юмшатиш ёки кузги тарвузқовунга жўяк олиб келишини айтмаса, полизда ҳам деярли иш йўқ. Ярим гектар томорқа бўлгани билан ярмига йўнғичқа, қолганига кўнгил тусаганда узиб келинадиган сабзавотлар экилган. Аслида, бобога шуларни экиш, тагини юмшатиш, вақтида, оби-тобисидан хабардор бўлиш тугул томорқа қилишининг ҳожати йўқ. Кампири икковига давлат бераётган нафақа етади. Бироқ бобо ичи танг одам, уйда моғор босиб ўтиролмайди. Кейин кампирнинг аҳволи чатоқ... Шунинг учун доим ториқиб юради. Уй айланиш, қоқ тушда томорқада ишлаш, тонг саҳар ва кечки салқинларда уй олдида узоқ-узоқларга ўйчан тикилиб ўтириш сабаблари ҳам шундан...

У ўрта бўйли, елкалари кенг ва тўлагина, истарали одам. Пайғамбар тўйини қилиб бергандан сўнг соқолни ҳам олмай қўйди. Умрини колхоз ишига, аниқроғи, агрономликка бағишлаган қария салкам қирқ йил бир колхозда ишлади. Олтмиш ёшида нафақага чиқди ва уйда кампири билан болаларининг ёнида ўтириб қолди. Эндиги қиладиган иши тўй-маъракаларда кайвонилик ва томорқага қараш, оғилда боғлиқ турган тўрт-беш қорамолини айлантириб юриш.

Ҳайдар бобо шунисига ҳам қаноат қилади. Рўзғори тинч, болалари соғ-саломат. Бироқ икки қиздан кейин туғилган ўғлини ёшлигидан кўп эрка қилиб қўйган экан,

анча қулоқсиз чиқди. Катта умид билан Тошкентга ўқишга қўйганди, аммо учинчи курс вақтида шўхлик қилиб қўйиб, ҳайдалиб келди. Шунда ўғлини колхозга ишга жойлаштирди ва ўша қизга мажбур уйлантирди. Келин ҳам қулоқсиз ўсган экан, уларнинг иззатини жойига қўймади. Шунда у энг тўғри йўл шу, дея ўғли билан келинини кўчиртириб юборди. Кейинги қизи ўқимади, тўй бўлиб кетди. Кампир ҳам бақувват ва бироз иддаоли эди, ўғлининг шундай қилганига «Келинга қараб қолган куним йўқ!» деб уй ишларини ўзи қилиб юрди. Кенжа ўғли мактабни битирганда чол-кампир уни ҳам Тошкентга ўқишга юборди.

– Аканг мени сондан чиқарди. Ҳеч бўлмаса сен тузукроқ одам бўлгин. Сизлар яхши жойда ўқиб, элнинг хизматида бўлмасанглар Ҳайдар отим қаерда қолади? – деди бобо кенжасини ўқишга юбораётганда.

Кенжа ўғил ўқишга ҳам кирди, олийгоҳни аъло даражада тамомлади. Сўнг отасидан магистратурага киришга рухсат сўради.

– Майли, болам, – деди Ҳайдар бобо. – Ўқи, олим бўл! Ишқилиб, ё отинг, ё зотинг чиқсин! Лекин айтиб қўяй, келаси йил уйланасан!

– Магистратурани битириб кейин уйлансам яхши бўларди-да, ота...

– Айтганимни қил, кам бўлмайсан, – ўғлининг гапини чўрт кесди бобо. – Мен ҳам отамни айтганини қилиб, кам бўлмаганман. Мана, Худога шукр, ҳурмат-иззатим жойида. Сен қулоғингни қимирлатмай ўқийвер, қолгани билан ишинг бўлмасин.

Ҳайдар бобо айтганини қилди. Ўғли бир йил ўқигандан кейин «Бўлди энди, уйланасан. Ҳар ишда бир ҳикмат бор, улим. Шу вақтгача Худо сенга бир ризқ бераётган бўлса, уйланганингдан сўнг буни иккита қилиб қўяди. Фақат ўзинг, сўзинг тўғри бўлса бўлди. Магистратурам тугагани йўқ дема, бир йил ҳам кўз очиб юмгунча ўтиб кетади»,

дея ўзлари топган қизга уйлантириб қўйди. Ўғли бир оғиз «Ота, менинг кўз остига олганим бор эди» демади. Келин ҳам келин экан, қайнота-қайнонасининг қўлини совуқ сувга урдирмади. Шундай бўлса-да энди келиндан ёлчиган Ҳайдар бобо орзу-умидларга кўмилиб, сентябрда келинини ўғлига қўшиб, шаҳарга юборди.

– Ота, келинингиз хизматингизни қилсин, ҳали шаҳарда уй-жойим бўлмаса... – деди ўғли акаси хотинининг чизиғидан чиқмаганлиги учун рўзғори алоҳида бўлгани, жиянлари қарашиб турса-да, онаси қийналаётганини кўриб.

– Ундай дема. Майли, илойим бошларинг омон бўлсин, – дея ота ўғли билан келинига оқ фотиҳа берди. – Мен сенинг шу қирлар орасида мендай номинг чиқмай ўтишингни хоҳламайман. Ўзинг истадинг, олим бўл, аммо икки қулоғинг билан ҳам эшитиб қўй, қайда бўлсанг ҳам одам бўл! Йигит пирларинг қўллаб, эл олдида тилинг устун, сенинг ортингдан бу ерда бизнинг ҳам юзимиз ёруғ бўлсин. Келиним икковларинг ўзларингдан кўпайиб, ували-жували бўлиб юринглар. Биздан дуо, сизлардан ҳаракат, улим. Интилганни Худойим зориқтириб қўймайди. Биздан хавотир олманглар. Отдаймиз. Сизлар шаҳарда палак ёзиб, униб-ўсиб кетсанглар, бизга қилган хизматларинг шу бўлади. Ҳеч иккиланма. Иккита олий маълумотли битта шаҳарда ўзларингни эплаб кетолмасанглар уят. Дўст бор, душман бор. Битта уй топ. Оғилдаги молларни мен гўримга орқалаб кетмайман. Сотиб бераман. Ўзи бир-иккитасини анов бетайинга бермоқчийдим, ўзи ихлосимни қайтарди, энди ўзидан кўрсин...

Шундай қилиб, ота-она дуоси билан кенжа ўғил хотинини олиб шаҳарга кетди. Чол ва кампир яна ёлғиз қолишди. Кунда, кунора қизлари хабар олиб туради. Иккинчисининг уйи яқин, ҳар икки кунда келиб, нон ёпиб беради. Кампир эса мункиллаб бориб сигир соғади, рўзғор қилади. Уларни одамлар Ҳайдар бува, Зайнаб момо дейишади, ўша вақтда бобо олтмиш беш, момо олтмиш бир ёшда эди.

– Бир қиздан қаерим кам? Керак бўлса улар қилган ишни ўтирган жойимда бажараман. Худога шукр, танижоним соғ, – дерди Зайнаб момо битта-ярим «Момо, сизга зарилми, қариган чоғда шунча ишни қилиб? Ана келинингиз бор. Қисин шулар» дегичларнинг оғзини ёпиш учун. Аслида момо ҳам ўзидан ўтганини ўзи биларди. Тўнғичи хотин қўли бўлиб, шаҳардан топган жиблажибонига ёпишди қолди. Келин келганида юкли эди, бир ой ҳам тайинли хизматни қилмади. Ўзини авайлаш баҳона қўлини совуқ сувга урмайдиган, рўзғор ишларини ўз-ўзидан қайнонанинг бўйнига ташлаб қўядиган, керак бўлса, «Вой, тўртта қўлим борми-а? Қайси бирларинга бўлай?» дея зарда қиладиган, жеркиб ташлайдиган одат чиқарди. Валади зиносини туққанидан сўнг эса тамоман ўзгарди. Шунда момонинг тоқати тоқ бўлди. Ҳар не бўлса ҳам чақалоқнинг чилласи чиққанича олдида олиб турди. Ирим-сиримларини қилдирди. Ҳатто келиннинг инжиқлиги, унинг бошида айланаверишини истамай «Болага қараш сизга қолдими?» дея жеркишларига чидади. Бир оғиз «Болада нима айб? Пок-покиза юриб, эл олдида юзимни шувит қилмаганларингда сенларни бошимга кўтармасмидим» деёлмади, аммо чақалоқнинг чилласи чиқиши билан чолига ёрилди.

– Бобой, буларни нима қилсангиз қилинг. Анув участкага кўчириб юборасизми ёки ундан наригами, ишқилиб кўзимдан пана қилинг. Шу уйинг куйгурларга куним қолгани йўқ. Бир рўзгорнинг иши бўлса, ўзим қиламан! Бундай келиннинг боридан йўғи авло...

Ҳайдар бобо ҳам бор дардини ичига ютиб юрган эмасми, қадоқ қўлларини мушт қилди. Мук тушиб ўтирганича кампирига узоқ тикилди. Сўнг деди:

– Эртагаёқ изини қуритаман. Ҳайла, тайёр участка. Борсин-да, хоҳлаганидай яшасин. Шунда отанинг қадрини билади.

Танти қария шу куни ўғли билан келинига кўч-кўрони билан чиқиб, кичикроқ уй солиб қўйилган участкага бориб яшашини буюрди. Эр-хотин «Ие, нега бирдан ўзгариб қолдингиз?» демоқчидек қараш қилди, аммо ота чўрткесарлигидан бунақа саволлар ортиқчалиги, бариси ўзларининг номуслик иши учун бўлаётганлигини билди. Ўғил бир оғиз «Ота, кечиринг. Ўла-ўлгунча хизматингизда бўлайлик. Ахир қандай сизларни ёлғиз ташлаб кетамиз» дея олмади. Аксинча хотинининг «Қачондир бу жодугар кампирнинг шундай қилдиришини билардим» деган иддаоси билан қулоғини ҳам қимирлатолмади.

Эртаси куни ўғли миқ этмасдан кўрпа-тўшак, тақир-туқурларини тележкага ортаётганда ота чидалмади. Ўпкаси тўлиб кетди. «Шундай ул ўстиргунча...» дея давомини гапиришга ҳам бўлмади аввалига уй айланиб юрди, бўлмади. Юраги куйиб, бўғзига аччиқ бир нима тикилиб кетаётгандек туюлаверди. Қараса, кампири ҳам ўзини кўярга жой тополмаяпти. Гоҳ уйга киради, гоҳ ошхона томонга ўтиб кетади. Боши эгик, кўзлари бир нуқтага қадалган. Катта оқ рўмол учини тутамлаб лабига босганича у ёққа, бу ёққа юради. Бобо хотини ичиқаётгани, ҳозир бир-бирларига бир оғиз гап айтса, қароқларида қалқиб турган надомат кўз ёшларини тиёлмай қолишдан чўчиди ва индамай қирга чиқиб кетди. Адир тепасида шимолдан эсаётган эрталабки шабадага кўксини тутди-ю, чуқур ух тортиди. Шу вақт эти жунжикиб, аъзои бадани титраб кетди. Кўзларига аччиқ ёш қўйилди.

– Аҳ, ноқобил бола-я, – деди чўнтагидан рўмолчасини чиқариб юзига босаркан. – Сен туғилганда қанчалар қувонган эдим. Энди-чи? Жигит ўлгур, одам бўлиб, кўзга кўринар пайтингда қилаётган ишингни қара?..

Ҳайдар бобонинг ҳаёт-мамонт уйини кетаётгани учун ўз уйига қарашга юраги бетламади. Тескари қараб ўтирди. Тиззаларини қучганча олис-олисларга кўз тикди. Болалик дамлари ўтган адирларни, Ҳайдар бўлиб танилган кенг пахта далалари ва қаршисида ястаниб ётган колхоз ерларига қараб туриб, баттар хўрланди. Кун чошгоҳга келиб, офтоб қиздира бошлаган эмасми, елкалари қизиб, икки кураги таги ачишгандек бўлди. Шундай бўлса-да у анча вақт, то ўғли билан келини кўрпа-ёстиқ ортилган тележкага миниб, қораси ўчгунча терс бўлиб ўтирди. У ҳеч қачон бунчалик хўрланмаган эди. Ҳатто ота-онаси вафот этганда ҳам «Қисмат экан-да, энди оғир бўлишим керак. Ота-она ўлмоғи мерос...» дея ўзини қўлга олган, яқинларининг «Худо сабр берсин» дея елкасига қоқишларидан аллақандай мадад топгандек бўлган, бироқ бугунги аҳволига на юраги, на ақл-идроки бардош берди. Бу дам елкасига уриб, мадад бўлгувчи, ҳол сўровчи ҳам топилмади. Ўзингдан чиққан балога, қайга борарсан давога...

Ҳайдар бобонинг юраги куйди. Бургутдай одам қир устида чумчуқдай бўлиб қолди. Эсаётган шабада гўё унинг қулоқлари остидан абадият куйини чалиб ўтаётгандек, авж пардалар хониши унинг бола тарбиясида қаерда хато қилганини тополмасдан ўкиниб, қалбини ўртаётган нолишларига уйғунлашиб кетаётгандек бўлди. Токи, ўғлининг қораси ўчди, кейин қиялаб пастга энди. Уйга кирса, кампири йиғлаб ўтирибди. Эшикка суянган куйи бир зум мук тушиб ўтирган кампирига қараб турди, сўнг деди:

– Кампир, сассиқ деб бурунни кесиб ташлаб бўлмайди. Ўз пуштикамаримиздан бўлган фарзанд. Фақат қаердадир хато қилибмизки, тарбияси бузуқ чиқди. Майли, кетсин, ўзи билади. Бир кун «тақ» этиб пешанаси тошга тегади, кейин одам бўлади. – Ҳайдар бобо шундай дея хотинининг ёнидан чўккалади. – Оғир бўл. Шуларсиз ҳам кунимиз ўтади. Оёқ-қўлдан қолганимиз йўқ. Ўзингни қўлга ол. Эшитган улоқ нима дейди? Оғзинг қонга тўлган бўлса ҳам душман олдида туфлама, деган гап бор...

Шундан бошлаб чол-кампир аччиқ билан яшай бошлашди. Бу орада кичкина қизини узатди. Кейин ёрдам бериб турсин, дея катта қизининг тўнғичини, неварани олиб келишди. Кенжа ўғли ўқишни битирди. Бир йил магистратурада ўқиғач, уйланди, ўзларининг рухсати билан хотинини ҳам шаҳарга кўчириб кетди. Аммо улар бирор марта катта ўғли ва келинга қайишмади. Улар ҳам бетиқалинлик қилиб яшайверишди. Бир марта, қишда пулсиз қолиб ёрдам сўраб келди. Бобо ўғлининг сўровига жавоб ҳам бермади. Уйдан чиқиб кетди. Ярим соатлардан сўнг ўғли кетди. Уйга кириб, кампирга «Пул бердинг-а?» деди. Зайнаб момо эса «Йўқ, ўлибманми?» деди-ю кўзларини олиб қочди. Ҳайдар бобо билди, кампирни пул берган, лекин ҳеч нарса демади. Тикилиб-тикилиб турди-ю, яна ташқарига чиқиб кетди. Мол-ҳолдан хабар олди. Қиш. Оғилда икки соғин сигир, бир хўкиз ва элликка яқин қўй-эчки, бир эшак, бир от унинг қўлига қараб қолган. Кампир уй ишларини қилади.

Ҳайдар бобонинг бомдодни ўқишдан бошланган куни қишда эрталаб бир мол-ҳолдан хабар олиш, кейин нонушта ва то тушгач иссиққина сандалнинг икки ёнида ўтириб суҳбат қуриши. Радио эшитишади, телевизор кўришади. Неваралари келиб қолса гурунглашиб, ҳазил-хузул қилади. Гоҳи эса ўғлини ўйлаб ториқиб кетади. Чиқиб, мол-ҳол баҳона уй айланиб юради. Ёзда эса молларни подачига, қўйларни чўпонга бериб, кампирни иккаласи уй олдига сояга чиқиб ўтиради.

Кенжаси магистратурани битирган йили қиш қаттиқ келди. Қор устига қор ёғди. Изгирин. Неча кунки ердаги муз эримайди. Чол-кампир эса ҳамон иддао билан яшайди. Бир куни фалокат юз берди. Эрталаб сигир соғиб қайтаётган кампир Ҳайдар бобо қорқурак билан уйдан ошхонага, ошхонадан оғилгача очиб чиққан йўлакчадан эҳтиётгина бўлиб келаётиб, ошхонага чиқилганда бироз нишаблиқдан бир оёғи тойиб кетди-ю, гурсиллаб йиқилди. Челақдаги сут ерга тўкилиб, қорда сарғиш из қолдирди, ўзи эса қаттиқ инграниб, чолини чақирди.

– Бобо-ой...

Молхонада куймаланиб юрган қария «Эҳх?!» деди-ю, югуриб келиб кампирини кўтариб олди, аммо Зайнаб момо оёғини боса олмади.

– Палакат, оёқни ебсанми дейман? – деди-да, куёв келинни кўтаргандек зорланиб инграётган кампирини даст кўтариб, уйга олиб кирди. Сандал ёнидан ётқизди ва вой-войлашига қарамай лозимини эти чоған сонларигача кўтариб, оёқларини бараварига уқалашга тушди. «Синмаганмикан?» дея қўрққан бобо оёқни уқалашдан тўхтаб, стол устида турган сарёғ банкани олди-ю сандалга, чўғ солинган тоғора ёнидан қўйди. Ёғ қизигунча эса кампирини овутиб турмоқчи бўлди. – Кўзингга қарасанг бўлмасмиди? – деди ҳадеганда миясига бир жўяли фикр келмай. – Эҳтиёт бўл-да, касофат...

Кампир миқ этмади, кўзларини юмганича лабини тишлаб ўтирди. Қисқа-қисқа ингради. Ҳайдар бобо исиган сарёғни олиб, энди кампирининг сони ва белини уқалади.

Шунда Зайнаб момо бироз тинчланди, йиғи-сиғини йиғиштириб, бир чолига, бир сандал кўрпасидан ярим чиқиб турган чап оёғига қаради ва:

– Мен шўрга бу кунам бормиди... – деб юборди.

– Ҳай, ўзингни тут. Мен ҳозир... – чол шундай дея ичкиби ташқарилади ва уй ёнига ўтиб, қўшнининг катта ўғлини чақира бошлади. – Алмардан, ҳов Алмардан?..

Зум ўтмай уй ёнида ўн беш-ўн олти ёшлардаги озғингина йигитча пайдо бўлди.

– Ҳа, Ҳайдар бува?

– Тез келда бу ёққа.

– Ҳозир, – йигитча зипиллаб етиб келди. – Тинчликми, бува?

– Тинчликмас. Тез бориб, анов Маҳмуд дўхтирни айтиб кел. Ҳайдар бувамнинг хотинининг мазаси бўмай қопти. Тойиб йиқилибди де.

– Майли.

Қўшнининг ўғли ярим соатга қолмай қишлоқ мактабининг ёнида яшайдиган дўхтирни бошлаб келди. Кампирнинг бироз иситмаси ҳам кўтарилган экан. Маҳмуд дўхтир бир-иккита укол қилди, аммо оёғи ҳақида бир маънили гап айтолмади. Бир-икки «Момо, оёққа нима бўлди, оёққа?» деди. Момо эса жавоб бериш ўрнига кўзларини юмганча инқиллаб-инқиллаб ўтирди.

– Билмадим, бува, табибга кўрсатинг. Чиққан, сингани улар билади, – деди Маҳмуд дўхтир охири нима қиларини билмай.

Шундан сўнг Ҳайдар бобо «Қанақа дўхтирсан-е? Бўпти, боравер» дея дўхтирга жавоб бериб юборди ва яна Алимардонга илтимос қилди.

– Улим, яхшиям сен бор экансан. Садағанг кетай, мен момони олдида бўлай, сен бизни отни мин-да, Марди табибни чақириб келиб бер энди.

Нариги қишлоқдан бир соатларда етиб келган табиб чолнинг ижозати билан момонинг сонларини лозими устидан уқалаб-уқалаб, тизза ва бел суяқларини босиб-босиб кўрди-да, елка қисди.

– Ҳаммаси жойида-ку, бува?

– Қизиқ гапирасан, Марди, – ёғинди чол. – Ҳаммаси жойида бўлса, сени чақирармидим. Кўраёпсан-ку, оёғини босолмаяпти.

Шунда Зайнаб момо бир зум жим қолди-да, секин эрига деди:

– Ҳеч нарсани сезмаяпман.

– Нима? – Ҳайдар бобонинг ранги оқариб кетди.

– Тавба де-е, кампир, тавба де.

Бу гапни эшитиб, табибнинг ҳам кути учди.

– Бува, ундай бўлса, момони шаҳарга олиб бориш керак. Травматологияда ўн кун ётса, отдай бўлиб кетади.

Ҳайдар бобо табибнинг айтганини қилиб, ўша куни Алимардонга уйига кўз-қулоқ бўлиб туришини тайинлади ва машина топиб, кампирини туманга олиб кетди. Шифокорлар умуртқа поғонаси синганини айтишди ва операция қилиб, ойлаб даволашди, аммо Зайнаб момо табиб айтгандек отдай бўлиб кетмади. Шаҳарга қай аҳволда борган бўлса, яна шу аҳволда қайтди. Энди унинг бир томони, танасининг чап қисми ишламас, қўл-оёқ ҳеч нарсани ҳис қилмасди. Кампир бутунлай фалаж бўлиб, тўшакка михланиб қолган, чол эса гоҳ кампирни ёнида, гоҳ мол-ҳолнинг тагида овора-сарсон. Қизлари шу ерда. Бир куни ўғли ҳам келди, аммо Ҳайдар бобо уни уйга киргизмади.

– Йўқ бўл, кўзимга кўринма! Менинг сендай болам йўқ! – деб юборди жаҳл устида. Ўғил бўйни қийшайиб қолгандек орқасига қарай-қарай изига қайтиб кетди. Бир-

икки марта «Ота, ота...» дея оғиз жуфтлади, аммо Ҳайдар бобо уни гапиришга ҳам қўймади.

Икки катта қиз ўн кун алмашиб онасига қарашди. Кичкина қизам кунора келиб турди. Опа-сингиллар нима қилишини билмай сим каравотга ётқизиб қўйилган волидалари пойида ўкиниб-ўкиниб йиғлашди. Шунда ота уларга ҳақ гапни айтди.

– Қизларим, ҳаммаси худодан. Баринг тўдалашиб энангди юрагини эзманглар-да, уйлариинга боринглар. Сизларники ҳам рўзгор. – У шундай дея катта қизига юзланди. – Сен тўнғичингни яна қолдирасан. Кир-чир, овқат-поқатга қарашиб туради. Қолганига ўзим, пешанадан кўраман...

– Акамни чақирсак бўларди, – деди кенжа қизи.

– Бунча қайсар бўлмасангиз, – деди катта қиз.

– Ота, – деди-ю, давомини айтолмади ўртанчаси. Онасининг оёғини қучоқлаб, увиллаб йиғлади.

Энди қизлар кунда-кунора хабар олиб турар, Ҳайдар бобо эса билганидан қолмасди. Кампирининг ёнгинасидан эрга тўшақ солдириб ётар, бир кеча-кундузда неча бор кўтариб ҳожатига олиб чиқар, яна киритиб ётқизар, бомдодга жуда барвақт турар, таҳорат қилиб келгач жойнамоз устида узоқ қолиб кетар, Худога ёлвориб, кампири дардига шифо сўраб ўтирарди.

«Эй, Парвардигор, қариган чоғимда нега мени бу қўйларга солиб қўйдинг? Бу билиб-билмай қилган гуноҳларим жавобими ёки қайсарлигимнинг синовими? Майли, севган қулинга дард берасан, шифосини ҳам ўзинг бергин. Банданга яхшилик қилай десанг, бировларга ҳожатманд қилиб қўясан. Ишқилиб, юзимизни ёруғ қил. Салкам қирқ беш йиллик йўлдошимни, қирқ беш йил бошимда кўтарган одамимни яна азиз қилдинг. Бу синовларни енгиб ўтишда ўзинг сабот бер, саодат бер, Тангрим. Сендан ўзга мададкор, халоскор йўқ!»

Қизларининг кетганига икки кун ўтмай, бу хабарни ким етказган, кенжа ўғли хотини билан кириб келди. Ҳайдар бобо ўғлини кўриб кўзларига ёш олди ва бунақа одати йўқ эди, ўғлини бағрига босди. Эр-хотин онанинг аҳволини кўриб, йиғлашди. Зайнаб момо ҳам ўзини босиб туролмади.

– Қариган чоғда шундай бировга қараб қолдим, болам, – деди у каравотдан бошини аранг кўтариб. Сўнг чолнинг ёрдами билан болалари баттар ичикмаслиги учун туриб, бир пас оёғини осилтириб ўтирди.

Аслида нима бўлганини эшитиб, кенжанинг эсхонаси чиқиб кетай деди.

– Тошкентга оборамиз, – деди нима қиларини билмай.

– Йўқ, – афсус билан бош чайқади ота. – Фойдаси йўқ, қаричилик.

– Олтмиш бир ёш қариликми? – кенжанинг кўзларига яна дув-дув ёш қуйилди. – Саксон, тўқсонлар қаерда қолди? Йўқ, ота, энамни Тошкентга олиб кетаман!

– Мена билмасам гапирмасман... – деди-ю, Ҳайдар бобо ҳам ҳиқиллаб йиғлаб юборди.

Кенжа ўғил ўша куннинг ўзида онасини Тошкентга олиб борди. Врачлар умуртқа жойига тушмаган, фалаж деб ташхис қўйишди, қайта операция қилишди, аммо ҳеч нарса ўзгармади. Шифокорлар буни қаричилик ва танадан шижоатнинг йўқолиб бораётганлигига йўйди. Шунда ўғил ноилж онасини олиб, яна қишлоққа қайтди. Ҳеч нима қилолмагани учун қаттиқ изтироб чекди. Начора, осмон йироқ, ер қаттиқ.

– Ҳозирча келинингиз сизга ёрдам бериб туради. Мен ҳам ҳафта охиригача ариза ёзиб, ишдан бўшаб ке-

ламан, – деди отасига. – Бундай қараб турсак бўлмас. Табиб-пабибларга обориш керак. Энам шундай ётса, менинг олимлигим кимга керак?

Ўғил ўзини қўярга жой тополмас, уй ичида у ёқдан-бу ёққа бориб келарди.

– Улим, – деди Ҳайдар бобо ўғлини тинчлантириш учун. – Худо дард берибдими, насиб бўлса, бир кун шифосини ҳам беради. Майли, юз йил шундай фалаж ётсам ўзим қарайман. Бўпти, келин қолсин, аммо сен кетасан. Олимлигинг менга керак! Сенга бу жойларда номинг чиқмай ўтишингни хоҳламайман, деганман. Эсингда, а? Улим бўлсанг, айтганимни қиласан! Фақат тез-тез хабар олиб тур.

Ҳайдар бобо шундай дея кенжасини шаҳарга қайтариб юборди. Келин уч ойлик ўғилчаси билан ёнида қолди. Шунда қайсар чол катта неварасига ҳам жавоб бериб юборди. Яна одатий кунлар бошланди. Ҳайдар бобо жойнамоз устида узоқ қолиб кетар, келин сигир соғиб, чой дамлаб келгунча кампири ёнида ўтириб, сўнг бирга нонушта қилар, баъзан чирқираб йиғлаб қоладиган неварасини тебратар, гоҳида қўлига олиб, мунчоқдек кўзларига тикилиб ўтирар, бир ёнида ёшлик рамзи – кўзлари кулиб турган, кулгулари олам ёритувчи ёш гўдак, бир ёнида қарилик ва дунё ўткинчи эканлигини бўйнига олиб бораётган кампирга қараб туриб, юраклари куярди. Зайнаб момо қаттиқ сиқилаверганда, ҳожатга чиқмоқчи бўлганда, кўтариб ташқарига олиб чиқар, сўнгра алам ва изтироб-ларига чидамай ўзини гоҳ ичкарига урар, кўпинча уйга киришга юраги бетламай неварасини кўтарганича ҳовли айланаб юрар, қирга чиқар, оғилдаги молларга қараб, томорқада ишлар, кундан-кунга сўлиб бораётган кампирининг тузалишига умид боғлаб яшарди.

Ҳайдар бобо шу тарзда тўрт ярим йил яшади. Бу вақт ичида чўкиб, бутун ўй-хаёли, орзу-умиди, ҳатто олган нафаси, ўзлиги ҳам кампири бўлиб қолди, аммо бешафқат тақдир Зайнаб момога қайта иккала оёқни бирдан босиб ташқарига чиқишни насиб этмади. Сўнгги бир ярим йил ичида тамомила тўшақка михланиб қолди. Бир-иккита тенгқурлари Ҳайдар бобога йўл-пўлда учрашиб қолганда «Ҳайдар, сенга қойил. Бунча дийданг қаттиқ бўлмаса» дея унинг бардошига тан берса, «Бундан кўра, бошқасига уйлансанг-чи?» дегувчилар ҳам бўлиб. Бундай пайтлар Ҳайдар бобо шунақа сассиқ гап қилиб жиғига тегаётганларнинг жағини қулоғи орқасига ўтказиб, қайтиб тилини чиқаролмайдиган қилиб қўймоқчи ҳам бўлар, аммо кўз кўзга тушади, деб ўзини босар, уларга тикилиб туриб-туриб, «Омин» дея даврандан чиқиб кетарди. Уйга келгунча ич-ичидан куйиниб йиғлар, уйга келгач кампирининг этсиз қўлларини ушлаганича киртайиб қолган кўзларига тикилиб ўтирарди. Шундай унсиз термулиш ва сўзсиз мулоқотларнинг бирида, эрта саҳарда Зайнаб момо бўлдоқни ўқиб, ёнгинасидан келиб ўтирган чолнинг қўлини ушлаб туриб, деди:

– Сизияним кўп қийнадим-а? Лекин сиздай тоғим борлигидан бошим осмонга етади. Мен бахтли аёлман. Сиз мард одамсиз. Мени кечиринг. Мендан рози бўлинг...

– Кампир? Эҳҳ... бу... – Ҳайдар бобонинг юраги шув этиб, гапи бўғзида қолди. Зайнаб момо унинг сўнги сўзларини эшитишга ҳам бормади. Ёстиқда турган боши «шилқ» этиб сирғалиб кетди.

Ҳайдар бобо кампирининг бошини кўтарди-ю, ўкириб йиғлаб юборди. Қирқ саккиз йил ардоқлаб келган кампирини тўрт ярим йил қўлларида кўтарган инсон яна

уни ўз қўллари билан сўнги манзилига қўйиб келаётганида дунё кўзига қоронғу бўлиб, ўзи-да хушдан кетди. Ҳамқишлоқлар юзига сув сепиб, ўзига келтиришди, аммо бобонинг кўзлари ярим кунда киртайиб, елкалари чўкиб қолганди. Чол жудоликдан куйиб, худди ёнган дарахтдек қорайиб кетаётганди. Уйга келиб ҳам ўзини ўнглолмади. Уй олдидаги курсига ўтирди-ю, бошига келиб, ҳадеб кечирим сўраётган, онасининг ўлимида ўзини айбдор санаётган тўнғич ўглининг юзига ҳам қарамасдан, ҳеч нарсага тушунмай кўзлари жовдираб турган неварасини бағрига босганича пиқ-пиқ йиғлади. Уйга киришга ёки аввалгидек қирга чиқиб, Тангрига тавалло қилишга ҳам иродаси ет-

мади. Шунчалар бўшашиб, ўзини йўқотиб қўйдик, келган-кетган билан ҳам иши бўлмади қолди. Азадагилар тарқалгач, кенжаси бобонинг қўлигидан тутиб, ялиниб ичкарига киргизди. Ҳайдар бобо ичкарига киришга кирди-ю, ўғлига «Болам, ўзинг кўз-қулоқ бўл» деб ўзини кампири ётган каравотга ташлади. Биров унинг на ухлаётганини билди, на нафас олаётганини... Ярим кеча, йиғиси тинганда кенжаси хотинига иссиқ чой олиб келишни тайинлади ва отасини уйғотмоқчи бўлиб энгашди-ю, ўқиб юборди.

Бобо аллақачон ўзини Ҳаққа топширган экан...

ТЎТИ МОМО

Расмларни Дадахон БАҲОДИРОВ чизган.

– Ичинга ўт тушкурнинг ичи тўлиб кетган экан! Инкубатор бўл-а, инкубатор!

– Нима гап, Тўти? Тинчликми? – ҳозиргина бомдодни ўқиб, ташқарилаётган Очил бобо кўча эшигини қарсиллатиб ёпиб кирган хотинининг авзойи бузуқлиги, лопиллаб келишини қўриб, нима бўлганлигини тушунди-ю, чўққи соқолини тутамлаганича остонада тек туриб қолди. – Нега дарров қайтинг?

– Ай-й! – қўл силкиди Тўти момо. Келиб эшик қаршисидаги чорпога хансираб ўтирди-да, узун этагини қайириб, пешонасидаги терни артди. – Ичи тўлиб кетган экан бунинг. Яна болам пақирнинг юзини шувит қилди...

– Ҳей, мунча ит қувгандай хансирайсан? Умри билан берган бўлсин! Ўзи яхшими? – деди бобо ўпкасини босолмай ўтирган хотинининг ёнига келиб.

– Э, балодай! – деди момо бошини силкиб. – Кечаси соат учларда кўзи ёриди. Дарди аччиқлигиданам билувдим ўзи...

Тўти момо ўтиролмади. Ҳали тонг отмай, қуёш қиздирмасдан пешонасида реза-реза тер оқиши, ичида бир исён кўтарилиб келаётганидан дарак бериб турарди. Момо шарт кетига бурилди ва чорпога ёнида отаси борлиги учун жойидан туролмай, кўрпани бошигача ўраб ётган бўй қизининг кўрпасини тортиб юборди.

– Тур-е! Индамаса, чошгоҳгача ётасан ҳамманг! Бор, сигирни соғиб кел. Кейин аканг подага қўшиб келади.

Уйғоқ бўлса-да, бош томонида от-

аси борлиги учун туришга ийманиб ётган қиз кўрпа тортилиши билан бошини кўтарди-ю, сапчиб ўрнидан тураркан, хитлатда ўлар бўлди. Онасига қараб, «Эна-а?» деди-да, қатланиб қолган кўйлаги этагини ёза-ёза ошхонага югуриб кетди. Шу пайт отаси бомдодга таҳорат олиш учун чиққан маҳал майкачан югуриб кетган кенжа ўғли кўча эшигидан «Бир, икки! Бир-икки!» деб қўлларини орқага-олдинга айлантирганича кириб келди.

У боксчи бўлмоқчи. Кечкурун бир, эрталаб бир машқ қилади. Майкачан бўлиб, хув гузардаги магазингача беш-олти марта югуриб келади-да, оғил ёнидаги қайрағоч шо-хига қум солиб осилган қопни муштлайди. Икки қўлини ерга тираб, эллик-олтмиш мартадан ётиб-туради. Кейин штангаси – арматурага «кийдирилган» темир-терсақларни саккиз-ўн мартагача кўтаради. Яна осиглиқ қоп билан бокс тушади. Турникка тортинади. Йигирма-ўттиз марта. Сўнг онасининг қистови билан подани қўшиб келгач, санаб тўрт дона туҳумни қайнаттириб ейди ва мактабга кетади.

У ҳар кунгидек салоом билан қайрағоч тагига ўтаётганди, тутақиб турган онасининг жаҳлига «илинди».

– Ҳай, шошма, – деди Тўти момо (айтганча, Очил бобо, Тўти момо деяпман-у, улар ҳали пайғамбар ёшига ҳам етганлари йўқ, аммо олтмишни қоралаб қолишди. Ота-бобоси удумини қилиб, эр соқол қўйган, хотин бошига катта оқ рўмол ёпган) чорпояга суянганича. – Болам, қўй шу «бир икки, бир икки»нгни. Менга қара, вақти келса, эр етиб, уйланасан. Лекин Тайсинжон, билиб қўйгин, ким бўсанг ҳам, боксчи бўласанми, бошқами, хотининг ўғил туғмас экан, отинг чиқсаям, зотинг чиқмайди!

– Менга нима дейсиз, эна? – деди ўғли онасининг гапига тушунмай. Сўнг бориб, мешни муштлай кетди. Бир нафас машқ қилгач, тўхтади ва яна елкаларини ўйнатганича отасининг олдига келди. – Энам нимага бундай деяпти?

– Суюнчи бер! – беихтиёр жилмайди ота.

Йигитча бирдан тушунди. Онасига юзланди.

– Эна, акамнинг нимаси бўпти?

Очил бобо пиқ этиб кулди.

– Қизи бўпти! – деди чорпоядаги жойни йиғиштиришга тушиб кетган момо бошини кўтариб. Сўнг олдига осилиб тушган рўмолини елкасига ташларкан, эрига жаврашдан наф йўқлиги учун дардини ўғлига тўка кетди. – Болам, шунинг учун азондан ўзимни қўярга жой топмай турибман-да. Бўлмаса, шу кўрпа-ёстиқ йиғиш менинг ишимми? Янганг гумбурлатиб ўғил туғиб, мен олдада ўтирмайманми? Оғзига новвот солиб, неварамнинг пойига исиріқ тутатмайманми? Ҳей, дунёси қурсин. Яна қиз. Инкубатир, бу келин, инкубатир!

Йигитча онасининг жаврашидан ҳеч нарса тушунмади. Англагани, янгаси яна қиз туққан...

– Нима бўпти, ҳайла, Шоди писмиқнинггам бешта қизи бор. Чиройли, чиройли.

У Шоди аканинг қизлари сулувлиги, шуларнинг каттасини яхши кўришига ишора қилганди, Тўти момо ўғлининг гапидан ижирганди.

– Бор, сен гўрингни тушунармидинг. Кеп-кеп сенга гапириб ўтирибман-а? Отанг-ку эшитишни хохламайди. Билгани шу, «Худо беради, Худо беради!» А, Худоям белида кучи борга ўғил беради-да.

Очил бобо беозор кулди.

– Ай, бўлди қил-е, энағар. Оғзим бор деб ҳар нарсани гапираверасанми? Ҳамсоя-қулоқдан уялмайсанми? Ундан кўра, бор, келиндан хабар ол. Олдада ўтир. Аталар патала қайнатиб бер. Чарос лочира ёпсин. Ана, ошхонада бир кади туҳум йиғиб қўйибсан, оборгин-да, қовуриб бер.

– Туҳум егунча, тошни есин! – зарда қилди Тўти момо. – Обормайман! Аталасиниям ўзи қилсин, лочирасиниям! Унга қиз туғ дебманми? Шуни деб болам бечоранинг юзи шувит. Сиз бўлсангиз, «Кўп вайсама, Худо беради», дейсиз. Бир куни телевизордан берди, қизларнинг футбол командаси бор экан. Нима, улингизам қизларини йиғиб, футбол командаси тузадими? Мана, – бош бармоғини икки бармоқ орасидан чиқариб, ҳавога кўтарди, – изини қуристаман!

– Оғзингни ёп-е! – Очил бобо шундай дея чорпоядан ёстиқ олиб, хотинининг юзига отди. – Иккинчи марта шу гапингни эшитсам, ўзингни қуристаман!

Момо миқ этолмай қолди. Очил бобо шунда том оша

оқарибгина келаётган тонгга қаради. Тўти рост гапираяпти. Келини тўртинчи фарзандини ҳам қиз туққанда қаттиқ ўксиганди. Ўғлини-ку, айтмаса ҳам бўлади. Гўё ҳаммасига ўзи айбдордек. Жағи жағига тегмай арзи-дод қилаётган онасининг кўзига қаролмай қолганди.

– Эна, нима дейсиз, Худонинг бергани-да... – деганди охири.

Келин қасам ичган: «Ўнта туғсам ҳам, барибир битта ўғил туғаман!»

Ҳамма ўмид шундан, кейингисидан эди. Бу гал ҳам ярим кеча ўғли ҳаллослаб келиб, «Эна, келинингизди мазаси бўлмаяпти» деб олиб кетганди. Ҳе туманга бориб, текширтириш қаёқда, болаларнинг бир жойи оғриси, барига шу Тўти балоғардон. Табиб ҳам, дўхтир ҳам ўзи. Унга, раҳматлик онаси шундай қиларди. Анъана. Энди Тўти. Олдинги уч қизга ҳам ўзи доялик қилди. Оқибатли хотин, қарғаса ҳам, қовоғини уйса ҳам, киндигини ўзи кесди, ўзи бешикка солди. Қўни-қўшниларга сочқи берди. То чилласи чиққунча ёнидан бир қадам жилмаган эди. Аммо уйга келган куни, «Буваси, келинингиз яна қиз туғса, мени талоқ қўйинг, лекин бориб қарамайман! Ҳайла, оғзини кўпиртиришни билади, энаси қарасин!» деганди. Қайсар хотин. Аммо тўртинчисида ҳам борди, мана, бешинчисининг ҳам бошида ўзи турди, лекин ўтган галгидек тўнини тескари қилиб қайтиб келди.

– Олдада ким бор? – сўради Очил бобо анчадан бери қўл урмаган иши, кўрпа-ёстиқни йиғиб, уйга киритаётган хотинидан.

– Энаси! Улжонингиз бўзчининг моксидек бўлиб чақириб келувди, – деди кўрпача кўтариб кетаётган жойи, бўсағада таққа тўхтаб. – Қарасин-да! Мен айтганман. Кўнгли кўнглидан қолсин, қўрқадиган жойим йўқ!

– Бемаъни гапирма! Қизингни жўнат, нон-пон қилиб берсин. Кир-пири бордир...

– Ҳеч қаерга бормайди! Чойини қайнатсин. – Тўти момо шундай дея ичкарига кириб кетди.

Бобо сигирни соғиб келиб, энди ўчоққа чой осган қизини чақирди.

– Чарос! Қизим, сен бориб, янганга ёрдам бергин. Чақалоқ кипти.

– Вой? Қачон? – қиз ҳали бу хушхабардан беҳабар экан шекилли, югуриб келиб, отанинг оғзига қаради.

– Бугун.

– Нима бўпти?

– Қиз.

– Ҳа... – кейин кўз ости билан ҳозиргина онаси кириб кетган уйга қаради. – Шунга экан-да.

– Ҳа. Сен бор, ёрдам бер.

– Хўп. Отини нима қўяйкан? – беихтиёр қизикди қиз.

– Кўп гапирмагин-да, тез бор.

– Майли, майли, – қиз шундай дея чопқиллаб кўча эшиги томон юрганди, ичкаридан онаси чиқиб қолди.

– Хув, қаёққа?

Қиз эшиккача бормай таққа тўхтади. Ўрнига ота жавоб берди.

– Рашитникига! Келинга қарашсин. Қуда момомам яримжон хотин. Нима, эна-болани майиб қиласанми энди?

– Бормайди! – ўшқирди момо. – Ҳай, изингга қайт!

Қиз отасига қаради.

– Бор, боравер, – деди Очил бобо. Сўнг хотинига юзланди: – Эсинг жойидами? Қандай бугун енгиллашган келин уй ишига бўлади?

– Ўғил туққанда ҳаммасини ўзим қилайдим! – момо ҳовуридан тушолмасди. – Керак бўлса, сигириниям соғиб, хамириниям қилиб берайдим!

– Эй, Худонинг қаҳрини келтирма! Бор, чойингга ўзинг қара! – Очил бобо шундай деди ва кўча эшиги олдада тош қотган қизига «Кетавер» деган ишора қилди.

Қизи чиқиб кетгач, Тўти момо шанғиллаб ошхонага кирди. Қизи соғиб келган сутни қозонга солди. Дастурхон-

га унади. Унгача Очил бобо подани кўшиб келган ўглини ёнига чақириб, нариги қишлоққа тушган икки қизи ва пахталик ердан берилган янги участкада яшовчи катта ўғлига суюнчига юборди.

– Янгамнинг қизи бўпти, де!

Эрининг қувончи, хотиржамлигини кўриб, Тўти момонинг яна қони қайнади. Апил-тапил қозондаги сутни товоққа бўшатди-да, иддао билан чой дамлаб келди.

– Келинларингиз қиз туғса, хурсанд бўласиз. Яна тарафини олиб, юзимга ёстиқ биланам уришдан тоймайсиз. Ўзингиз ичаверинг! – дея ҳар кунгидек чойни пешлаб, эрига пиёла тутиш, ёнгинасида ўтириш ўрнига уйга қараб юрди.

– Бу ёққа кел!

– Йўқ! – Тўти момо ёш қиздек бош ирғанича араз билан уйга кириб кетди.

– Ҳиҳ... – Очил бобо чорпоёда ёлғиз ўтириб, чой ичди. Шарт туриб, ўғлини кетмоқчи ҳам бўлди-ю, «Ҳозир улар чиллалик. Ўзлари билан ўзлари. Бир-икки кун ўтсин» деди.

Бобо чойни ичиб бўлганда куёш бир терак бўйи кўтарилиб, чорпоёга уйнинг сояси тушиб турарди. Соясалқин. Пастқамгина ҳовли сатҳини ялаб ўтган майин шабада юзга урилиб, кўнгилга ҳузур бағишлайди. Очил бобо ёнбошлаб ўғли ҳақида ўйлади. Беш қиз.

– Илойим болаларининг бахтини кўрсин. Ҳали ёш, насиб бўлса, ҳадемай юзи ёруғ бўлади. Биз ҳам уч йил фарзанд кутганмиз... Тагин, оралари ҳам тўрт-беш йилдан.

Шу пайт кўча эшигидан чопиб кирган кенжаси ёнига келиб ўтирди-ю, хаёли чалғиди.

– Ота, мана, суюнчи опкелдим! – деди у чўнтагидан тўрт-бешта ғижимланган пул чиқариб.

– Яша, – деди ота. – Энди чойингни ич-да, мактабингга бор. Пул ўзингга. Ширинлик олиб егин.

Йигитча ғижимланган пулни тахлаб чўнтагига тикди-ю, ошхонага кирди. Унга тухум қайнатилмаган экан, кади ичидан тўртта тухум олди-ю, икки томонидан гугурт чўп билан тешиб, хомлигича ичиб юборди. Уйга кириб кийимларини алмаштириб чиқаётганди, даҳлизда ўтирган онасини кўриб қолди.

– Ҳа, эна, – деди. – Тухумам қайнатиб қўймабсизлар-а?

Тўти момо жавоб бермади. Ўтираверди. Ўғил ҳеч нарсага тушунмай аста чиқиб кетди.

– Чой ичмайсанми? – деди ота ўғлининг кетаётганини кўриб.

– Йўқ. Тухум ичдим.

– Ҳа, майли. Вақтлроқ ке.

Шундан кейин Очил бобо ёнбошлаб ётган кўйи уйга қараб овоз берди.

– Тўти? Ҳей, бу ёққа ке!

Ичкаридан садо чиқмади.

– Нима бало, ухлаб қолдингми? Ё келиним қиз туғди, деб ўзингни осдингми?

Яна жавоб бўлмади. Очил бобо билди: хотини хафа бўлиб ўтирибди. Вақтида, шу келинни олишда ҳам у оёқ тираб, қарши бўлган. «Керак эмас, энаси қаторасига бешта қиз туққан! Буям шунга тартади. Кейин жуда майда қиз. Менга гурсиллаган келин керак!» Аммо ўғли иккисининг хоҳишига қарши чиқолмаганди. Бояқиш ҳақ экан. Келин онасига тортди. Бобонинг ҳам ичидан қиринди ўтса-да, сездирмади. Худого солди.

– Тирноққа зорлар қанча. Насиб бўлса беради. Буни-си бўлмаса, униси...

Орадан яна беш-ўн дақиқа ўтгач, ичкаридан Тўти момо чиқди ва хўмрайиб келиб, чорпоёга ўтирди.

– Ҳе, сенга нима бўлди? – деди Очил бобо. – Осмон кўлингга бўлса, ташлаб юбор, лекин Оллонинг иродасига қарши чиқма! Ўзинг тортган азоблар ёдингдан чиқдимми?

Тўти момо эрига бир қараб кўйди-да, дастурхон четига бостирилган чойнакни олиб, ошхона томонга юрди. Кетаётиб:

– Сиз қачон элга дастурхон ёзиб, неварга тўй қиласиз? Шуниям ҳеч ўйлайсизми? – деди зорланиб.

Очил бобони ток ургандек бўлиб, мияси шанғиллаб кетди. Бу гап «Сиз қанақа эркаксиз ўзи?» дегандек оғир ботди.

– Бу ёққа ке! – деди ўдағайлаб, аммо хотини унамади. Эшитмагандек бўлиб, ўчоқдан чой дамлаб келди ва чорпоёга ўтирди.

– Келиним ўғил туғди, деб кўни-кўшниларга чачала беришимни, сиз чойхонага чиқиб, бир ош буюртиришни, «Ҳақберди бува» бўлишни хоҳламайсизми? – деди бир пайтлар кулча юзига ярашиб турувчи кулгичларини ўйнатиб. Сўнгра эрига шундай илтижоли қарадики, шундагина Очил бобо унинг йиғлаётганини билди ва сурилиб, ёнига ўтирди.

– Кампир, – деди елкасига кўлини кўйиб, – сен билан мен нимани хоҳласак, ўшандай бўлавермайди. Ниятингни бутун қил. Ҳали ҳаммаси яхши бўлади. Тўйлар қиламиз. Вечерда невараларингни кўтариб, ўйнайсан, ўзим тўйи бошида бўламан. Ҳаммаям сендай бир хил, оқ-қора қилиб туғолмайди.

Тўти момо эри унинг доим бир ўғил кетидан, бир қиз туққанлигига шаъма қилаётганлигидан чехраси ёришгандек бўлди.

– Биттагина ўғли бўсайди...

– Бўлади, насиб бўлса, – бош ирғади Очил бобо. – Мен бир нарсани ўйладим. Шу қизга «Ўғилой» деб от қўйсак. Зора, кейингиси...

– Нима қилсангиз қилаверинг, мен аралашмайман, – деди Тўти момо ёноғига думалаб тушган икки томчи ёшнинг ени билан артиб.

– Шунақами? – Очил бобо жойидан туриб кетди. – Феълинг курсин сени!

Бобо хотинига бошқа гапирмади. Уч кун ўтиб, ўғлини кетган борди-да, чақалоқнинг кулоғига азон айтиб, «Ўғилой» деб исм қўйди.

Шу кундан қайнона келинни кетган келин қайнона уйда куни қайнонасининг олдига бормас бўлди. Ҳар иккисининг дарди ичида бўлди.

Ҳар иккиси яшириб-яшириб йиғлар, Худодан ўғил сўрар бўлди.

Ҳар иккиси умидвор бўлди. Ўзлари истамаган ҳолда бир-бирига душман бўлди, аммо бир-бирларини отмади, бир-бирларини лаънатламади. Гўдак икки ойлик бўлганида иситмаси кўтарилиб кетиб, бутун оила оёққа турди. Шунда Тўти момо уч кун неварасининг бошида йиғлаб ўтирди. Гина-кудуратларни унутиб юборди, аммо келинга қовоғини очмади. Бола тузалиши билан уйига келиб олди. Худодан юзлари ёруғ бўлишини сўради...

Шундай кунлар кетидан ойлар келиб, кўз очиб юмгунча орадан икки йил ўтиб кетди.

Қишнинг илк кунлари эди. Биринчи қор захри ердан кетмай туриб, яна қор ёққан, ҳаво Тўти момонинг авзойидан ҳам бузуқ эди. Қибладан эсаётган изғирин том бошидаги қорларни совуриб, орқа томонга уйиб ташлаётганди. Кечки маҳал. Уйлар совуқлигидан ҳамма бир хонага йиғилиб, кечки овқатни еб ўтиришганди. Бир пайт ҳаллослаб Рашид кириб келди.

– Эна, Бормасангиз бўлмайди! Келинингизнинг маза-си йўқ! – деди салом беришни ҳам унутиб.

– Бормайман, энасини қақир! – Тўти момо чўрт кесди.

Очил бобо гап нимадалигини англаб, хотинига деди:

– Борасан! Сен туриб, энаси келадими?

– Ким келса келаверсин! – Тўти момо энди тамоман тескари қараб олди.

– Бормайсиз-а? – илтижоли, ҳам аламли қаради ўғли.
– Йўқ!
Рашид бошқа гапирмади, шарт кетига бурилиб, чиқиб кетди.

– Эракнинг сазаси ўлгунча ҳўкизнинг бўйни узилсин, деган ота-буваларимиз. Бор, агар йўқ десанг ўзим бораман! – деди Очил бобо хотинига ўдағайлаб.

Тўти момо бир пас кўзлари билан ер чизиб, дастурхон четини қайириб ўтирди-да, ирғиб ўрнидан турди. Бошидаги катта рўмолини иягидан танғиб боғлади ва энгил нимча устидан эрининг оҳорли чопонини кийиб, кенжасига юзланди.

– Тайсинжон, мен билан юр...

Тўти момо ўғлининг қўлтиғидан тутганча қишлоқ итларини вовуллатиб, изғиринли тунда тошкўча охирига қараб кетди. У ердаги оппоқ қорни ғарч-ғурч босганча алланималар дея пичирлаб борар, аммо нима деётганини ўзидан бошқа ҳеч ким тушунмасди.

Очил бобо бомдодга турганди, кўча эшиги шарақлаб очилгани эшитилди ва дам ўтмай даҳлизга кенжаси ҳаллослаб кириб келди.

– Ота, ота? Суюнчи беринг! Суюнчи!

Очил бобо бирдан сездди.

– Ўғилми?

– Ҳа! Энам, «Бор, отангдан суюнчи ол!» деди.

– Нима берай? – отанинг чехраси ёришиб, кўз олдини қоплаган туман тарқаб кетгандек бўлди.

– Битта бокс қўлқоп билан меш олиб беринг. Мен ба-рибир боксчи бўламан!

– Бўпти! Бугун физкультура маллиминга айт, менинг олдимга бир кеп кетсин.

– Майли, ота. – Йигитча ўзида йўқ хурсанд эди. Очил бобо эса ўзича...

Бобо бир ҳафта хотинини кутди. Дарак бўлмади, шунда чиллалик уйга ўзи борди. Уйга кирса, хотини ўн

саккиз яшардек бўлиб, иссиқ печка олдида терлаб-пишиб хамир муштлаб турибди. Ток плитада тухум қовриляпти шекилли, ҳиди чиққан.

– А, ҳорма! – деди бобо кулиб.

– Бор бўн! Уғлим ҳақиқий ота бўлди, бир хабар олаям демайсиз-а? – деди кампир хамирли қўлларини кўтариб, шимарилган энги билан пешонасидаги терни ар-таркан. – Ўҳ, ўпкам пишиб кетди-е...

– Сенга нима зарил? Энаси қисин...

– Ҳо. Мен ҳали ўлганим йўқ! Ҳаммасига кучим етади! – Тўти момо шундай дея яна хамир қоришга тушди. – Ҳовлиқиб бирдан олдига кириб кетманг яна. Бир пас на-фасингизни ростлаб олинг.

Очил бобо кўз ости билан хотинига қараб, жилмайди:

– Кампир, йилинг нима эди?

– Нима қиласиз?

– Сурадим-қўйдим-да...

– Ўзиники-чи?

– Нимага сўраяпсан?

– Бир айтинг, – момонинг қувлиги тутди.

– Биласан-ку, адаш...

– Айтишга уяласиз-а, бобой? – Тўти момо яйраб кулди. – Айтганча, дарров уйга жўнаб қолманг, неварангизга от қўйиб кетасиз.

– Бирор нима деб чақираяпсизларми?

– Ҳа. Сардорбек! Лекин буваси қўлоғига азон айтиб қўйгани яхши-да.

Очил бобо яна хотиржам жилмайди.

– Айтганча, бир ҳафтадан бери қорангни кўрмайман...

– Неварамга қараяпман! Келинни жойидан турғизганим йўқ. Энасигаям жавоб бериб юбордим.

Очил бобо ҳансираб, чуқур-чуқур нафас олганча пешанасидаги реза-реза терни артаётган хотинига кўз ости-дан ўғринча нигоҳ ташлади.

– Ҳа-а, шунақа де...

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Асқар ТЎЛЛИЕВ

Ғамларинг бирма-бир босдим кўксимга

* * *

Ҳавасим келар гоҳи,
Кўкнинг тўлин ойига.
Тўкилади дил оҳи,
Орнақулнинг сойига.

Чексиз адирларига,
Доим меҳрим иллинар.
Майсазор қирларида,
Тинмай сайрар какликлар.

Тогларида ёшликнинг,
Минган эдим отини.
Унутмайман ҳеч қачон,
Даралари, сойини.

Дехқонобод тумани

* * *

Иссиқ қучоғингни соғиндим қишлоқ,
Руҳимни уйғотди саболар сеҳри.
Нафармон гулларга бурканиб ҳар ёқ,
Қулбамни ёритди қўёнинг меҳри.

Ўйларинг йўлларим ёритди бехос,
Ғамларинг бирма-бир босдим кўксимга.
Бир сўз тополмадим таърифингга мос,
Ҳар гардинг сиёҳи тўкилди кўзга.

Ўроз ХАЙДАР

Ёмғир Ёлпорида паралганда куй

Шомни унсиз ёқар шафақ ялғи,
Ойдинкўлни қучар совуқ аланга.
Куйш – кўкнинг ўлмас олтин балиги,
Муздек тўлқинларга сочади танга.

Энтикади олис-яқин соҳиллар,
Кўл силкитар бўйчан тераклар хушқол.
Кўл бўйида майин кулади гуллар –
Сарин сабо асло тугдирмас малол.

Ой кўлтиқлаб олтин болишин аста,
Мўралайди имсиз уфқ баридан.
Кўл шалоплар, қуёш орзу-ҳавасда,
Озод сузиб чиқар сувнинг қаъридан.

Уфқларга, сабо қуритмоқ бўлиб,
Кўяр қуёшнинг хўл кўйлагин илиб.

Аёл муҳаббати улғайтиради,
Навқиронлик фаслин этади ато.
Рухингда жаранглар самовий садо,
Қалб кўзинг офтобин тунда кўради.

Муҳаббат шароби нақадар хушбўй,
Жаннат гулларидан ҳиди ўткирроқ.
Ҳатто чақмоқда ҳам кўзгалур титроқ,
Не рўбарў келса, қучоқ оч ва суй.

Тантиқ мушук каби суйкалур сабо,
Ширин калом бўлиб дилда ёқур ўт.
Менинг бармоқларим букиб-да, оббо,

Сен шоввоз хатомни санайсан беҳуд,
Майли, хатоларим санайвер, раҳмат.
Саналган нарсадан, лек сўнар ҳайрат.

Ўзингни бағишла – сенинг фармонинг,
Қуёшдай тугилиб қутганим шуми?
Ўзимни ўзимга тутганим шуми?
Белгисиз белгидай чатнар армонинг.

Кўрмаган кунларим қурисин юзи,
Осонми кунларга ўзни бағишлаш.
Хушламаган кунни оғирдир хушлаш,
Жонда ўт ёқади кўринмас изи.

Ҳар чатнаган юлдуз оҳимдир менинг,
Оптоқ чорлоқ каби учар зорланиб.
Кўкдаги камалак роҳингми сенинг,

Рангин дарвозасин очар орланиб,
Ўзни бағишлабман йўқликка, эвоҳ.
Ўзганики экан севганим бу роҳ.

Хуркмаган қушимни хуркитган недир,
Кўзимдан нур қочди, ақлимдан ақл.
Ошингда ногаҳон кимдир кўрса қил,
Қилга банди бўлма, деяр бегидир.

Ҳамма харидордир йўқ уловимга,
Кимнинг бозорини айловдим касод.
Балким азобимдан тўярсан роҳат,
Кафиллик ўтмадинг қарз-тўловимга.

Чумолига шернинг кучи не даркор,
Дон деб судрамас-ку, ўлик қобонни.
Қачон тўғри чизиқ тортган қай паргор,

Ҳар белги кўрсатмас тўғри томонни.
Лекин қибланомам ўзингсан, юрак.
Сенсиз равон йўлдан адашгум бешак.

* * *

Осмон – улкан туйнук, тошимни отсам,
Сигмади, заминга тушиди сочилиб.
Юмуқ кўзларимга инди нур бўлиб,
Кўнглим хоки тўзғиб тупроққа ботсам.

Чашма солди уммон ўкиригини,
Гуллар чақмоқ бўлиб чақилди нолон.
Силкиниб, силтаниб, қутуриб тўфон,
Тўкди дунёнинг бор ўкиригини.

Зулмат жандасини ювди ёмғир сўнг,
Бир ажиб фароғат қоқди қанотин.
Суйинсанг, зарра ҳам кўрингайдир чўнг.

Такрорлагинг келар ҳар ненинг отин,
Осмон туйнугидан сўғриб қўёшни,
Кўкка отгунг юлқиб, бошингдан бошни.

* * *

Чалдимикин ой кўнгиругин,
Жаранглади еру кўк титраб.
Юрагимни юборди ўртаб,
Ёки қизнинг ўтли нигоҳи.

Тубсиз чоҳга қулаётгандай,
Кўлларимни кўкка чўзаман.
Уйғотади қалбни шу заман,
У, кўксимда тилга кириб най.

Исёнкор ел ва гамгин хаёл
Сочар қалбдан муҳаббат хокин.
Кўкдан эса боқиб бесавол

Беун чалур ой кўнгиругин.
Ишқдан куйлар ул ўтли нигоҳ.
Мен ўзимга асирман, эвоҳ.

* * *

Ёмғир чилторидан таралганда куй,
Ҳатто сув тубида мавжланур тошлар.
Тупроқни қуйдирар мен тўккан ёшлар,
Йўлингда йўл сўраб ўлтиргум шу қўй.

Ҳар нарсада ўзим кўраман беҳуд,
Ва эрмаклар чалгум синган созимни.
Қуёш эшитмайди ўз овозини,
Кўр мисол пайпаслар осмонни беқут.

Оловли галаён шовури абас,
На таскин уқмоққа қодирдир бу сас.
Аччиқ хотиротнинг кўзгусида дуд.

Олов ўзи ёниб ўзи ўчгандай,
Гўё ҳамма нарса бўлади унут.
Қирқ йил яшаб, ёрим илк бор қучгандай.

* * *

Сен кетдинг, кўксимдан узилди Юрак,
Эллик йил излаган шеъримсан, ахир.
Қуйлар куйган хазон, гул хиди тахир,
Тоғ чўкмай деб ерга тираган тирсак.

Айрилиқ изтироб ёргучоғидир,
Токай юрагимни дондек янчурсан.
Идроким кўзига игна санчурсан,
Қуёш кимнинг томчи қони доғидир?

Оҳ кетдинг, кундузи қорайди ҳар ён,
Юлдузлар чўгидан тераман сўзим.
Тонгги шабнам каби дилдирар Осмон.

Наҳот энди очиқ кетажак кўзим,
Тошимни эзмакдан шодлангунг шоён,
Ўзга бир осмондан боқар юлдузим.

* * *

Йўлсиз одам йўл бошин излар,
Адашганда қарамас ортга.
Манзили йўқ манзилни кўзлар,
Истак ўтин ёзмайин қорга.

“Ҳар яхшига бордир бир ёмон”,
Шу сақлар Ер мувозанатин.
Истак – Ҳақдин ягона эҳсон,
Таъмир этгай қалбнинг зийнатин.

Йўловчиман, танҳо ҳамроҳ Ишқ,
Лутфи ёлгон эмасман асло.
Зулмга дил очганда ошиқ,

Йўл сўнгида кутгуси жазо.
Йўлим боши эрур асли Ишқ,
Бундан бошқа манзилим ҳам йўқ.

* * *

Ким мени койима, бўларим бўлди,
Кўнгиругим ҳар ким чалди-ку, ахир.
Чўпида ўйнатди бу танноз тақдир,
Мил билан эрмаклар кўзларим тилди.

Кўзимдан нур эмас, сачраганда қон,
Оловда чўмилди жону жаҳоним.
Қуйиб лахтак-лахтак учди осмоним,
Офтобим кўзи кўр, борим зимистон.

Менинг куйлаганим илоҳий Ишқдир,
Аллоҳим дилимга битган қўшиқдир.
Гумоним муҳаббат, ишонганим ҳам.

Ер билан қўшилиб олурман нафас,
Ёлғизлик тутунин ечурман у дам,
Тирикликнинг ўзи симтўрсиз қафас.

лект мавжуд. Баъзи шевалар бир-биридан тубдан фарқ қилади.

Коми – аглютинатив тил: сўзлар турли хил сўз ясовчи кўшимчалар орқали ҳосил бўлади. Масалан, рус тилида ифода этилган бутун бир гапни коми тилида битта сўз билан англиш мумкин:

Они надели шапки – рус тилида;
Шапкаасисны – коми тилида.

Тилимизда шимол халқларининг ўзига хослигини кўрсатувчи сон-саноксиз сўзлар мавжуд. Масалан, қорни тасвирлаб берадиган бир неча сўзлар бор: биринчи қор, ерда ётган қор, эриётган қор, дарахтларда турган ўрмон қори. Урғу ҳар доим сўзнинг биринчи бўғинига тушиши билан муסיқийлик касб этади.

Коми халқ оғзаки ижодида паҳлавон Пере ҳақида афсона мавжуд. Афсонага кўра баҳодир айиқ ва қиз жуфт-лигидан дунёга келган. У инсон бўлса-да, бутун атрофга инсонга хос бўлмаган мислсиз куч-қудрати билан танилади. Бу куч унга айикдан мерос. Пере Зарань(“Тилла қиз”) исмли қизни севиб қолади. Коми халқи ана шу бирлашув орқали дунёга келган экан.

Тилимизнинг бойлигини, гўзаллигини аллаларда кўриш мумкин. Уларда миллатимизнинг бор бўйи-бастии, кучи-қудрати акс этган. XX аср бошларида Вениамин Чисталев томонидан ёзилган “Алла” то ҳозирга довуру қийматини йўқотмаган.

*Бувим мени йўрғақлади,
Алла айтди тун бўйи
Алла, болам, алла.
Бувим уйку чорлайди,
Беланчак ғичирлайди,
Ғичир-ғичир-ғичир.
Бувимнинг мунгли овози,
Ҳамоҳанг беланчак сози.
Алла, болам, алла.
Тилла ўғлим, ухлаб қолгин,
Юрак кўрим, ухлаб қолгин.
Алла, болам, алла.*

– Илк коми асарлари қачон яратилган?

– Коми адабиёти ўзбек адабиётига таққосланадиган бўлса, у қадар қадимий эмас – бир юз эллик йилни қамраб олади. Унинг пайдо бўлиши христиан дини билан узвий боғлиқ. Христианлик қабул қилинган, коми тилига диний матнлар таржима қилина бошлаган.

Илк коми шоири Иван Куратов XIX асрнинг 60-йилларида яшаб ўтган. У “Инжил” матнларини коми тилига таржима қилган ва ўзи ҳам шеърлар ёзган. Жуковский, Крылов, Пушкин, Лермонтов, Вольтер, Шиллер, Гейне, Петрарка асарлари ҳамда Қуръон сураларини ўз она тилига маҳорат билан ўгирган. И.Куратов биронта ҳам бадий ижод намунаси бўлмаган тилда шу қадар гўзал асарлар яратдики, улар бугун 8 та қўлёзмалар тўплами ҳолида сақланяпти.

Бу тилдаги адабиётларда асосан халқ оғзаки ижоди тажрибаларидан фойдаланилган. Замонавий коми адабиёти асосини маросим фольклори ва сеҳр-жоду эпослари ташкил этган, мифологик асарларга ўрин берилган. Мифологик образлар Д.Фролова, А.Шебырева, Е.Козлов, В.Бабина, С.Журавлев, Г.Юшкова шеърларида бадий юксакликка кўтарилган. Миллий афсоналар асосида О.Уляшевнинг “Ибодатхоналар поэмаси”, “Арғимчоқ”, “Кумуш зиғирпоя”, “Тилла шохли буғу” асарлари саҳналаштирилган. Замонавий шоирлар – Галина Бутырева, Нина Обрезкова, Анжелика Елфимовалар ижоди адабий жамоатчиликда қизиқиш уйғотяпти.

– Замонавий коми адабиёти асосини нималар ташкил қилади?

– Бугун дунё адабиёти янгича руҳ, янгича ифода ва ўзига хос тасвирдаги асарлар билан лиқ тўла. Ҳар бир халқнинг катта адабиётлари, севиб ўқиладиган асарлари бор. Республикамизда шундай ёзувчи ва шоирлар борки, баъзан уларни бутун дунё ўқиладиганидан афсуслана-ман, қийналаман. Балки ўзбек адабиёти ҳам бу ҳолатни бошдан кечирадигандир.

Бугун замонавий коми адабиётида Галина Бутырева, Михаил Елькин, Александр Лужиков, Евгений Козловлар ижоди янгича образлар, ғоялар ва оламни турли томондан тушуниши билан кишини жалб этади. Шу боис коми лирикасида бевосита инсон ички оламига, унинг ҳис-туйғулари, кечинмалари ва тафаккур тарзига мурожаат этила бошланди.

Аксарият мамлакатларда бўладигани каби бизда ҳам аёллар шеърляти асосий ўринга чиқаяпти. Эстон ёзувчиси Арво Валтоннинг таъкидлашича, “Фин-угор адабиёти аёллар шеърлятидаги алоҳидаликлари билан кўзга ташланяпти. Хусусан, аёллар кўп экспериментлар қилишяпти, бадий шакл ва рамз-тимсоллар билан эътиборни жалб этаяпти. Янги асрда шеър ёзаётган аёллар шу қадар кўпки, қарийб, бутун адабиёт аёллар адабиётига айланиб қолгандек”.

Илк коми шоираси – Александра Мишарина 60-йиллар авлодига мансуб. Шеърларида шимол табиати ўта нафис акс этганки, ўқигандан сўнг болаликдаги эртақларга қайтгандек бўласиз. Яна бир шоира – Галина Бутырева шеърляти шакл ва жанр хилма-хиллиги, мавзу кўлами, образ қурилиши билан ўзига хос. Унинг верлибрлари бир томондан Болтиқбўйи(фин ва эстон) адабиёти билан боғлиқ бўлса, иккинчи бир жиҳатдан халқ оғзаки ижоди-га бориб тақалади. Шунингдек, Олег Уляшев ижоди лириклиги, сирлилиги, туйғуларнинг чуқур ифодаси, сокин хаёлчанлик, ёруғ изтироб, муסיқийлиги билан юракка тез етиб боради. Евгений Козлов сезги ва ҳис-туйғуларни, инсон ички ҳолатини импрессионистик услубда акс эттиради – таассурот, киши билмас туйғулар, безовталик хира ва оч рангларда ифодаланади.

Е.Козлов шундай ёзади:

*Қандай яхши ёмғирдан кейин
кузги ўрмон бўйлаб дайди моқ –
Сукунат...*

*Дарахтларга тегиб ўтаркан,
олтин барғлар тўкилиб кетар.
Пириллаб учади капалак мисол,
шабада элтади манзилга.
Фикр ташриф буюрар,
биноқ қандай майин ва сирли,
япроқларнинг тўкилиши...*

– Насрдаги уринишлар-чи?..

– Замонавий Коми насри секинлик билан ривожланыпти. Агар 60-80 йилларда повест ва роман жанрида мукамал асарлар яратилган бўлса, 90-йилларда кичик насрий жанр ҳисобланган ҳикоя ва миниатюралар ёзишга ҳамда ўқишга эҳтиёж кучайди. Уларда замонавий қишлоқ одамларининг ҳаёти акс этган. Ёшлар яхши яшаш истагида қишлоқларни тарк этишяпти, қишлоқлар келажаксиз қоляпти, у ерларда ҳаёт охирлаб борапти. Бу мавзуларда А.Ульянов қатор ҳикоялар яратган. Роман жанрида тажрибага эга, оқсоқол ёзувчилар ижод қилишяпти.

– Айни кунларда қайси адабий йўналишга нисбатан қизиқиш кучли?

– Адабиётга бирон-бир йўналишни қўлидан етаклаб олиб кириб ёки тўғри келмаса, қувиб чиқариб юбо-

риб бўлмайди. Ҳар бир инсон ўз хаёлларига, ўйларига, ҳис-туйғу ва кечинмаларига таниш йўлдан юради, қалб гўзалликларига мос келадиган “идиш”ни ахтаради.

Артур Рембони яхши биласиз, дунё адабиёти хази-насида гўзал символик шеърлари сақланиб қолган. У 19 ёшигача бутун дунё китобхонини лол қолдирадиган асарларини яратиб бўлган, символизмга асос солганини ўзи билмаган. Айтмоқчиманки, бугунги кун адабиётида ҳам биз билган ва билмаган йўналишлар асарларимиз замирида, юракларимиз қаърида юзага келадиган бўлиши мумкин. Саволингизга қайтадиган бўлсам, айна кунларда бизда кенг тараққий этган оқим – этнофутуризмдир. Бу оқим бизнинг адабиётга эстон ва удмурт адабиёти орқали кириб келган. “Этнофутуризм” атамаси 1994 йилги этнофутуристулар конференциясидан сўнг яхши тарқалди. “Этно” атамаси – миллий ўзига хос, этник-мифологик футуризм. Бу йўналишдаги асарларда замонавий постмодернистик олам қурилишида ўзига жой излаб, рақобатбардошликка бўлган кучли интилиш сезилади. (Бу – Маяковский ёки Маринетти ижод қилган футурист оқим эмас).

Айнан мифологик ва постмодерн асарлардан сўнг инсон ўзида битмас-туганмас ҳаётининг энергияни ҳис қилади. Янги йўналиш бир вақтнинг ўзида қадимий анъана, урф-одатлар оламининг замонавий ҳис қилиш билан уйғунлашувидир. Этнофутуризм – бу замонавий анъанавий маданият орқали тушуниш, тавсиф қилиш ва тушунтириш. Бунда фақат ўз халқи фольклорига мурожаат қилинмайди. Ахир фольклорга ўз вақтида Пушкин, Шекспир ва Гомерлар ҳам мурожаат қилишган.

Этнофутуризм – бу фольклорнинг бутун жаҳон постмодернизми билан диалоги, ўтмиш ва келажак халқларнинг суҳбати асносига қурилади. Рассомлар – Павел Микушев, Юрий Лисовскийлар ижодида этнофутурист руҳ устунлик қилади. П.Микушев ўз ишларида қадимий Пермь алфавити ҳарфлари услубидаги тасвирларни кўрлайди, космогоник ғояларни акс эттиради. Ўз вақтида Коми адабиётига этнофутуризм билан бир қаторда этносимволизм ҳам кириб келаяпти.

– Ҳозир бутун дунё адабиётида шеърининг қандай қиймат касб этаётми, деб ўйлайсиз? Бадиий дид ҳақидаги фикрларингизни билмоқчи эдим?

– Бизда ҳам адабиёт бошқа халқларники сингари нооддий ҳолатларни бошдан кечирапти. Утган асрнинг 20-30 йилларида рус шеърининг тонги отган эди ва бу ўтмиш қаърига сингиб бўлди. Ҳозир дунёнинг деярли ҳамма нуқталарида компьютер тили ҳукмронлик қилапти, инсонлар қисқатгина SMS хабарларни ўқишга кўникма ҳосил қилишяпти. Буларда инсон туйғулари ва безовталикларини тўлалигича акс эттириш имконсиз. Технология шу қадар тез илдамлаётгани, ҳар сонияда инсон ҳаётида мислсиз ўзгаришлар юз бераёпти. Бу ҳолатда бир четда жимгина шеър овозига қулоқ тутиш энг соф секинликка ўхшаб кетади.

Вақт техник ва прагматик хусусият касб этапти. Шеърининг давралари ҳаддан ортиқ ичкарига қараб йўл олган. Танҳолик, хусусийлик, бир жойга ва бир замонга хос бўлмаслик – лириканинг асосий хусусиятларидан бири. Албатта, ҳар қандай ижодкор ҳам ўз асарларининг яхши адабда чоп этилиб, кўп сонли одамлар ўқишини хоҳлайди. Жиддий, мукамал шеърининг ўқувчилари кўп бўлган ўша замонларда ҳам адабиёт, санъат оммавийлашган эмас. Моҳиятан ҳам бунга жавоб топиб бўлмайди. Ахир шеърни чоп этиш мумкин, бироқ уни бир неча миллион нусхада яратиб бўлмайди. Асл санъат асарининг фазилати бу – унинг ягоналиги.

– Бадиий сўзнинг қадрсизланиши ҳис ва туйғуларингизда қандай кечинмаларни пайдо қилаёпти?

– Мен Америка ёзувчиси Рей Брэдберининг асарларини севиб ўқийман. Унинг “Жоконданнинг табассуми” номли асарида атом асрида инсонларнинг қандай ҳаёт кечираши ҳақида ҳикоя қилинади: шаҳарлар, уйлар вайрон этилади, бугдой далалари нурланади. Одамларнинг онг ва тафаккури “лат еган” ушбу асрда улар “маданият ва санъат устидан ғалаба” қозонишади. Инсоният тарихидаги ҳамма китобларни ёқиб кул қилишади, кун келиб эрта тонгданоқ Леонардо да Винчининг қўлга тушган асарини йўқлик қаърига йўллаш учун жамулжам бўлишади. Ниҳоят сурат йиртиб ташланади, бу ерда қатнашган бир болакай суратнинг йиртилмаган бир парчасини асраб қолишга эришади. Бола асарни ички чўнтагига яширганча уйига қараб югуриб кетади. Ҳар куни ой шуъласида йиртиқ сурат парчасига термулиб чиқади. Суратдаги аёл табассумидан қоронғу ва совуқ тун ёруғ ва иссиқдай туюлади. Ўйлайманки, бу ҳикоя фақат ўтмиш ҳақида эмас – бугунги техника асри, у билан қадам-бақадам ривожланаётган инсонлар, қалбсиз ва ички инсоний зийнатларсиз одамлар ҳақидадир.

Шуни ҳис қиламанки, инсон ҳар қандай югур-югурлардан чарчайди, ўйлашдан, фикрлашдан эса, йўқ, толиқмайди. Ўзи билан ёлғиз қолар экан, албатта, қўлига китоб олади, сеvimли ва сирли китобини...

– Эркин шеърлар ҳам ёзилаётими?

– Илк Коми шоири Иван Куратов XIX асрнинг ўрталарида ўз шеърларини силлабик-тоник шеър шаклида ёзади. Бу шакл ўз даврида рус шеърининг ҳам урф бўлган эди. В.Савин шеър яратишда қофиясиз, оқ шеърлардан иборат бўлган коми халқ кўшиқларига таянишни маслаҳат беради. XX асрда бу йўналишда В.Чисталев ўзини синаб кўрди. Шунингдек, у адабиётимизда оҳангли прозага асос солди. Бугун шеър шакллари ҳақида ҳамма қайғураяпти. Масалан, ҳозирда бизда верлибрлар ёзиш оммалашган.

Фин-Угор адабиётлари Ассоциацияси президенти Арво Валтоннинг ёзишича, қофияли шеър бу – кечаги куннинг нафасидир.

– Бу ҳақда сизнинг фикрингиз қандай?

– Менинг фикрим бўлакча. Қофияли шеър ўз қиймат ва моҳиятига эга. Шеър ўлчовлари шунчаки шаклий мўъжиза эмас. Қофияли шеър тўфайлигина ўқувчи ўз қаршисида проза эмас, айнан шеър турганлигини ҳис қилади. Қофия ва ўлчов муаллифнинг ўқувчига таъсир қуроли, ҳис-туйғуларни акс эттиришнинг энг бебаҳо “доривор”и. Шеър қофияли бўлар экан, унинг жўшқинлиги, ҳаяжони, ички фикр ва қуввати янада ошади.

Ахир қофия – сатрлар сўнггидаги оҳанглар такрори. Қачонки, матнда нимадир такрорланса, у албатта эътиборни жалб этади. Нафақат эътиборни тортади, балки кўнгилнинг кўринмас ипларига тегиниб ўтади.

– Маром, албатта зарур, дейсиз-да...

– Ҳа, маром – бутун тирикликка дахлдор. Жамийки инсоният аниқ маромлардан таркиб топган: йил фаслла-ри мароми, лаҳзалар мароми, юрак уриши мароми.

Маром – инсон яралишининг асоси. Инсон бадиий асар ўқиётганда, аввало, унинг маромини топишга ҳаракат қилади. Ўқувчи ва шеър, шоир ва асар айнан маром сабабли ялпитликка эришади.

Мен қачонки шеър ўқисам ёки ёзсам, юрагимнинг, нафасимнинг ва ўқиётган шеъримнинг мароми бирга жаранглашини истайман. Шундагина у асар менга ва туйғуларимга таниш ва тушунарли бўлиб қолади. Коми шоири В.Чисталев насрий асарлар ярагаётиб, унда шеър ўлчовини, яъни дактиль(урғу 1-бўғинга тушадиган уч ҳижоли туроқ)ни қўллайди.

Менимча, ҳар бир халқнинг маданияти ва адабиёти ўз ривожланиш йўлини ўзи белгилайди. Бугун аксарият

мамлакатлар адабиётида эркин шеър фаоллашар экан, бу эртанги кун учун имкониятдир. Эркин шеърларда ҳис-туйғу ва ҳаяжонларни ўзгача ифода этиш бир мунча осон ва малолсиз кўринар балки...

– **Коми адабиётида бадий таржимага эҳтиёж қай даражада? Чунки асосий халқ рус тилини яхши билади-ку...**

– Илк таржима асарлари ҳақида юқорида гапириб ўтдим. Бугун адабиётимизда бадий таржиманинг янги босқичлари бошланган бўлса-да, шоир ва таржимонларимиз асосан рус мумтоз адабиётига – А.Аҳмадова, С.Есенинга кўпроқ мурожаат қилишапти.

Тўғри айтдингиз, комиликлар рус тилини ўз она тили даражасида билишади. Шу боис жаҳон халқлари адабиётидан таржималар қилишга талаб ошмоқда.

Коми халқ шоири Альберт Ванеев 90-йилларда Шекспир сонетларини таржима қилган эди. Замонавий таржима амалиётида фин-угор адабиётлари – эстон, фин, удмурт, марий, мажор ва мордва халқлари адабиётларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Эстонияда бир оилага мансуб халқлар адабиётларини қўллаб-қувватлаш дастури бўйича 2007 йилда менинг шеърларим 4 тилда – коми, эстон, рус, инглиз тилларида чоп этилди.

Ўзвучи ва шоирлар ўзларига туғишгандек қадрдон халқлар асарларини ўз адабиётлари сафига кўшишар экан, бундан қувончлар поёнсизлигини ҳис қиласан.

Гўзал БЕГИМ суҳбатлашди.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Комил МАЖИД

Соғиниб борятман

* * *

Кипригим қайирир кўклам еллари,
Кўнглимда уйғонган бир ҳисни туйдим.
Кўнглим гўзалликни топган кунлари,
Баҳор кучогида Наврўзни кўрдим.

Узоқ юрдим бугун бир лаҳза гамдан,
Бахтнинг этагидан ушлаб югурдим.
Туйғуларим сизга етолган кунда,
Баҳор кучогида Наврўзни кўрдим.

Эркалади булбул гулни осуда,
Мен ҳам миттигина юракни тилдим.
Ҳамалнинг илк тонгги қадамжосида,
Баҳор кучогида Наврўзни кўрдим.

Бугун тилагимга олам етмади,
Қолганин дилимга яшириб қўйдим.
Фасллар эркаси, йил маликаси,
Баҳор кучогида Наврўзни кўрдим.

* * *

Яшириб яшашдан чарчадим,
Чинданам қийнадим юракни.
Қайтадан мен уни соғиндим,
“Кетдик” лаб қийнаган малакни.
“Кетдик” лаб юзургим келяпти,
“Йўқ-йўқ” деб оляпти жонимни.
Билмадим, нимадир бўляпти,
Чўгдек куйдириб хонумонимни.
Озорлар яширган кўксимдан,
Ғубордан гашиланиб кетяпман.
Бу юрак нимадан оғринган,
Баридан покланиб кетяпман.
Бир соғинч қоляпти дарбадар,
Бир ҳижрон яшаяпти ёнимда.
Бу дунё дегани дардисар,
Ё мен тушунмадим қонунга.
Баридан чарчадим, азизам,
Баридан холисан бир ўзинг.
Бир марта йўқотдим чинданам,
Бир марта силамай гул юзинг.
Соғиниб борятман тўкилиб,
Тоқатнинг тоғидан ҳатлайман.
Бир умр кўзингга тикилиб,
Соғинчдай тўкилмоқ истаيمان.

* * *

Ёмон экан – айбдордай яшаш,
Оғир экан – айбинг бўлмаса.
Бошқа иши йўқдайин атай,
Юрак – фақат, фақат тирнаса.
Яхши экан – ёмғирли кунлар,
Ёқар экан – тинмай қийнаса.
Бизни бирга қақшатса агар,
Ойдиндан оқ – туманли кеча.
Ёлгон экан – эртанги умид,
Алдар экан – хаёллар дайди.
Ғаниматдир, ғанимат бугун,
Юрак сени бугун кўрсайди.
Яшасайди гамдан тозариб,
Қувонсайди яна бир марта.
Юрагимга асли мен рақиб,
Солдим билиб шундайин дардга.
Шундай экан – тирнаганлари,
Шундай экан – оғриқ, азият.
Заҳмат чекиб узун тунлари.
Тонгда топган ягона ният.
Ёмон экан – сенизлик менга,
Яхши экан – ёмғирлар сайри.
Ҳаммасидан кечиб ёнингга,
БУГУН БОРГИМ КЕЛЯПТИ –
ЛАЙЛИМ!

Бахмал тумани.

Адиба УМИРОВА

Нурдан яратганими нигоҳларинми?

Ёш шоира Адиба Умированынг шеърларини ўқиб, адабиётимизга янги умидли қалам эгаси кириб келаётганидан қувондим. Шеърлар ёшликка хос эҳтирос билан ёзилган, ёшлик шавқи шундоқ уфуриб турибди. Эсда қоладиган ёрқин сатрлар кўп. Энг муҳими, образли тафаккур бор, самимият бор. Булар истеъдод нишонларидир.

Адибага ҳали мавзу ва шакл ранг-баранглиги, вазнлар хилма-хиллиги устида фикрлаш, ишлаш керак бўлади. Шеърят чидам, сабот, узлуксиз меҳнат талаб қиладиган қалб ишидир. Бу йўлда шоирага зайрат, фидоийлик тилайман.

Эркин ВОҲИДОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
Халқ шоири.

Ҳаммаси – ўткинчи, ҳаммаси – ҳаво,
Барига қўл силтаб, юрагимни ёқ.
Мен учун сеҳрга кўмилган маъво,
Сен учун ёнмоқда, юлдузларга боқ.

Қандай яхши боринг... борлигим ахир,
Ғамдийда ичимда кўкарар ҳавас.
Аччиқ кўз ёш билан тугамас тақдир,
Айрилиқ дунёнинг охири эмас.

Мени кўзларингда адаштириб кет,
Энг гўзал армонинг бўлайин ўзим.
Нақадар севмоқ – бахт, севилмоқлик – бахт,
Гул ёшда севмаслик гуноҳ, Азизим!

Ҳаётда энг сўнги чорамас хато,
Бир умр сўнмоқлик фаслимас, билгин.
Қарагин, нур тўкиб турибди само,
Ҳали яшаш мумкин, кутиши ҳам мумкин!

КАККУ

Ваҳимали чўкаётир тун,
Қунлар кириб келар долғали.

Ҳой каккужон, сайрамай тургин,
Бошламадим яшашни ҳали.

Ҳавасларим тўкилар йўлга,
Милтирайди умидлар шами.
Кирганим йўқ бирор кўнгилга,
Севаман, деб айтмадим ҳали.

Юрагим ҳам урар беомон,
Эшигимдан кетмайсан нега?
Мен ҳаётни яхши кўраман,
Бор бошқанинг деразасига.

Ҳаётимни таъқиб қилар у,
Само узра юзим бураман.
Сайрайверар тинмайин какку,
Мен яшашни хаёл сураман.

Ё бахтсиз қилдими кимни ўйларим,
Ёки ким мен учун яшади бекор?!
Отилган оққушдай титрар қўлларим,
Ярадор охудаёй юрагим бедор.

Қўрқинчли туюлар кўрган тушларим,
Тупроқдан қаддимни кўтаролмам тик.

Қаерга учини билмайди руҳим,
Шарпалар кўзимга кирар беҳадик.

Кичрайиб боряпман гуссалар аро
Безавол азоблар жонимни қистар.
Бу пайтда дўстларим тарк этмас асло,
Душманам ҳам узоқ яшашим истар.

* * *

Тўкилиш эмасдир яшаи тоабод,
Барига чидагин яна бир нафас.
Юр кетдик кўёшга, ҳаётда фақат
Хазонрезги фасл ҳукмрон эмас.

Барига қўл силтаб, сенга бораман,
Абадий гамингдан бошқаси надур?
Бу гўзал лаҳзалар – бизга юборган –
Балки Яратганнинг марҳаматидир...

Кўзларимни юмай, тушларимга кир,
Эриб борар, ахир, умрнинг шами.
Бу ёруғ оламда биз бўлмасак ҳам,
Тугамас дунёнинг машамшалари.

Бахтли бўлолмаймиз, бўлсак беқарор,
Ахир, ишқ бор жойда кўз ёш муқаррар.
Осмонда Худо бор, нима гаминг бор,
Заминда сен борсан, нима гамим бор?!

* * *

Келсайдинг...
исминга тўлса кўзларим,
Хушингни ўзирлаб кетсам мангуга.
Ҳали танимасдан, топмасдан ўзим,
Шивирлаб оқсайдим томирларингда.

Руҳинг само бўлса, топинса қўёш,
Сўнсам ҳам ҳеч кимга бермайин севсанг.
Бағрингга отилса, шу палахмон тош,
Кўксингга бошингни уриб йиғласанг.

Ҳийласи ўтмаса, жовдигар дуннинг,
Ёмғирга тўкилиб, эксанг юрагинг.
Гуноҳлар оқласа гуноҳлигини,
Ҳақнинг даргоҳини ёритса ишқинг.

Сенсиз нур сочмаса, бу еру само,
Абадий гамларим қучиб яшасанг.
Келсайдинг...

айланса тўхтаган дунё,
Кўзларимдан кечиб кета олмасанг.

* * *

Фақат қадр учун, фақат ор учун,
Ҳаётим куйгандир, жоним куйгандир.
Ёлғиз Ҳақнинг қизи бўлганим учун,
Мени гам суйгандир, қайғу суйгандир.

Эҳтимол, кўксимга отилган тошлар,
Энг гўзал шеър бўлиб кўчган сатрга.
Ўзимни гарқ этган аччиқ кўз ёшлар,
Нур бўлиб тушгандир гуллар атрига.

Қанча шон-шухратни назарга илмай,
Хазондай тўкилиб боряпман ерга.
Балки мен одамдай яшаини билмай,
Дилимни тупроққа қўйганман эрта.

Ҳақнинг хаёлида кездим оламни,
Биров сезди, биров сезмади хасча.
Агарда дунёда тушунган бўлса,
Қалбимни тушунди уч-тўртта майса.

* * *

Билмадим, бу не сир, қандайин тақдир,
Киприklarим қоқсам куйдиради чўғ.
Фақат азобига умримни бериб,
Бир он кўзларида яшолганим йўқ.

У хазин хотирим, ёдим дейману,
Овозин бир лаҳза унотолмайман.
У ширин туш дейман, хаёл дейману,
Ўзидан ўзимга кела олмайман.

Яна вужудимда қорийман исён,
Не учун ҳаётим яратдинг изсиз?
Уни тушларимда этгандинг аён,
Ерда қўшилмасми сояларимиз?

Малаклар тахтини этиб ихтиёр,
Қалбимга илинж бер, ишқ бер беғумон.
Усиз бўлолмайман асло бахтиёр,
Бахтли бўлолмайди менсиз ҳеч қачон!

* * *

Кўксимга ботади киприklarингиз,
Дардингиз дунёлар қизганар ҳатто.
Ўзимдан ўзига суйдиради ёлғиз,
Сизни бунча яхши кўради Худо.

Гулга ўралганми азобингиз ҳам,
Нурдан яралганми нигоҳларингиз.
Менинг ишқим хато дея йиғласам,
Фаришталар кечар гуноҳларингиз.

Сиз кимнинг кўксини куйдиргувчи гам,
Мен кимнинг умрига тикилган аҳдман?
Қанча кўксингизга ташласам қадам,
Ҳақнинг карамидан шунча бебахтман.

Мени деб ҳурлар ҳам ботар кўз ёшга,
Таъқибга қолади минг битта малак.
Жуда қўрқаяпман, сизни севишга,
Дунёнинг жаннати шу бўлса керак.

Жовли ХУШБОҚ

Руснинг содда боласи

(Василий Шукшин)

Улуғ истеъдодларнинг бари ўта ақлли, лекин ўта содда бўлади, деганди ижодкорлардан бири кулиб. Бу сўзлар ёлғон эмаслигига ишонгинг келади. Буюк адиблардан саналган Василий Шукшиннинг қизи Мариянинг отаси ҳақидаги хотираларини ўқиб кўринг: “Дадам мен билан Ольгадан жонини ҳам аямасди. Мен касалмандроқ эдим. Улар каровонимда соатлаб ўтирарди. Дадам уйда бўлганларида ойимдан болаларни ўзлари ухлатгани ётқизишни сўрардилар. Фақат дадамгина бизга кечалари эртак айтар, воқеаларни йўл-йўлакай ўзлари тўқиб кетаверардилар. У киши энг яхши “энага” эдилар. Отам хонасида чека бошласа, мен сигаретасини олиб, яшириб кўярдим. Менга унинг “Машенька, сигарета бер”, деб орқамдан юриб ялиниши ёқарди. У бутун эътиборни қаратиб, тобе бўлганлигидан лаззатланардим. Мен у кишини соғинардим, ёнимда бўлишларини истардим, чунки дадам кўп вақт сафарда бўларди”.

Ўзи бор-йўғи қирқ беш йил умр кўриб, унинг асосий қисмини оддий одамлар орасида ўтказган (Сростки қишлоғида 1929 йилда туғилган) одам қанчалик содда, оддий бўлганлигига бундан ортиқ далилнинг ҳожати бўлмаса керак.

Таниқли ёзувчилар – Ўткир Ҳошимов ва Хайриддин Султонов таржимасида нашр қилинган ҳикоялар тўпламини бир ўқиб кўринг. “Қишлоқилар” ҳикояси билан бошланадиган бу мажмуа “Чол, қиз ва офтоб” дея номланади. Асарни ўқий бошлашингиз биланоқ одам ҳам шунчалик содда бўладими, деб ҳайратланасиз, Маланья бувининг ишонувчанлиги, Москвага келишни таклиф қилган ўғлининг хатини ўқиб, қанчалик саросимага тушиб қолганлиги кулгингизни қистайди, бувиға на ачинишни, на унинг устидан кулишни билолмай ҳайрон бўласиз. Маланья

бувининг невараси Шуркага маслаҳат солиши, Москвага – ўғлимниқига борсамми-бормасамми, дея иккиланишлари ғирт қишлоқ аёли характери эмасми?

Россиялик олимларнинг фикри қуйидагича: Юрий Казаков Бунинга, Валентин Распутин Достоевскийга жуда-жуда ўхшайди. Василий Шукшинни эса “замонавий Горький” дея таърифлашади.

Бу менгзашлар ниманинг ҳисобига? Воқеаларни тасвир этиш услубига ёки асарлари бадиийлиги даражасига қарабми? Менимча, биринчи фикр ҳақиқатга яқинроққа ўхшайди.

Мана, улуғ адиб ўз ижоди ҳақида нималар деган: “Ҳикояда ҳамма нарса тушунарли, ҳатто ундан ҳам зиёд бўлишини истайман”.

“Адабиётда ҳамма вақт қандайдир спорт мусобақасига ўхшаган ҳолат бор. Қани ким ихчамроқ ёзади? Ким мураккаброқ! Ким журъатлироқ! Ҳолбуки, адабиёт – ҳақиқатдир. Кашфиётдир. Унда ким дадил-у, ким мураккаб-бу, ким эпикроқ – бунинг ҳеч аҳамияти йўқ. Ҳақиқат борки, адабиёт бор”.

Ёзувчи яратган асарларида, бешта бадиий филмида бунга оғишмай амал қилди, ростгўйликни, ҳақиқатни шior қилиб олди.

Василий Шукшинда Оллоҳ томонидан берилган буюк истеъдоддан ташқари ҳаётий тажриба ҳам керагидан ортиқ бўлган. Мураккаб, бунинг устига оғирдан-оғир ҳаёт йўлини қадамма-қадам босиб ўтишга тўғри келганлигини эшитганмисиз?

Адибнинг шахсий ҳаётидан айримлар беҳабар бўлганлигидан асарлари бунчалар бадиийлиги, қаҳрамонлари ўта оддийлиги сабабларини кўп ҳолларда англаб етмайдилар.

Авалло, Шукшиннинг онаси Мария Сергеевна ҳақида. Онаси хусусида ўзининг сўзларига бир қулоқ солинг: “Менинг онам... икки карра турмуш қурди... Икки карра ҳам беваликча қолди. Биринчи марта йигирма икки ёшида, иккинчи марта ўттиз бир ёшида тул хотинга айланди. Фарзандлари камоли учун жуда кўп куч-ғайрат, нафсиламбрини айтганда бутун ҳаётини бағишлади. Энди у ўғлим одам сонига кириб қолди, шаҳарда каттакон амалдорга айланган, деб ўйлайди. Майли, уйласа, уйлай қолсин. Ҳикоя ёзишни мен онамдан ўрганганман”.

Отаси-чи? Отаси Макар Леонтьевич халқ душмани дея қораланиб, қатл этилган...

Василий Шукшин Сталин вафотидан бир йил кейин, 1954 йили Сросткини – Олтой ўлкасидаги қишлоғини тарк этди. Москвада ўқиди. Ўшанда ҳам оғайниларини, биринчи навбатда жондан азиз онасини йўқлаб турди, унга кетма-кет хатлар ёзди.

Буюк адиб бехудага “Қишлоқлар”, “Она қалби” ҳикояларини яратмаган, уларга бош қаҳрамон қилиб она-ни танламаган кўринади. Бунинг асосий сабабларидан бири мунисгина, меҳрибонгина онасига нисбатан меҳри эди.

Шукшиннинг қизлари ҳам онаси каби меҳрибон эдилар. Унинг учта қизи бор эди.

Отасининг орзулари бир дунё бўлганлигини қизи Мария ҳам эътироф этади: “Онамнинг айтишларича, дадам серфарзанд бўлишни, ўғил кўришни орзу қилган экан. Ўғил кўрса исмини Макар ёки Степан Разиннинг шарафига Степан деб атамоқчи экан. Агар дадам эрта ўлмаганида эди, ойм билан уч қизга қараб ўтирмасдан яна фарзанд кўришарди деб ўйлайман. Ўз вақтида дадам мен билан синглимга “Агар ўғил кўрсаларинг исмини Макар қўйинглар” деб тайинлаган эди. Синглим ўғлининг исмини отамнинг шарофатларига Василий деб қўйди. Менинг эса Макар деган ўғлим бор. Бундай исм учун дадамдан жуда миннатдорман. Бу ҳақиқий эркакча исм”.

Илгари Василий Шукшин кўп ичадиган одам бўлган. Чекишни ҳам бошқалардан кўра хуш кўрган. Аммо қизларидан бири, тўғрироғи, Мария сабаб ичишни ташлаб юборганлигига нима дейсиз?

Мария Шукшина “Аргументы и факты” газетасига берган интервьюсида бу воқеага ойдинлик киритади: “Истеъдодли шахсларнинг ютуқ ва камчилиги кўп бўлиши табиий. Тўғри, отам ичкиликка ўч бўлган. Аммо фарзандларнинг туғилиши ҳаммасини ўзгартириб юборди. Онамнинг айтишларича, бир неча ойлигимда отам мен билан сайр қилгани чиқади. Мен ётган аравагани кўчада қолдириб, қандайдир “дўстлари” билан пивохонага киради. Уйга ёлғиз қайтади. Онам эшикни очиши билан “Маша қани?” деб сўрайди. Дадам пешонасига уриб буриладию, шамолдек учади. Онам ўзини йўқотиб қўйгани учун чополмасдан зинапоёда эмаклаб қолади. Чунки биз сайрга чиққаннимиздан буён анча вақт ўтган экан-да. Худого шукурки, улар мени қўйиб кетилган жойдан топишади».

Бу фикрлар шундан далолат берадики, Василий Шукшинда камдан-кам кишиларда бўладиган иродалилик, фарзандга меҳри кучли бўлган! Ўта оғир азоб-укубатларни, қийинчиликларни бошидан кечирган, меҳнатда тобланган адиб сабот-матонатли киши эди! Икки ўқув юртини ташлаб кетиб, ўн саккиз йил чилангарлик қилишнинг ўзи бўлар эканми?

Ўн саккиз йил оддий ишчилик.

Бунинг устига квартираси бўлмаганлиги сабабли, яъни кўпинча ҳар жойда сафардалиги туфайли аксар ҳолларда ётоқхоналарда, меҳмонхоналарда, шифохоналарда ижод қилишга мажбур бўлган...

Боя таъкидлаганимиздек, унинг уч нафар қизи бор эди. Биринчи турмуш ўртоғи Виктория Сафроновна унга қиз туғиб берди. Аммо нима учундир буни иккинчи оиласидан сир тутишга ҳам уриниб кўрди. Ҳатто қизи Катя биринчи синфга борганидан сўнггина уни ўзининг фамилиясига ўтказиб олди. (Адибнинг ўзи ана шу қизи мастлик туфайли туғилганлигини, унинг хотини Виктория Сафроновна эса Василий Шукшин кўп ичиши туфайли ундан воз кечганлигини айтган).

Адиб 34 ёшида Виктория Сафроновнага уйланганди. Кейинчалик Лидия Николаевна билан турмуш кўрди. Ундан икки қиз кўрди. Уларнинг исми Мария ва Ольга эди. Улар кинорежиссёр ва телевидение ходими сифатида танилдилар.

Василий Шукшин ижодини кинодан айри ҳолда ўрганиш ҳам, тадқиқ этиш ҳам мушкул. Чунки у бутун ҳаёти давомида турли фильмларга режиссёрлик қилди.

Ҳайрон қоласан киши. Бунга қандай қилиб улгурди экан? Унтага яқин сценарий ёзишининг, салкам ўттизга яқин рол ижро этишининг ўзи бўладими? Бунинг учун қанчалик кўп вақт, машаққатли меҳнат зарур эмасми? Бешта фильмни ўзи яратишга, романлар, қиссалар, юзлаб ҳикоялар ёзишга қандай муваффақ бўлди экан? “Қизил бодрезак” фильми шов-шув бўлганлигидан хабарингиз бор. (Уни айримлар “Алвон бодрезак”) ҳам дейишади.

Бадиий фильмдаги Игор образи шунчалик мукамал эдики... Шукшиннинг ўзи ҳатто: “Игорга ачинаман. Бу тақдир юрагимни ниҳоятда ачиштиради. Шароит бошқача бўлганида у тамоман ажойиб инсон бўларди”, дейди ўкинч билан.

“Қизил бодрезак” фильми қутилмаганда юзага келди. Адиб бир куни вояга етмаганлар қамоқхонасига бориб учрашув ўтказди. Бу воқеадан, учрашувдаги фикрлардан ниҳоят даражада таъсирланади. Ҳатто уч кун ўзига келолмай юради. Ва ниҳоят шу ҳодиса сабаб фильм яратиш ғояси туғилади.

Василий Шукшин зўр маҳорат, катта ҳаяжон ва меҳнат туфайли фильм сценарийсини ёзиб тугаллайди. Аммо... Унга қаршиликлар кўп бўлди. Ҳатто суратга олиш жараёнида ҳам ночор аҳволга тушиб қолди. Горький номидаги киностудия ва тегишли идоралар ҳаттоки уни плёнкадан қисиб қўйди. Бир бало қилиб шалағи чиқиб қолган асбоб-ускуналар билан кинони ниҳоясига етказди. Лекин, Шукшиннинг бахтига бир неча фильмларга қўшиб “Қизил бодрезак”ни ҳам КПСС Марказий Комитетининг биринчи секретари Леонид Ильич Брежневга кўрсатиш учун олиб кетадилар.

Тавба, кино соҳасидаги мансабдорларга ёқмаган бадиий фильм бирданига Брежневни қизиқтириб қўяди!

Давлат кино қўмитасидаги амалдорлар кўларга кўтариб мақтаган фильмлар бир ёқда қолиб, Леонид Ильич айнан “Қизил бодрезак”ни яхши кўриб қолганлигини айтмайсизми? Ҳаттоки уни томоша қилиб ўтириб кўзларидан шашқатор ёш чиқиб кетганлигини ўзиям сезмай қолади. Табиийки, давлат раҳбарига жуда маъқул келган бадиий фильм бошқаларни ҳам бефарқ қолдирмайди.

“Кўл бўйида”, “Халоскорлик”, “Мишка, Серёжа ва мен”, “Журналист” сингари фильмлар яратилишида унинг хизмати беқиёс бўлганлигини ҳали-ҳануз эҳтиром билан эслайдилар. Бутуниттифоқ давлат кинематография институтининг режиссёрлик факультетини битирган Василий Шукшин рус кино солномасига улкан улуш қўшганлардан бири сифатида тилга олинади. Шу боисдан унга Ленин мукофоти, РСФСРда хизмат кўрсатган санъат арбоби унвонлари берилган бўлса ажабмас.

Василий Шукшиннинг ўлими ҳақида сўз кетганда қайғудан юрак ларзага келади, беихтиёр кўзларингизда ёш томчилари пайдо бўлганини сезмай қоласиз. Бу ачишими ё улкан адибга нисбатан меҳрми, буни дарров англаб етолмайсиз.

Балки, ёзувчи ўз ўлимини олдиндан сезгандир, деган гумон-тахминлар ҳам йўқ эмас. Мана, қизи Мариянинг сўзлари: “Отамиз вафот этганда мен саккиз ёшда эдим. Энг чуқур ва энг қайғули хотира унинг “Улар ватан учун жанг қилдилар” фильмига суратга тушиш учун жўнаб кетаётгандаги ҳолати бўлса керак, деб ўйлайман. Мен уни машинага кузатиб бордим. Ярим йўлда тўхтаб, у мени ўпиб қўйди. Машинага ўтиргач, менга қайрилиб қаради. Унинг кўзлари ёшли эди. Бу видолашув нигоҳи эди. Бу нигоҳни бир умр эслаб қолдим. Отам фильм суратга олинаётганда вафот этган”.

Ниҳоятда қисқа умри давомида жаҳон киноси ва адабиётига улкан бадиий асарлар билан улуш қўшган буюк ёзувчи ва кино намоёниси ана шундай мураккаб, машаққатли ва шонли йўлни босиб ўтган эди.

Хуршида ҲАМРОҚУЛОВА,
Низомий номидаги
ТДПУ ўқитувчиси

ҲАЁТ-МАМОТ ОРАЛИҒИДА ТУТАШГАН МАНЗИЛ

Кейинги йиллар ўзбек адабиётида турли хил талқинларнинг, хусусан, тириклик ва ўлим фалсафасининг бадиий асардаги ифодаси, руҳият оламини тадқиқ этувчи турли тамойиллар устуворлиги адабий-бадиий изланишлар, мавжуд ижтимоий шароит яратган воқеликлар билан изоҳланади. Аммо ҳар қандай янгилик эскилик замирида етилишини унутмаслик лозим. Шу нуқтаи назардан баъзи адибларимизнинг шахс руҳий ҳолатлари бўртиб кўринувчи, қаҳрамоннинг қолипларга сиғмайдиган ҳолатлари ўзига хос чизгилар билан акс этаётгани борлиққа ўзгача назар ташлаш, моҳиятнинг сайқалланиши ва ифоданинг янгилиги билан изоҳланади. Зеро, ҳар қандай талқин ва таҳлил асосида инсон тақдири, унинг моҳияти, тириклик ва ўлим фалсафасининг инсон ҳаётидаги ўрни ётади.

Улуғбек Ҳамдамнинг “Сабо ва Самандар” романида ҳаёт ва мамот оралиғидаги инсон қисмати тамомила фалсафий тус олади. Ундаги ўлим фожиавий яқун эмас, балки абадий висолнинг дебочаси ўлароқ қабул қилинади. Шу жиҳати билан роман воқеалари мумтоз асарларимизни ёдга туширади. Асарда инсоннинг муҳаббатга муносабати масаласи танлаб олинар экан, бу муҳаббат аввал ўтдек ёндириб, кейин ўзини кўникиш, оила, рўзғор ташвиши ортига олган жисмоний майллар ила қондирувчи истак эмас, бу муҳаббат кун-кундан зиёда бўлувчи Навоий Самандари янглиғ қайта-қайта ишқ оловида янгиланувчи илоҳий сасдир. Сабо ва Самандар қисматида оддий севги эмас, илоҳий муҳаббатга талпинган кўнгил розлари ифодаси ҳам бўлган. Шу боис унда жисмоний майллар тасвири тарғиб қилинмайди. Асар бежиз ҳазрат Навоийнинг “Лайли ва Мажнун” достони билан муқояса қилинмайди. Романда бугуннинг ҳаёти, ташвиши би-

лан баробар ўз майлларидан юқори кўтарилган инсонларнинг муҳаббат фалсафаси тасвирга тортилади. Бу фалсафа қаҳрамон ҳаёти, унинг аъмолларига сингиб ўтади. Роман машҳур афсонанинг замондошларимиз ҳаёти мисолидаги такрори эмас, балки инсоннинг Илоҳни таниш йўлидаги интилишларидир. Илоҳга муҳаббат инсонга муҳаббатдан бошланади. Агар инсон жисмоний майллардан юқори тура олсагина Аллоҳни таний олади. Роман персонажларида айна шу ҳолат намоён бўлади. Сабо ва Самандар сиртдан ҳамма қатори яшаётгандай кўринса-да, аслида бир умр қалблари билан бетиним олишадилар. Асар сўнигида улар бир маҳалда, бир хил сабаб билан дунёдан кўз юмадилар. Уларнинг умр бўйи тортган изтироблари ўлим билан яқун топади. Бу яқунда фожиавийлик йўқ, аксинча, хотиржамлик бор. Бу хотиржамлик илоҳий висолга етишувдан умиддир. Романининг моҳияти “Лайли ва Мажнун” достонидаги:

Сен бўлсангу мен жаҳонда мавжуд,

Бўлса яна коинот нобуд, – мисраларида жам бўлган. Дарҳақиқат, роман қаҳрамонлари висолига бу дунё халал беради. Чунки бу муҳаббат дунё ташвишларидан холи икки дил достонининг бадиий талқинидир.

Барча йўллар сен томон бошлар,

Ҳамда сенда топгай ниҳоя, – мисраларида ўзини топган, ўзлигидан юқори кўтарилган инсоннинг Яратганга томон талпиниши зухур қилган. Ёзувчи ўз қаҳрамони Самандарнинг ички олами, унда кечаётган пўртаналарга алоҳида эътибор қаратади, зеро, ички олам ташқи кўриниш учун ойнадир. Шу маънода Самандарнинг кундаликларига диққатимиз жалб этилади:

*“Ё ишқ – мажнунлик! Ё бўлмаса, дунё!
Одамлардек яшаш орзуси...”
“Сени дея сенсиз яшадим...”
“Дунё бошқа дунёдир ахир
Лекин кўнгиш...
Кўнгиш ўшадир
Севмоқ истар дунёдан кечиш
Сени дея уйғонсам ҳар тонг
Сени дея юмилса кўзим*

Эй Тангрига элтувчи Исён” каби мисраларда қалби билан бетиним курашаётган Инсоннинг мураккаб тақдири, ишқдан қочиб, ишқдан нажот кутаётган инсон қисмати яширинган. Асарни якунлар эканмиз, роман эпиграфи этиб танланган Шавкат Раҳмоннинг “Фақат ишқ... Фақат ишқ... Бошқаси сароб, Бошқаси шамолнинг оний сурони” мисралари қайта кашф қилинади.

Улуғбек Ҳамдам ижодини кузатар эканмиз, унда бош қаҳрамон ҳаётида кечаётган руҳий эврилишларга дуч келамиз. Бу ҳолат “Ёлғизлик” қиссасидан бошланиб, “Мувозанат”да Юсуф мисолида давом эттирилади ва “Сабо ва Самандар”да эса Самандар образида яна ҳам мукаммалашади. Улуғбек Ҳамдамнинг деярли барча қаҳрамонлари ўзликни англаш, Яратганни таниш йўлида машаққат чекаётган инсонлар. Зеро, қаҳрамон умрининг қай бир лаҳзаларида ёзувчи умри яширинган:

*Мен олим эдим-ку?!
Туб фитратимда,
Танграмнинг Зотини билай, деб елдим.
Суратни кечдим
Зот сийратида
Мен ўзим ўзимга юзма-юз келдим.*

Улуғбек Ҳамдамнинг “Таржимаи ҳол”идан олинган сатрлар ҳам руҳиятдаги эврилиш аввало адиб умрида кечаётганини билдиради. “Таржимаи ҳол”нинг деярли ҳар бандида Улуғбек Ҳамдамнинг қаҳрамонлари тақдири жам бўлган:

*Ошиқ ҳам бор эди –
Мажнунни даврон,
Лабиди шеър эди, бағрида оташ.
У ҳануз дилимни
Қилади вайрон,
У ҳануз ёрига сиғингай яккаш, – мисраларида Са-
мандарнинг қисмати яширинган бўлса,
Юрагимда яшар тағин бир киши,
Янги бир дунёни этай, дер бунёд.
Қўшниси Мажнунга
Йўқ унинг ҳуши,
Дилкаш қурувчининг исмидир Фарҳод, – мисра-*

ларида Юсуф тимсоли намоён бўлади. Шу туфайли адиб бир ўринда “Улар тақдирида мен эдим-да жам, суриб қўёлмадим бирин нарига” дея хитоб қилади. Улуғбек Ҳамдам асарлари жанр жиҳатидан хилма-хил, аммо мана шу турфалиқда яқраглик мавжуд. Бу ўзлигини топишга интилиш. Бу йўллар ҳаёт ва мамот оралиғида сарҳисоб қилинади. Шу боис унинг қаҳрамонлари ўлим юзига тик боқади ва ундан мурод излайди.

Мустақиллик насрида Аллоҳни таниш, ўз руҳиятини таҳлил қилиш, бир сўз билан айтганда, аналитик қаҳрамон қиёфасига эга бўлиш Улуғбек Ҳамдам ижодида бўртиб кўринади. Бу ҳолат XX аср бошларида “Кеча ва Кундуз” романида Мирёқуб мисолида уч берган эди. Кейинроқ “Улуғбек хазинаси” ва “Кўҳна дунё” романларида давом эттирилди ҳамда Улуғбек Ҳамдам ижодида ёрқин ифодаланди. Бадиий қаҳрамоннинг нафақат ижтимоий ҳаётини, балки руҳиятида кечаётган талотумларни ҳам бот-бот тафтиш қилишга уриниши, ўзини ва ўзгани тушуниб бориши ўзликни англаш йўлидаги содиқлигини билдиради. Содиқнинг йўли руҳият иқлимидаги маънавият ва маърифат йўлидир. У.Ҳамдам яратган Самандар образи шу жиҳатдан илоҳий маърифат сирларига ошурта бўлган, мажозий муҳаббатини илоҳий муҳаббатга восита қилган қаҳрамон қиёфасида гавдаланади. Шунинг учун Самандар ва Сабо ўлимининг бир вақтда рўй бериши тасодиф туюлмади. Шунинг учун уларнинг ўлими фожиавийликдан йироқ. Бу ўлим уларни мақсад сари туташтиради. Адибнинг “Узоқдаги Дилнур” ҳикоясида ўлим персонажлар қиёфасида ўзгариш ясади.

Кутилмаганда яқин инсонидан жудо бўлиш кишини довлратиш ташлайди. Бунда инсон “Энди нима қиламан?”, “Қандай яшайман?” – деган саволлар исканжасида қолади. Шундай бўлиши табиий, чунки ўлим инсон табиатидаги чуқур изтироблар кўламини белгилаб беради. Изтиробга тушган инсон фикрлашдан бир муддат тўхтаб қолади ва Яратган қаршида ўз ночорлигини тан ола бошлайди. Кўринадик, асрлар шиддати инсоният табиатини ўзичалик ўзгартиришга қодир эмас. Ҳаёт ва ўлимни туташтирувчи манзил муҳаббат йўли эканлигининг бадиий мушоҳадаси У.Ҳамдам ижодида янги поғонага кўтарилди. Муҳаббатга тўлиқ кўнгиш эгаси жисмоний майллардан юқори, ўзини англаган, фитратидаги зиддиятни енгиш майдонига кирган шахсдир. Бундай шахс учун муҳаббат умр мазмуни, ўлим – алоҳида манзилда муродга етиштирувчи илоҳий туйғу. Мумтоз адабиётимизга хос аъёнларнинг мустақиллик насрида давом эттирилиши кўҳна мотивлардан нусха кўчириш бўлмай, балки инсонни ўзини англашга томон интилишининг замонавий бадиий талқинидир.

Нилуфар УМАРОВА

Бугун юрагимга келишингиз шарт

Деразамни чертиб эсади шамол,
Тагин ёмгирларнинг товушида дард.
Тунда тушларимни йўқлаган ҳислар,
Бугун юрагимга келишингиз шарт.

Тўрт девор ичида тўрт ёним қибла,
Сиз деб боққан тараф меҳробдир, биллоҳ,
Сиз деб ўтган тунлар Қадр кечаси
Кўлларим узанган жойи Маккатилло.

Англай олмаяпман тилмочсиз, дилсиз,
Ёнимда тўлгонган бахт шевасини.
Карахтлик. Кузакда хўрсинган дарахт,
Йўқотгани каби ўз мевасини.

Ҳаволарнинг намчил, тоза нафаси,
Тоғларнинг қайтариқ акс-садоси,
Дарёларнинг асов ҳайқириқлари
Ушоқ юрагимга кўчган фақат сиз –
Бугун юрагимга келишингиз шарт.

Ҳаволанган шардек учади ўйлар,
Оқсаб судралади соат миллари.
Сўзлар илнж кутиб ёлворган оқшом,
Балиқлар тишлаган соқов тилларин.

Олтин киприклари пирпираб ҳилол,
Умиднинг кўзида ёққанида шам.
Томчидай узилар сукунат беҳол,
Унсиз бир жарангдан титрайди олам.

Чодирин ёяди диққинафас кун,
Таранг тортилиб-да, титрайди ҳаво.
Нурсиз ойдинликка ўқийди афсун,
Базўр эсишга-да, куч топган сабо.

Деворлар жимлигин шаҳодатлар тун,
Ҳаққуи қанотида силкинар атроф.

Чугурлаб юлдузлар отади учқун,
Нигоҳ тик, ҳаттоки зулумот шаффоф!

ҚИШ ЎРТАСИ

Қай тугунга яширди экан,
Кўч олдидан ҳовлиқиб қизи.
Аччиқланиб балки йўқотган,
Отасига кек қилиб ўзи.

Шу кўйлақда эди бор қадрини,
Шу кўйлағи берарди шарафини.
Дог қилмасдан киярди уни,
Лол қоларди боқиб тўрт тарафини.

Қорхат ёзди ер – сўзи интиқ,
Биринчи қор ёгдади – қумуш.
Кўк тикмади оқ лайлакли туг,
Кўйлағини тополмади қиш.

СУРАТДАГИ ҚИЁФА

Мендан кўра мурувватли у,
Мендан кўра севимлироқдир.
Шовқин аро қолган сокинлик,
Сокинликда қолган титроқдир.

Мендан кўра ардоқдадир у,
Чор тарафдан қутмайди шафқат.
Бир нуқтага муқим тикилиб
Жилмайганча ўй сурар фақат.

Мендан кўра кўнгли очиқдир,
Миннати йўқ табассумида.
Ишқ аришига ишора бордир,
Нигоҳининг майин имида.

Сокингина яшар у шундай,
Сўзи мангу сукунатдандир.
Чунки унинг озод хаёли,
Ўз эркининг сийратидандир.

«Ҳаёт машъалидир ҳақиқат...»

Олам доим ҳаракатда, ҳаёт давом этаркан, борлиққа турлича муносабатлар, олам ҳақидаги тасаввурларнинг бир-бирига ўхшаш ёки аксинча, бири инкинчисини тақорламайдиган манзаралари, тушунчалар кашф этилиб борилаверади. Олам ва одам, макон ва замонга нисбатан ёзувчи концепцияси унинг шахсий тушунча ва идрок этиши натижасида шаклланади. Дунёни идрок этиш воқеликка қандай муносабатда бўлиши аввало инсоннинг ўз дунёқарашидан келиб чиқади. Истеъдодли кишилар дунёқарашидан коинот тасаввури ўзига хос манзарага эга бўлади. Масалан, ижодкор ўзига хос табиат ва жамият ҳодисаларини тасвирлар экан, уларни идрок этади, бадиий тасвирлайди ва шу орқали баҳолайди.

Ойбек бадиий тафаккури хусусида сўз юритар эканмиз, бадиий адабиётга ҳавас унда болаликдан уйғонгани ва умри давомида эзгулик уруғларини қалбига сочиб келган ватандош ҳамда жаҳон адабиётининг буюк сиймоларидан Саъдий, Жомий, Навоий, Фузулий, А. С. Пушкин, А. Н. Толстой, Вергилий, Горацийлар асарларидан олган ҳаёт сабоқлари адиб дунёқарашини ўстирди ва натижада оламни янгича поэтик идрок этиш орқали болаликдан шаклланиб келган дунёқарашлари ўз мевасини берди. Ойбекнинг ҳаёт ҳақидаги концепцияси инсонни табиатнинг бир бўлаги, у Яратганнинг бетакрор, беназир ижод қилган асари эканлигини талқин этиши ўзига хос фалсафий тамойиллардан иборат, яъни бу тамойиллар умумий: табиат лирикаси билан ички кечинманинг ўзаро уйғунлашувидан юзага келганки, адибнинг насрий ижодидаги бадиий ниятини ўз ўрнида назмий ижодидаги бадиий ниятидан фарқли тассавур қилиб бўлмайди. Зеро, Ҳамид Олимжоннинг «Ойбекнинг насрий асарларда лирик ва аксинча, лирик асарда прозаик бўлиб қалам тебратади» деган таъкиди фикримизни далиллайди.

Демак, Ойбекнинг ҳаётни талқин этишдаги концепциясини англаб, таржима тилида мужассам этишга қўл уриш учун таржимон ҳам асар муаллифи сингари бадиий идрок этишга уриниб кўриши лозимдир. Ойбек ижодини

ҳатто унга озиқ берган манбаларни мукамал ўрганмай туриб унинг шеърларини таржима қилиш қийин. Ойбек воқеликни зийраклик билан илғаб олиб ва шу йўлда қатъий ўзига хос қарашларни намоён этар экан, даврнинг турли ижтимоий оқимларига ихтиёрий ва беихтиёрий муносабатини билдирувчи ижодкорлардан фарқли равишда ижтимоийлашмаган қатъияти мисралардан аён бўлади. Лирик қаҳрамоннинг руҳий ҳолатида ҳам ошкор, ҳам яширин теран ва сирли истаклар инсон ҳақидаги ўзининг рўй-рост фикрлари лирик драматизм билан тасвирланади:

*Қамровчи тўлқин бор, қамровчи гирдоб...
Азамат тоғлар ҳам, қуйлаган барг ҳам –
Унинг дами сари айлайди шитоб,
Ҳар нимада мавж бор – мавж тинмас бир дам...*

Ю. Нейман шеърни рус тилига ўгирганда Ойбекнинг олам ва инсон ҳақидаги ўйларини тасвирлабгина қолмай, тафаккуридаги яширин ўйларини гўзал мисраларда ошкор этади, шу билан бирга шеър сатрларининг бадиий кучи ва гўзаллигини сақлаб, машҳур ва маълум бўлган ҳаёт ҳақиқатининг янгича мушоҳадасини кашф этади, ўқувчи шуурини ҳаяжонга солдириб, тафаккурини янгича тассавурлар билан бойитишга эришади:

*Уносит все, кружа, водоворот,
И горы, и поля – всегда в круженье.
Все движется – земля и небосвод,
Вовек не прекращается движенье.*

Ойбек инсон тафаккури олдидан табиат сирлигича қолиши ҳақидаги мушоҳадасини акс эттирувчи шеърлар рус тилига Ю. Нейман ва А. Глезер томонидан ўгирилган. Ойбек дунё яралишидаги ҳақиқат инсон учун жумбоқ эканлигининг ўзи бир қонуниятдир деб билади:

*Ҳақиқат соқовдир, заифдир инсон,
Тошлар ҳам йиғлайди – сир тўла осмон.
Ҳақиқий олам не? Жавоб йўқ, ҳайҳот!
Файласуф тўқийди ҳисобсиз ёлғон.*

*Бездонный мир, душа без края.
Вселенная – тайн кладовая.
Как много в небе колдовства!
Смогу ль понять его – не знаю.*

Таржима матнларида кўринадик, шеърнинг ғоявий йўналишини очиб берувчи “Ҳақиқий олам не?” риторик мурожаатига “Файласуф тўқийди ҳисобсиз ёлғон” мисраси инсон тафаккури ва жисмоний қобилияти олам тилсимотини англай олишида таффакур интиҳосиз деб тушунади ва бу поэтик идрокни А.Глезер илғаб олганлигининг гувоҳи бўламиз.

*Тарих ва фалсафа чуқур, мураккаб,
Ҳаёт машъалидур ҳақиқат, чин гап.
Ижоднинг булоғи тинимсиз оқсин:
Минг сир бор тупроқда олсангиз бир кафт.*

*Не говори, что думать – недосуг.
Прилежно в мысли погружайся, друг!*

*Неутомимо разгребай камень, -
Под ними жемчуг обнаружишь вдруге!*

Ойбек шунчаки фикр юритмайди. Табиатнинг қонун-қоидаларини бадий талқин моҳиятидан келиб чиқиб тўғри хулоса ясайди.

Юқорида тилга олинган учала шеърнинг марказий ғоясини коинот, инсоният, ҳаракат учлиги рамзий маънода “Осмон”, “Ер”, “Мавж” натижмлари билан ифодаланиб, ўз ўрнида яна уч бўғин – табиат, жамият ва тафаккур бирлигини ушлаб турувчи тизим олам қонунияти эканлигини китобхон онгида гавдалантиради.

Хуллас, XX аср бошларида рўй берган улкан тарихий воқеалар оғушида ҳаёт кечирган ва ижод қилган Ойбекнинг ўз ижодий йўлида инсон қалби ва тақдири муаммолари чуқур фалсафий фикрларга бойлиги билан ўз аҳамиятига эгадир.

Дилнавоз САЛИМОВА.
Жиззах Давлат Педагогика институти.

НАЗМ

Нурмурод МЕЙЛИЕВ

Ғазаллар

* * *

*Телбасифат келдим муҳаббат гулзорига,
Савдо қиларман деб ошиқлар бозорига.*

*Ииқ йўлини билдим, машаққати кўп экан,
Парвонадек тушдим охир жон озорига.*

*Иложим йўқ дўстлар, бу йўлга кирмай десам,
Нигоҳим туташди гул юзли рухсорига.*

*Дилимда қолмади ҳарна сабру қарорим,
Етмайин бўлурми ёр васли дийдорига.*

* * *

*Булбул ёнмай гул ишқида нола қилолмас,
Ҳасад бирла зоглар сайраб наво қилолмас.*

*Ошиқман деб ўзин алдаб рўё юрганлар,
Охиратда, Маҳшиар кунни даво қилолмас.*

*Яхши-ёмон, ёшу қари ҳамма сафланар,
Гувоҳ турар аъзо, ҳеч ким гавго қилолмас,*

*Саккиз амал бирла сўрар феълу аъмолни,
Иймон кетса яхшиликни раво қилолмас.*

*Ҳақ васлига белинг боғлаб юргин, Дарвишо,
Чин ошиққа икки олам жафо қилолмас.*

* * *

*Мажнун мисол саҳро чиқдим, Лайли жоним топмадим,
Навоийдек бир меҳр излаб меҳрибоним топмадим.*

*Ғарибжондек якка бўлдим, йўқдир кўнгил йўлдошим,
Кўзда ёшим йиғлаб юрдим, қадрдоним топмадим.*

*Кўп термилиб, кўп изладим чаман, бўстон, боғларни,
Бу кўнгилма дўсти ҳамдам, кўнгилдошим топмадим,*

*Гул ҳажрида булбул бўлиб, нола қилдим ҳар саҳар,
Дил боғимда чин очилган жон-жаҳоним топмадим.*

*Эй Дарвишо, нидо қилма гар Навоий топмаган,
Анингдек мен дунёда, чин Ҳақ ёримни топмадим.*

Қамаши тумани.

Наргиза АСАД

Тушларимга кирасан – оптоқ

Ётиб олди бари жон
Пусиб кетди номардлар.
Тик турарди ёнса ҳам
Яшин урган дарахтлар.

Кишки эртақ

Боғлар аро кезасан ўйчан,
Кипригингда қотаяпти сир
Оқлик ичра, бегардлик ичра,
Сен кимнидир кутдинг, декабрь.
Сочларингни суйди қиров
Йиллар ўтса, ким-кимга муштоқ.
Бахт рангими, армон рангми, айт,
Тушларимга кирасан – оптоқ...

Лайлакқорлар йўқлаган тонгда,
О, кетишинг шунча тайинми.
Қишининг боши, йилнинг сўнгисан
Аросатда яшаи қийинми?...

1

Атроф жим-жит,
Боғ йўли сокин...
Жунжикади уфқдаги саҳар
Елкасига шарф ташлаб
секин
Остонадан ҳатласа январь

Қўли бормай бирорта ишга
Хўрсинади-музлатиб дилини.
Янги ҳаёт бағишлаб

қишга ўйлайди у, жим...
эски йилни.

2

Гап талашиб кеча қиш билан,
Ховуридан тушолмас мўри.
Зериктириб ховлида бунда
Тарашидек қотади сўри.

Шеърлар ёзар қилар хиргойи,
Хаёл сурса... беришмас халал.
Ким учундир ҳалитдан қаранг
Бойчечаклар теряпти февраль.

Қизил елкан

Шовулайди бетиним уммон,
Шивирласа тилакларини.
Олисларга кўз тиккан қизнинг,
Шамол ўйнар қўйлақларини.

Бармоғига ким таққан узук,
Ишонади ҳаёлларига.
Телба десин, парво қилмайди,
Денгизчининг аёлларига.
Орзу билан яшайди, гарчи,
Ишқ йўлида заҳмат чекканлар.
Уфқ томондан ногаҳон бир кун,
Сузиб келди қизил елканлар!

Мен келдим, - дер, - жонгинам
Ассоль... Қолгани шу хотирам ёдда.
Жун ҳаётни ҳайратга солиб,
Олиб кетди қизни шаҳзода.
Шовулайди хали ҳам уммон,
Соҳилларда қолганми излар.
Қўйлақлари хилтираб тонгдан,
Эртақларни кутади қизлар...

Гумбурлаб кетади кўк юзи,
Деразани ёпаман аранг.
Шамоллар дўқ урса ховлида,
Кўрқиб кетар ҳатто кучукчанг.

Урушларни кўрмаган болам,
Тиқиласан, паноҳми тинжсим.
Ўтиб кетди довул-бўронлар.
Кўзларингни очавер, қизим.

Болалик

Мурғак эди, мусаффо эди,
Ўтар эди кунлар кинодек.
Кўмар эди тангаларини
Боғ пойига Буратинодек.
Гард кўнмаган нигоҳларига,
Ошуфтаҳол боқарди қушлар.
Бекам кўриб еру самони
Камалақранг эди тушлари.
Бир кун деди Карло отаси
Эҳ, ҳаётда бўлмас нималар.
Кино тугаб, Буратинони
Олиб кетди учар кемалар...

Гумбурлади кўкда ўқ
Ҳаво нафаси сиқди.
Томошадан қолмай деб
Кўзиқоринлар чиқди.

Абдураззоқ ОБРЎЙ

ХОТИННИНГ ГАПИГА КИРСАНГ

ШАҲАРЛИК ҚИШЛОҚИ

Қишлоғимнинг битлари
Чақмоққа жой топмас эди.
Ортимдан ҳам итлари
Хурмас эди, чопмас эди.
Бугун мени билмайди,
Каттаси ҳам, кичиги ҳам.
Ҳатто ҳурмат қилмайди,
Мушдеккина кучуги ҳам.
Мени кўргач, во дариг,
Тез ўчирди ўчоғини.
Қадрдонлар тутди дариг,
Кўришмоққа кўчоғини.
Кўчасида хўп юрган
Оёғимнинг изи қани?
Кўшимизнинг мен билган
Ўша гўзал қизи қани?
Болалигим шу ёқда,
Анча бўлди қолиб кетган.
Каминангиз бу ёққа
Катта шаҳар олиб келган.
Ҳозирда мен тошкентлик,
Олифтаман, олифтаман.
Юриш-туриш зўрдай, лек,
Қолиптаман, қолиптаман.
Ялангоёқ кезаман,
Кўчасида тунпроқ йўқ-да.
Боғларидан безаман,
Дарахтида япроқ йўқ-да.
Бетонлашган тўрт тараф,
Уйлар гўё гугурт қути,
Юрганым йўқ ёғ ялаб,
Наҳот барча тез унутди.
Шаҳарда яшаш қулай,
Роса маза, осон дейсиз.

Қишлоқмас бу ҳарқалай,
Ичим куйган қозон дейсиз.
Сочимнинг ҳам кўп оқи,
Гоҳ шайтим паст, гоҳ жўшаман,
Шу шаҳарлик қишлоқи,
Абдураззоқ, мен – ўшаман.

АЙТИШУВ

ЙИГИТ:

Ҳали жуда ёшман мен,
Танам қаттиқ, тошман мен.
Ўзим тенги йигитларга,
Етакчиман, бошман мен.

ҚИЗ:

Гапни чўзма узоққа,
Туширай деб тузоққа.
Нега бунча сакрайсан,
Ўхшаб худди бузоққа.

ЙИГИТ:

Сочим силлиқ тарайман,
Сенга зимдан қарайман.
Жоним, унча камситма,
Мен кунингга ярайман.

ҚИЗ:

Қара у ёқ-бу ёққа,
Рухсатсиз кирма боққа.
Қочаман деб боғбондан,
Илиниб қолма шоққа.

ЙИГИТ:

Вужудимда қайнар қон,
Нима менга тегирмон.

Гулин менга тутқазар,
Бир куни албат боғбон.

ҚИЗ:

Кўргин менинг энгимни,
Кўйиб юбор енгимни.
Ақлим билан топаман,
Бир кун мен ҳам тенгимни.

ХОТИННИНГ ГАПИГА КИРИШ

Хотиннинг гапига кирсанг,
Дўстим, асло кам бўлмайсан.
Кеча-кундуз тиним нима,
Ҳордиқ нима, дам билмайсан.
Машина ҳам оласан зўр,
Уй қурасан қават-қават.
Ҳамма нарса бисёр эрур,
Еганингдир асал-новвот.
Ҳар дақиқанг ҳисобдадир,
Ҳаракатинг чегарали.
Уйга таклиф қилолмайсан,
На таниши, на бегонани.
Қанча топсанг оз кўринар.
Яна топиб кел, дейди у.
Кимнинг нафи тегиб турса,
Ўша бўлар эл, дейди у.
Думалаган нарса борки,
Уйга томон думалат хўп.
Қилаётган ишларингдан,
Бўлма асло хижолат кўп.
Хуллас, гаплар шунақадир,
Бой бўласан, кам бўлмайсан.
Лекин қарз гап, айтиб қўяй,
Ҳеч қачон одам бўлмайсан.

